

Pierre Broué

Komintern och Andra världskriget

Detta är två kapitel (nr 33 och 34) ur Broués stora arbete om den Kommunistiska internationals historia. På marxistarkivet finns sedan tidigare flera kapitel ur boken: [Komintern fem år senare](#) (kap 17), [Kommunistiska Internationalen 1926-1933](#) (kap 23-25), [Kommunistiska Internationalen 1933-1938. Folkfrontspolitiken införs](#) (kap 29-31), [Motorsågsmassakern](#) (kap 32) och [Dödsbudet. Upplösningen av Komintern](#) (kap 35). I och med publiceringen av föreliggande två kapitel så finns nu bokens samtliga avslutande kapitel – 29-35 – på marxistarkivet.

Översättningen är utförd av Björn-Erik Rosin

Lästips allra sist

Innehåll

33. Ett märkligt mellanspel	1
34. Det ”Stora fosterländska kriget”	28

33. Ett märkligt mellanspel

Den tysk-sovjetiska non-aggressionspakten var en av de avgörande händelserna i Europas historia under första hälften av förra seklet. Det har gett upphov till åtskillig polemik, inte alltid seriös ur historisk synvinkel, eftersom de framför allt varit inspirerade av en vilja att likställa nazism och kommunism, allt i enlighet med detta enda tänkesätt som idag försöker inta historikernas domäner.

En överraskning får sin förklaring

Denna pakt kom egentligen inte som någon överraskning för seriösa politiker och experter. Men den blev det för allmänna opinionen runt om i världen, i ”demokratier” som i ”diktaturer”, som inte varit beredda på den. Den var en av de händelser som tillkännagav kriget. Den var det åskmuller som förebådade det ”oväder” som Gabriel Péri talade om i en underjordisk broschyr, under alla omständigheter en oerhörd stormby för medlemmar och sympatisörer inom Kominterns organisationer världen över. För oss handlar det här inte om att koncentrera oss på de reaktioner den utlöste, från bas till topp, partier som exekutiv. Frågan har nyligen belysts genom publiceringen av dokument från arkiven i Moskva, bl a av franska forskare kring tidskriften *Communisme*, men även och framför allt av bulgariska och ryska forskare som kunnat fördjupa sig i de arkiv Dimitrov förde med sig vid återkomsten till hemlandet och som deponerats i det bulgariska kommunistpartiets arkiv i Sofia. Det har då framkommit nya rön som i varje fall är långt mer detaljerade än den traditionella synen och där de grova linjerna tecknas av Firtsov¹ och Dimitar Sirkovs nyligen utgivna studie av Kominterns politik strax före och under inledningen av andra världskriget.²

Den tysk-ryska pakten

Strax efter Münchenöverenskommelsen, som innebar att Tjeckoslovakien styckades upp, talade Manuilskij, en av de ”stora” inom Komintern, öppenlydande med österrikaren Ernst Fischer, som kommit till Moskva under namnet Peter Wieden, en ung och briljant man som rekryterats ur det socialistiska ungdomsförbundet i Österrike:

Den tyska arbetarklassen reste sig inte mot Hitler. I Österrike kämpade *Schutzbündler* 1934, men 1938 kapitulerade landet utan strid. Och det var också utan strid som Tjeckoslovakien just kapitulerade. Kriget i Spanien är snart över. Folkfronten håller på att falla ihop. Sovjetunionen kommer att få stå ensamt, kommer att få föra krig ensamt mot Hitler, som har stöd av alla regeringar i Europa, ett förtvivlat krig, ett krig som överträffar alla fantasier.³

Det ligger en del i denna härva av lögn, även om den mycket intelligenta Manuilskijs tårar liknar kamrat krokodilens. Ty han själv var ytterst medveten om varför de tyska arbetarna inte förmått resa sig mot Hitler och varför kriget i Spanien av kända orsaker gick mot sitt slut. Men många män och kvinnor kände på samma sätt och detta synsätt fick dem att med sorg och raseri godta pakten mellan Hitler och Stalin.

Även om många författare förbigår denna episod under tystnad är det känt att Trotskij, efter Stalins tal den 10 mars 1939 vid det ryska partiets tionde kongress, ovedersägligt visat att den sovjetiske ledaren just öppnat dörren för en tänkbar allians mellan Sovjetunionen och Hitler-tyskland.⁴ Stalin hade riktat en klar varning till Storbritannien och Frankrike, de ”krigsivrare”

¹ Se i huvudsak F I Firtsov, ”Stalin i Kommunistitjeskij Internatsional”, *Istoriia i stalinizm*, s. 131-199.

² D Sirkov, ”On the Policy of the Communist International on the Eve and at the Beginning of World War II, *Jahrbuch für historische Kommunismusforschung (JhK)*, 1995, s. 52-62.

³ E Fischer, *Le Grand Rêve socialiste*, s. 383.

⁴ I Trotskij, *Œuvres*, band XX, hittar man i detta ämne en artikel, daterad 6 mars 1939 ”Hitler et Staline”, s. 205-209, och från den 11 april ett anförande, ”La capitulation de Staline”, s. 251-255 [båda artiklarna finns på svenska: [Vad ligger bakom Stalins försök att nå en överenskommelse med Hitler?](#), resp. [Stalins kapitulation.](#)]

som vant sig vid att andra skulle kratsa kastanjerna ur elden åt dem. Den internationella pressen fäste hur som helst ingen vikt vid detta och det låg därför inget konstigt i att folken runt om i världen, trots denna varning och att Molotov bekräftat den, togs på sängen och ibland drabbades av en bokstavlig chock, av nyheten att pakten undertecknats. Dimitar Sirkov har ställt sig frågan hur de ledande inom Komintern såg på denna fråga. Han framhåller först och främst att resultatet är magert vad beträffar Dimitrovs *Dagbok*, som inte tycks innehålla något specifikt förutom Molotovs uttalande den 28 maj att Sovjetunionen skulle fullfölja sin suveräna hållning även om man skulle underteckna ett avtal med västmakterna. Men han visar också att flera kommunistiska dagstidningar den 22 augusti lät förstå att ett sådant avtal var tänkbart. Hade de blivit informerade i förväg? Det enda som med säkerhet går att säga är att Klement Gottwald var det, vilket framgår av det samtal han hade kvällen innan med Ernst Fischer.

En åskknall

Det var sannolikt sent på eftermiddagen eller tidigt på kvällen den 22 augusti, som exekutivens sekretariat samlades med en enda punkt på dagordningen, frågan om ”den antisovjetiska kampanjen i samband med förhandlingarna mellan Sovjetunionen och Tyskland”. De närvarande var Dimitrov, Gottwald, Kuusinen, Manuilskij, Marty och Florin. En sjupunkters resolution antogs. Där anklagades fransmän och briter för att bromsa förhandlingarna och fördröja en uppgörelse och en önskan uttrycktes att denna pakt skulle tvinga västmakterna att dra slutsatsen att de måste få till stånd ett avtal med Sovjet. Texten avslutades med en glödande maning till stärkt kamp mot aggressorerna, särskilt nazismen i Tyskland. Det är vad som framgår av kommunisttidningarna i Europa den 23 och 24 augusti 1939.

Det är känt att den tyske utrikesministern Joachim von Ribbentrop anlände till Moskva den 23, att nyheten offentliggjordes omedelbart och att avtalet undertecknades den 24. De flesta kommentarerna från de europeiska kommunistpartierna gick ut på att det var ett tecken på svaghet från ”fascisternas” sida och att pakten innebar ett hårt slag för dem. Kommunistpartierna höll således fast vid den antifascism som rått den tidigare perioden. De skulle få ändra sig genom västregeringarnas och sovjetledningens gemensamma agerande. Den första reaktionen från de flesta partierna hade varit att hylla ”ett fredsavtal”. För dem ingick det i den antifascistiska politiken. I *L'Humanité* fortsatte Pierre-Laurent Darnat att ”mana den franska nationen till att stå emot hitlerismens aggression” och i *Ce Soir* skrev Louis Aragon: ”Samling mot angriparen!” Inför parlamentsgruppen förklarade Maurice Thorez den 25 augusti: ”Genom detta agerande har Sovjetunionen fått Münchenplanen att misslyckas. Men om Hitler ändå sätter igång kriget ska han veta att han har ett enat franskt folk mot sig, med kommunisterna i spetsen, för att försvara landets säkerhet, frihet och folkens oberoende.”⁵

I själva verket var allt inte riktigt så enkelt. Det var antagligen kring den 20 september som Raymond Guyot anlände från Moskva. Som ungdomsinternationalen KIM:s sekreterare, sekreterare i ”specialavdelningen” i västeuropeiska byrån och medlem av Kominterns exekutiv var han på samma gång en stor personlighet och en nitisk högre funktionär. På samma sätt som han haft uppdraget att rätta till Marty's ”misstag” och ”svagheter” i samband med den spanska revolutionen 1936 var han nu sannolikt också ute i samma ärende, trots senare dementier⁶, dvs att få det franska partiet att överge sin antifascistiska linje. I sista hand var det dock ironiskt nog regeringen Daladier, som genom att sätta igång repressionen skulle avgöra frågan om PCF:s (franska KP) uppslutning bakom Moskva. Den 26 augusti förbjöds *L'Humanité*. Den 1 september invaderade *Wehrmacht* Polen. Den 3 förklarade Frankrike och

⁵ *L'Humanité*, 26 augusti 1937. Det numret togs i beslag.

⁶ Jfr intervjun med honom i *Cahiers d'histoire de l'Institut Maurice Thorez*, n° 5, okt-nov 1973, s. 68-69. Men Thorez' anteckningar, publicerade senare i samma tidskrift, talar om att han haft med sig klara instruktioner.

Storbritannien krig mot Tyskland. Snart skulle det franska partiet gå över Rubicon när Maurice Thorez fattade beslutet att desertera för att ”återta sin post i ledningen för partiet” – ett kraftfullt direktiv från Komintern – vilket innebar att han tog sig till Belgien, där han tog ett plan som mellanlandade i Köpenhamn på väg till Moskva, där han installerade sig i en datja i Kuntsevo under namnet Ivanov.

Ned med det imperialistiska kriget!

Man kunde med rätta oroa sig för vad reaktionerna skulle bli bland kommunistpartierna på denna allians med den onde. André Marty, som befann sig i Moskva, försökte ta upp det med Stalin, som bad honom dra åt skogen: Stalin hade inte tid med sådana småsaker, det var just sådana som André Marty som skulle se till att PCF inte gav vika. På det stora hela var kommunistpartierna följsamma. Det brittiska partiet förklarade den 1 september, att man ville ta kamp mot Hitler, men att man för detta ville bli av med Chamberlain. Kominterns sekretariat hade samma dag gett den brittiske partisekreteraren Harry Pollitt tillstånd till att inta den hållningen. Samma dag skickade sekretariatet ett telegram till Maurice Thorez, där det hette att det franska partiet under inga omständigheter fick ge villkorslöst stöd åt regeringen Daladier-Bonnet, eftersom det för kampen mot Hitler krävdes en regering vars händer inte var fläckade av repression mot arbetarna. Kominterns sekretariat gav sedan i uppdrag åt en kommission bestående av Dimitrov, Manuilskij och Kuusinen att formulera en text som klargjorde läget och partiernas uppgifter.

Medan kommissionen höll på att arbeta blev Dimitrov den 7 september inkallad till Stalin, som tog emot honom flankerad av Molotov och Zjdanov. I sin studie sammanfattar Dimitar Sirkov Stalins inlägg utifrån de anteckningar Dimitrov gjort:

Kriget fördes mellan två grupper av kapitalistiska stater för en nyuppdelning av världen, för världsherravälde. Det har vi inget emot, må de slåss inbördes och trötta ut varandra. Vi har ett utrymme att manövrera på, genom att stödja en av dem och få dem att strida än hårdare. I viss mening var den tysk-sovjetiska pakten för ögonblicket något som gynnade Tyskland; i sista ögonblicket skulle vi kunna ge den andra sidan en puff ... I dag är Polen en fascistisk stat som förtrycker ukrainare, vitryssar och andra. Att under rådande förhållanden krossa den skulle innebära en fasciststat mindre. Vem skulle inte vara för om vi efter Polens nederlag utvidgade det socialistiska systemet till andra områden och andra nationaliteter? När det gäller Kommunistiska internationalens och partiernas politiska taktik är det avgörande vad som händer sedan. Före kriget var det rätt att ställa demokratiska regimer och fascistiska mot varandra, men sedan kriget brutit ut är det inte längre korrekt. Indelningen av kapitalistiska stater i demokratiska och fascistiska har förlorat sin tidigare betydelse. Folkfronten bildades för att förbättra läget för dem som förslavats av kapitalismen, medan det däremot under krigsförhållanden handlar om att avskaffa slaveriet. Att idag stödja folkfronten, den nationella enheten, vore att hamna i borgerliga ståndpunkter. Den parollen måste bort från fronten.⁷

Det som Stalin där dikterade var varken den politik hans regering gett uttryck för sedan den 24 augusti eller den som Komintern lagt fram de senaste dagarna, och inte heller den som de franska, brittiska och andra partier förespråkade. Den antifascistiska politiken hade kort och gott förpassats till papperskorgen. Kominternfolket översatte genast nitiskt den nya vändningen i direktiv från den 8 september: kommunistpartierna måste förklara sig mot kriget, fördöma dess imperialistiska karaktär, rösta mot krigskrediter och inleda en beslutsam kampanj mot socialdemokratins förräderi.

De närmaste dagarna höll kommissionen fortfarande på med teserna, som slutligen aldrig skulle publiceras. Uppgiften var inte enkel och den fick antagligen ofta stryka det som skrivits och som inte längre var gångbart. Särskilt svårt var att förklara Röda arméns intåg i Polen den

⁷ D Sirkov, *a.a.*, s. 58.

17 september i kraft av protokoll vars existens kommissionens medlemmar inte hade en aning om, men som var avgörande för deras egen! Dimitrovs arbete besparades inte Zjdanovs oförskämdheter. Från Stalins datja meddelade denne älskvärt, och som god kurtisan, att på samma tid som Dimitrov arbetat på sina teser skulle Stalin ha hunnit skriva en bok. Spänningarna tilltog beträffande en artikel som Dimitrov ombetts skriva om läget och uppgifterna. Han begärde förgäves att Stalin skulle komma med synpunkter, fick inget svar, ringde honom och fick luren påslängd innan han slutligen blev inkallad för att ”diskutera” med Stalin och Zjdanov. Dimitrovs anteckningar talar om en Stalin som kritiserade honom för att ”ha alltför bråttom”, för att på samma gång komma med paroller som gällde i det långa loppet. Följande mening är värd att notera: ”Att nu ställa frågan om freden på samma grundval som avskaffandet av kapitalet är lika med ett stöd till Chamberlain, till krigshetsarna, och att isolera oss själva från massorna.”⁸ Stalin tog bort alla anspelningar på revolutionär defaitism. Han bemödade sig om att i det nya läge som detta krig innebar rekommendera att man inte skulle kopiera bolsjevikernas hållning under första världskriget: ”Vi var för stressade. Vi begick misstag.”⁹

Den artikel Dimitrov arbetat med, korrekturläst av Stalin själv, skulle slutligen bli publicerad i sovjetisk press och i några andra länder under rubriken ”Kriget och arbetarklassen i de kapitalistiska länderna”. Den 31 oktober fick den grönt ljus för publicering. Den inleddes med sedvanliga bugningar gentemot Lenins agerande under första världskriget och för Stalin som genialiskt förutsett det andra. Beträffande krigets karaktär skrev han:

Kriget föres i dag liksom år 1914 av den imperialistiska bourgeoisien. Detta krig är en direkt fortsättning av kampen mellan de kapitalistiska makterna om en nyuppdelning av världen, om *herraväldet över världen*. Man måste vara blind för att inte se och en durkdriven skojare och bedragare för att kunna bestrida att det nuvarande kriget mellan England och Frankrike å ena sidan och Tyskland å den andra föres om kolonier och råämneskällor, om herraväldet över sjövägarna, om underkuvande och utsugande av främmande folk. [...]

Det militära slagsmålet mellan de krigförande staterna gäller hegemonin i Europa, det gäller kolonialbesittningar i Afrika och andra världsdelar, det gäller olja, kol, järn och gummi men ingalunda försvaret av ”demokratien”, ”friheten”, ”folkrätten” eller tryggheten av de små ländernas och folkens oavhängighet, som den borgerliga pressen och de socialdemokratiska bedragarna mot arbetarklassen högljutt förkunnar.¹⁰

Han förklarade därpå att det var Sovjetunionens existens som kastat om den politiska verkligheten. Münchenpolitiken syftade till att vända Hitlertyskland mot öster, att gå till attack mot Sovjetunionen. Men det senare hade blivit en ”gigantisk” maktfaktor genom ”byggandet av det socialistiska samhället och Stalins visa fredspolitik”. I detta avgörande läge var Tyskland heller inte redo att utgöra någon stormtrupp mot Sovjetunionen och dess ledare ”har valt de fredliga förbindelsernas väg med Sovjetryssland”. Därefter övergår artikeln till Polen, ”ett fängelse för folken, en reaktionär terrorregim inriktad på förtryck och plundring”. Gentemot detta ”har Sovjetunionen vidtagit beslutsamma åtgärder för att trygga freden i hela Väst-europa”:

Genom att låta Röda armén gå in i den västukrainska republiken och västra Vitryssland har det sovjetiska folket hjälpt sina bröder som plågades under den polska aristokratins ok, ryckt 13 miljoner människor undan en blodig massaker, befriat dem från kapitalistiskt slaveri, öppnat

⁸ *Ibid.*, s. 60.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ G Dimitrov, ”Kriget och arbetarklassen i de kapitalistiska länderna”, citerat i *World News and Views*, återgivet i Degras, *The Communist International, Documents*, III, s. 449. [Gavs 1939 ut som broschyr av svenska kommunistpartiet. Artikeln ingår i sin helhet i samlingen [Komintern om Andra världskriget \(1939-1941\)](#)]

vägen för dem till ett lyckligt liv genom att garantera dem rätten till nationell och kulturell utveckling.¹¹

Han övergick därefter till att tillbakavisa den västliga kapitalismens propaganda om att kriget skulle vara antifascistiskt, för demokrati mot fascism, för folkens frihet. Efter att ha framhållit repressionen mot kommunisterna, fackligt aktiva och arbetare i allmänhet i Frankrike, fortsatte han: ”Proletariatet, arbetarna, har inget att försvara i detta krig. Det är inte deras krig, det är deras utsugares. Det kommer att bara bringa dem lidande, försakelser, ruin och död. Att stödja ett sådant krig skulle bara innebära ett försvar av deras slavägares och förtryckares intressen, ett stöd till det kapitalistiska slaveriet.”¹² Slutsatsen var att kommunisterna med alla krafter måste bekämpa kriget, ”agera som Lenin lärde dem, som det arbetande folkets store och vise ledare, Stalin, nu lär dem”:

Imperialisterna i de krigförande länderna har startat kriget för en ny uppdelning av världen, för internationell hegemoni, som kommer att leda till miljoner människors död. Arbetarklassen måste sätta stopp för kriget på sitt sätt, i sitt eget intresse, i hela den arbetande mänsklighetens intresse, och en gång för alla göra slut på de grundläggande orsakerna till imperialistiska krig.¹³

Kanske kan det vara till nytta att här citera ett annat budskap från Kominterns exekutivkommitté, riktat till Stalin på hans 60-årsdag, strax efter att kriget mot Finland inletts: ”Till ledaren, läromästaren och vännen till alla arbetare i världen. Till dig, kamrat Stalin, store ledare och klarsynte lärare, den högt älskade vännen till all världens arbetare.”¹⁴ Ett monument av smicker, där historien omvandlades till konfekttyr, var det verkligen allt Komintern hade att säga?

Motstånd från Harry Pollitt

Det fanns, säger en del, åtminstone ett fall av ”motstånd” mot vändningen inom Komintern, även om flera historiker med ett slags ställningstagande sätter ordet inom citattecken, när de ska använda det om Harry Pollitts inställning 1939. Det var ingen söndagsskolegosse. Denne f d arbetare hade varit en outröttlig organisatör inom NMM, därefter en av de främsta ledarna för det brittiska kommunistpartiet CPGB, förvisso en övertygad stalinist men också med en egen vilja. Han var kamplysten, intensiv, charmerande, humoristisk, en duglig organisatör och livfull i talarstolen. Det var ryssarna som tillsatt honom som generalsekreterare när de tvingat partiet att byta ut den gamla ledningen. Han misstänktes för att ha varit inblandad i en komplot mot Dimitrovs kandidatur vid sjunde världskongressen. Han hade varit en bra generalsekreterare under ”tredje perioden”, men också en övertygad lärjunge till den antifascistiska linjen efter 1935. Det var han som låg bakom det partimanifest om kriget, som publicerades i *Daily Worker* den 2 september 1939, där man förklarade sig ”redo att delta i all kamp, politisk eller militär, för att se till att fascismen lider nederlag”. Han lät publicera det på nytt i broschyren *How to win the War* den 14 september, där han bl a deklarerade – avståndet till Moskva var redan betydande:

Kommunistpartiet stödjer kriget, på grund av att det anser det vara ett rättfärdigt krig som måste stödjas av hela arbetarklassen och alla vänner av demokrati. Det är sant att den polska regeringen var reaktionär i sin hållning gentemot den polska arbetarrörelsen, men det som intresserar oss i första hand är det polska folket.

Om man tillät Hitler att införa sitt välde i Polen skulle folket bli tvunget att acceptera villkor långt värre än allt man fått utstå hittills. Nazistpartiet och Gestapo skulle ställa minsta tillstymmelse till arbetarorganisation utanför lagen, tiotusentals skulle massakreras, skickas till koncentrationsläger,

¹¹ *Ibid.*, s. 453.

¹² Degras, *a.a.*, s. 454.

¹³ *Ibid.*, s. 459.

¹⁴ *Ibid.*, sid, 460.

hundratusentals skulle drivas bort till tvångsarbete i Tyskland, förkrossande skatter skulle införas för att stärka den tyska krigsmaskinen och dess nästa aggression.¹⁵

Men broschyren var ännu inte tillgänglig för alla kommunister när de sovjetiska truppernas inmarsch i Polen den 17 september visade att det brittiska partiet definitivt inte befann sig på Moskvas linje. Det uppstod debatt. Politbyrån var splittrad med på ena sidan Campbell och Pollitt, anhängare till att stå fast vid ”linjen” med ”kamp på två fronter”, och på den andra Rust och Palme Dutt, som krävde ett fördömande av det imperialistiska kriget. Politbyrån kunde inte avgöra frågan och vände sig till centralkommittén, där diskussionerna ofta blev avbrutna – flerparten av ledamöterna var inte heltidsanställda utan arbetade – och pågick nästan en vecka. Majoriteten var nära att uttala sig för att hålla fast vid linjen med stöd åt kriget mot fascismen, när David Springhall, f d ledare för ungtkommunisterna, anlände till London från Moskva. Hans uppdrag var sannolikt detsamma som det Raymond Guyot utförde i Frankrike vid samma tid, dvs att få vilsegångna kommunister att förstå Dimitrovs budskap att det handlade om ett imperialistiskt krig. Det brittiska partiet gav inte vika för den första anmaningen. Pollitt och Campbell fortsatte att slåss. Till sig hade de knutit de mest självständiga personerna i ledningen, veteranen Tom Mann och gruvarbetarledaren Arthur Horner.

Den rysk-tyska deklARATIONEN den 29 september till förmån för fred innebar att deras nederlag var beseglat. Den 30 september talade en ledarartikel i *Daily Worker* om ”ett helt nytt läge” och betecknade en fortsättning av kriget som ”ren dårskap”. Inom centralkommittén hade Palme Dutt tagit hand om frågan och samtidigt som han brännmärkte ”desertörer” och ”förrädare”, utan att namnge dem, lade han fram en resolution, där det hette att det brittiska folkets kamp mot Chamberlain och Churchill utgjorde det största bidraget till det tyska folkets kamp mot Hitler. Det sades inte uttryckligen att kriget var ”imperialistiskt”, men ett uttalande publicerat i *Daily Worker* medgav att partiets första ställningstaganden varit felaktiga, att Storbritanniens, Frankrikes och Polens ansvar för krigsutbrottet var lika stort som ”den tyska fascismens”. Campbell blev våldsam och bitsk; han gick till angrepp mot *Pravda*, som skrivit att Tyskland hädanefter var för fred: ”Det finns inte tillstymmelsen till belägg för att denna makt, berusad av denna lätta och billiga seger, med händerna fulla av krigsbyte, med nya industriella resurser för att föra krig, kan anses ha övergett sina aggressiva mål och blivit ett mål för den franska, brittiska och sannolikt också polska imperialismens lurendrejerier.”¹⁶ Inte heller Pollitt retirerade: ”Inom politiken finns varken vänskap eller lojalitet och i den politiska kampen är det helt nödvändigt att löpa linan ut. Ingen i centralkommittén tog miste på vem som avsågs när kamrat Dutt i morse talade om ”desertören” eller om ”den som skulle få bära med sig evig skam”.¹⁷ Insåg hans kamrater inom centralkommittén vidden av ironin när han, i en kritik av det revolutionära perspektivet som var på väg att återkomma, försäkrade: ”Jag är säker på att Stalin aldrig haft en tanke på att Sovjetunionens linje försvagat fascismen så till den grad att revolutionen står på dagordningen.”¹⁸ Han avslutade med att säga att det var en fråga om partiets heder att vara för nederlag för fascismen. Han gick inte med på – och han hotade öppet Palme Dutt – att bli behandlad som ”desertör”. Pollitt, Campbell och Gallacher röstade emot slutresolutionen. Moskva hade kommit med ”förslaget”, beslutet togs i London att bestraffa allvaret i deras misstag genom att frånta dem alla uppdrag i den centrala ledningen. Den förre placerades i södra Wales, den andre i Skottland.

Den 19 november skulle båda göra självkritik inför centralkommittén. Campbell förklarade:

Efter en seriös granskning av läget efter det senaste centralkommittémötet accepterar jag nu fullständigt att manifestet av den 2 september gav en fullständigt felaktig värdering av läget och

¹⁵ *How to win the War*.

¹⁶ *About Turn*, s. 104.

¹⁷ *Ibid.*, s. 197.

¹⁸ *Ibid.*, s. 205.

vilslede partiet angående karaktären på dess uppgifter under kriget. Jag förklarar mig stödja centralkommitténs resolution och det manifest om fred och krigets karaktär, som publicerades efter det senaste centralkommittémötet. Jag är fullständigt överens med den artikel av kamrat Dimitrov, som publicerades i *Daily Worker* den 4 november. Vad beträffar de fel jag begått var huvudfelen, enligt min uppfattning, följande:

1. Politiken med kamp på två fronter, som skulle ha varit en korrekt politik (i fred eller krig) gentemot en imperialistisk regering allierad med Sovjetunionen, utsträcktes till att omfatta ett krig mellan två imperialistiska regeringar.

2. Den utsträcktes på grund av att jag inskränkte perspektivet till att koncentrera mig på den tyska fascismen som huvudfiende till den brittiska arbetarklassen och insåg inte att vägen framåt för arbetarklassen, den brittiska som den tyska, bestod i kamp mot huvudfienden, dvs den egna imperialismen. Därmed gled jag över till en hållning av nationellt försvar i ett imperialistiskt krig, vilket objektivt innebar stöd till vår egen imperialism. Min hållning till förslagen om fred härrörde från detta felaktiga perspektiv.

Mitt envisa försvar av denna felaktiga inställning har obestriddligen skadat partiet när det tvingades göra en häftig sväng i ett mycket svårt läge, och jag måste acceptera ansvaret för att ha satt mig upp mot vad som visade sig vara den korrekta linjen.¹⁹

Harry Pollitt för sin del sade:

Som ansvarsfull ledare för vårt parti under den period som närmast föregick inledningen av det pågående imperialistiska kriget var det min direkta plikt att ägna mer än vanlig uppmärksamhet åt de problem vi stod inför genom misslyckandet i de anglo-sovjetiska förhandlingarna och den sovjetisk-tyska icke angreppspakt som följde på detta. Detta blev än mer nödvändigt när händelserna i slutet av augusti började uppstå och den brittiska imperialismen började inta en mer aggressiv hållning mot Tyskland, något som klart kontrasterade med allt som utmärkt dess politik sedan Hitlers ankomst till makten 1933. De främsta orsakerna till att jag inte snabbt och bestämt insåg de nya frågor det nya läget ställde oss inför var av trefaldig karaktär.

1. Mina tvivel på vår traditionella politik i ett imperialistiskt krig, där en av de krigförande makterna var den tyska fascismen.

2. Mitt hat mot fascismen hade utvecklats under de fem åren av intensiv antifascistisk propaganda, vilket ledde mig till ett läge då jag inte i tid insåg den brittiska imperialismens verkliga roll utan bara såg den tyska fascismen som huvudfiende för den brittiska arbetarrörelsen.

3. Den fascistiska invasionen mot den spanska republiken har också påverkat mitt synsätt på grund av de starka personliga känslor jag hade genom vad jag sett i Spanien och det ansvar jag kände gentemot de uppoffringar den brittiska bataljonen svarade för i de internationella brigaderna.

Efter att ytterst seriöst ha granskat hela läget godtar jag utan invändningar den politik kommunistpartiet och Kommunistiska internationalen bedriver och lovar att stödja den genom att förklara den, popularisera den och genom att bidra till att tillämpa den ända till seger. Jag erkänner att det faktum att jag spjärnat emot att tillämpa partiets och Internationalens linje har utgjort ett oacceptabelt brott mot vårt partis disciplin och gynnade klassfienden, i synnerhet de reaktionära ledarna för Labourpartiet, som i min inställning såg ett rättfärdigande av deras eget stöd till regeringen Chamberlain. Jag begär att centralkommittén godtar denna deklaration och ger mig möjlighet att i handling visa att jag vet att inta min plats i första ledet av vårt parti i kampen för att vinna massornas stöd för den politik Storbritanniens kommunistiska parti och Kommunistiska internationalen står för.²⁰

Pollitts kapitulation var onekligen en seger för Kominterns ledning. Får man tillägga att den knappast kunde vänta sig några andra framgångar och att denna svarade mot vad man blivit?

¹⁹ R Black, *Stalinism in Britain*, s. 398-399.

²⁰ *Ibid.*, s. 399-400.

Ytterligare en detalj ändå, för att avsluta denna kominternobrittiska familjehistoria. David Springhall, Moskväs utsände, blev organisationssekreterare i CPGB. Denne agent (eller blivande agent) för den sovjetiska underrättelsetjänsten – för GRU tydligen – var givetvis den säkraste på denna post. Han trasslade in sig helt naivt i en vanlig spionhistoria och dömdes 1943 till sju års fängelse. Pollitt, som då var tillbaka i sadeln, hade nöjet att utesluta honom ur partiet. De historiker som ägnat sig åt det brittiska partiet är överens om att partiet led mycket under kriget mot Finland, som upplevdes som en brutal aggression mot ett litet folk. *Daily Worker* däremot hade skrivit den 3 januari 1940: ”Bakom Röda armén börjar livet för Finlands folk.”

Partiet förlorade majoriteten av sina sympatisörer och en del kadrer, som Tom Wintringham, i synnerhet sådana som varit i Spanien och var särskilt knutna till den antifascistiska politiken, samt åtskilliga medlemmar – hälften av de 5 000 medlemmarna i London. Ett originellt inslag i denna kris var Tom Wintringhams initiativ, tillsammans med andra som varit i Spanien, att upprätta en speciell militärskola i Osterley för att medlemmarna av Home Guard skulle få nödvändig militär utbildning: detta var enda försöket att förverkliga den ”militärt proletära politik” som Trotskij då förordade, men initiativet gillades knappast av de brittiska konservativa, inte ens de som ville ha krig, och det avslutades hastigt. I januari blev *Daily Worker* förbjuden i flera månader. I det stora hela höll kommunisterna i sina skrivelser ett tonläge som liknade, eller ibland t o m överträffade det värsta som åstadkommits under ”tredje perioden”. Till exempel kritiserade man Winston Churchill för att efter den 18 juni 1940 ha lierat sig med ”den franske superfascisten” de Gaulle. Kampanjen mot kriget kulminerade i januari 1941 med en ”folkkongress” i London med 2 000 deltagare. CPGB förberedde sig därefter för att bli olagligförklarad, men modererade också tonfallet i sina attacker för att inte provocera fram repression. Man hade dittills särskilt siktat in sig på Winston Churchill, vars allians med [labourledaren] Attlee enligt partiet utlovade misär och slutlig katastrof för landet.

Kommunisterna och kriget i Indien

Historiker som ägnat sig åt kommunismen och amatörkommentatorerna, som det inte råder någon brist på, har inte begripit rörelsens specifika karaktär i de koloniala länderna vid denna tid. Hur skulle då inte de koloniserade i de brittiska och franska imperierna ha svårigheter att inse den imperialistiska karaktären på den makt de var underkastade och därmed karaktären på det krig de bedrev? Före 1939 ansåg till och med Gandhis och Nehrus kongressparti att ett krig mellan Storbritannien och Tyskland inte kunde vara annat än imperialistiskt, där ”Indien, motståndare till både imperialism och fascism” inte hade någon anledning att delta. Omedelbart efter krigsutbrottet gjorde kongresspartiet ändå ett uttalande där man avkrävde den brittiska regeringen en avsiktsdeklaration om att ge Indien självständighet och möjliga eftergifter så snart som möjligt. Men Winston Churchill förblev obeveklig. Den socialistiska delen av kongresspartiet och Subhas Chandra Boses Block motsatte sig redan från början varje indiskt deltagande i kriget och tog avstånd från kongresspartiet, som hade stöd av kommunistpartiet PCI. De förväntade sig ett beslutsamt agerande mot den brittiska imperialismen. Svaret från Winston Churchills regering var brutalt. I mars 1940 lät han utan förvarning arrestera hundratals kommunister och medlemmar av andra vänsterorganisationer, kongresspartiet och Blocket kring Subhas Chandra Bose, samt medlemmar av fackföreningar och bondeorganisationer: Storbritannien förde inte krig för att befria sina egna kolonier! Och CPI (Indiens kommunistiska parti) var inte ute efter någon revolution, utan nationell och rent av antifascistisk enhet med kolonialmakten.

Yankees och pakten

Dagarna efter den tysk-sovjetiska pakten påminde *Daily Worker* i USA och *L'Humanité* om varandra: samma antifascistiska krigsiver, samma uppslutning bakom demokratin. Man

hyllade Maurice Thorez, som genast inställt sig efter att ha mottagit mobiliseringsordern, som någon som ”var redo att offra sitt eget liv för Frankrikes nationella säkerhet”. Men hjulen snurrade och det gjorde också *Daily Worker*. Den 12 september talade Earl Browder där om ”ett imperialistiskt krig”. Den 15 publicerades en artikel från *Pravda* som fördömde den polska regeringen. Den 18 hade den regeringen förvandlats till ”halvfascistisk” och det sovjetiska angreppet hälsades entusiastiskt, eftersom det syftade till att ”försvara det polska folket” och förebådade ”en seger för mänsklig frihet”. Kommunistpartiet i USA hade dock fördelen av en specialbehandling. Det var långt borta, på grund av bristen på erfarenhet, på grund av dess svaghet kanske, behövdes att någon satte prickarna över i åt det. Efter Münchenöverenskommelsen 1938 hade Komintern bemödat sig om att upprätta direkta radioförbindelser med Browder. I slutet av september och oktober kom två telegram, vars innehåll Earl Browder, efter sin uteslutning, förmedlade till Philip Jaffe.* Förutom de allmänna analyserna innehöll de några speciella kommentarer i sammanhanget. I en av dem hette det: ”Vi skulle vara pedanter, och inga revolutionärer, om vi klamrade oss fast vid parollerna från folkfronten, om den demokratiska fronten, när kapitalismens fundament slagits i spillror. Ju snabbare socialdemokraternas ledare går över till reaktionen, desto kraftfullare kommer massorna att röra sig i riktning mot idén om att störta kapitalismen.”²¹ Komintern underströk att man fick sluta att ”släpa efter” Roosevelt (FDR) och fullständigt frigöra sig från den facklige ledaren John L Lewis. Likväl kvarstod två oklarheter, om framtidsperspektiven och om Roosevelt. I det andra telegrammet hette det: ”Det nya läget förändrar våra relationer till FDR i och med att huvudfienden givetvis fortfarande är det borgerligt imperialistiska lägret. Men mycket hänger på FDR. [...] Han kan komma att vilja hjälpa Chamberlain och Daladier.”²² Så kom slutligen den högsta rekommendationen av alla, som inte kunde förändras på grund av läget eller konjunkturen: ”Arbetare måste studera Sovjetunionens kommunistiska parti, aldrig imitera det. Tiderna förändras, behoven också.”²³

För närvarande gick behoven ut på att USA inte skulle gå med i det imperialistiska kriget, det dolde Moskva inte. Parollerna löd, ”USA inte med i kriget” och den mycket populära som vände upp och ned på den som gällt vid interventionen 1916: *Yanks are not coming*. Eftersom journalister älskar historiska referenser svarade Louis Budenz för en som man måste uppskatta: ”La Fayette, vi är här och här stannar vi”. Notan skulle bli dyr för Browder. Vid ett möte i Symphony Hall i Boston den 5 november 1939, i samband med årsdagen av ryska revolutionen, erinrade han, efter att ha angripit kriget som ”ett familjegräl mellan imperialister”, om att bolsjevikerna 1914 varit lika svaga som partiet i USA var nu. Ändå, framhöll han, var det deras kamp mot det första imperialistiska kriget som lett till att arbetarklassen och det arbetande folket tagit makten på en sjättedel av jorden och att uppbygget av ett nytt samhälle, socialismen, påbörjats. Efter ett sådant anförande kunde repressionen bara vänta runt hörnet. Några veckor senare anklagades han för att ha rest till Sovjetunionen och Kominterns möten med falska papper och dömdes till fyra års fängelse, av vilka han bara avtjänade 14 månader innan han benådades.

* *Philip Jacob Jaffe* (1895–1980) stod nära det amerikanska KP, men samtidigt som han var personlig vän med flera KP-ledare, bl a Earl Browder, blev aldrig KP-medlem. Från slutet av 1920-talet var han engagerad i flera kommunistiska tidningar med Kina i fokus, bl a var han med om att starta *China Today* (1934). Senare (1937) träffade han Edgar Snow och Agnes Smedley, samtalande med bl a Mao och Zhou Enlai och rapporterade om detta i det amerikanska kommunistpartiets organ *The New Masses*. Samma år var han med om att grunda tidskriften *Amerasia* som 1945 hamnade i klistret efter att tidningen påståtts ha publicerat ”hemligstämplade” Kina-dokument. Detta ledde bl a till att Jaffe arresterades. Tidningen tvingades att upphöra 1947. Jaffe hamnade klistret under McCarthy-perioden (1950), men lyckades slippa straff. Efter dessa händelser drog sig Jaffe alltmer undan från politiken. Hans bok (se nästa not) om det amerikanska kommunistpartiet kom 1975. – MF

²¹ P J Jaffe, *The Rise and Fall of American Communism*, s. 44-46, här s. 44.

²² *Ibid.*, s. 46.

²³ *Ibid.*, s. 47.

Den traditionella styrkan i den djupgående amerikanska isolationistiska strömningen, just den som Roosevelt brottades med, gjorde att kommunisterna i USA för tillfället inte stötte på några större svårigheter. Några ungtkommunister anslöt sig till trotskisterna, men denna strömning visnade mycket snabbt på grund av den öppna kris som den tysk-sovjetiska pakten utlöste bland de senare om Sovjetunionens karaktär. 1939 skedde ändå ett viktigt avhopp med Harry Gold från den underjordiska apparaten. Det verkar som om han varit i åtnjutande av en speciell behandling från ledningens sida, ett slags semester från partiet som skulle vara fram till det tyska angreppet på Sovjetunionen.

Dårhuset 1940

Ernst Fischer, som var inkvarterad på hotell Lux och förtrogen med Kominterns korridorer, har gett oss några livfulla ögonblicksbilder därifrån. Exempelvis om André Marty, strax efter det att *Wehrmacht* börjat välla in över Frankrike:

Vi höll på Frankrike, vi, de flesta inom Komintern med Dimitrov, Manuilskij och Togliatti i spetsen och med oss det ryska folket. Just nu handlade det om Frankrike. Skulle man lyckas stoppa tyskarna? Kunde man stå emot? Hur länge? Hur många månader?

Månader?, muttrade Marty. Högst fyra veckor!

Vi ansåg honom vara galen. Och han var *galen*, den tidigare myteristen i den franska flottstyrka som gått in i Svarta havet mot Sovjetunionen 1919, denne högdragne man, en man av resning, en de Gaulle av plebejiskt snitt, med drag av en framstående person och alltmer kännetecknad av förföljelsemani. Tidigare hade jag vågat mig på, i kraft av min ställning som redaktör för *Die Kommunistische Internationale*, att komma med några ändringsförslag till hans lysande artikel om Indokina. Han lät mig komma in på sitt kontor. Så fort jag stigit in reste han sig, utan att hälsa, tog några stora kliv förbi mig, vred om nyckeln till dörren och tog bort den ur låset, satte sig vid arbetsbordet och utropade:

’Vad tycker du egentligen?’

Jag visste inte vad jag skulle svara.

’Jag vet precis vad du tycker. Du håller mig för att vara en vansinnig i stånd att döda. Till exempel att nita fast dig mot väggen. Har jag genomskådat dig? Medger du att du anser mig vara en dåre?’

Jag medgav det och han blev något mildare till sinnes.

’I det här huset anser alla att jag är en dåre. Men det är huset som är ett dårhus! Jag tänker själv jag. Så är det.’

Han tänkte själv, han.

’Frankrike kommer att kapitulera inom fyra veckor, senast. Regimen är korrupt, armén genomruten, landet utan ledare.’

Detta sade Marty till mig den 15 maj.²⁴

Om reaktionerna ute i världen skriver Philippe Buton kategoriskt, men uppenbarligen på grundval av begränsade informationer:

Samtliga kommunistpartier gick med på den totala omsvängning de påtvingades. Samtliga intog en neutral och fientlig hållning till det pågående kriget, i likhet med kommunisterna i USA som i maj 1940 formulerade sig spirituellt *Let God save the King*. Det belgiska partiet lovordade landets neutralitet, något som det uttalat sig fördömande om före den 1 september. Kommunisterna i Syrien och Libanon, som godtagit det franska mandatet när folkfronten kommit till makten, klandrade åter, från september 1940, den franska imperialismen.²⁵

²⁴ E Fischer, *a.a.*, s. 399-400.

²⁵ P Buton, ”Le parti, la guerre et la révolution, 1939-1940”, *Communisme*, n° 32-33-34, 1993, s. 41-66.

Utan att vara någon kung Salomo kan man kort och gott konstatera den växande klyftan mellan dem som befann sig i exil i Moskva, vars brev ofta gav prov på missmod och demoralisering, och den vilja att slåss som ökade bland de arbetande massorna i de ockuperade länderna, där man svälte och utsattes för Gestapos våld. Det var en verklig, genomgripande motsättning. Det skulle ha varit märkligt om så inte varit fallet. Ernst Fischer nämner ett möte med exekutiven där ”tyskarna”, Pieck och Ulbricht, på frågan om huruvida pakten gick före allt annat, gick emot ”de andra”, Dimitrov, Manuilskij, Ercoli-Togliatti. Han gav sig in i stridsvimlet och beskriver dem som lyssnade på honom: ”I Dimitrovs känslolösa ansikte, i Manuilskijs närmast omärkliga blinkningar, i Togliattis ogenomträngliga och begrundande min, kände jag inte något avståndstagande, utan en försiktig sympati.”²⁶ Det hettade till. Han blev kallad imperialistagent. Dimitrov dunkade näven i bordet: ”Jag tänker inte tolerera det!”²⁷

Ett dårhus!

Andra ”hus”

Det fanns inte längre något kommunistparti i Polen. Det fanns bara polska kommunister, som, i stort sett, i början av kriget lyckades undkomma fångelser och läger. De hade inte alls någon ”neutralistisk” inriktning. Utan att ha någon som helst sympati för ”överstarnas regim” – Pilsudskis efterträdare – såg de den tyska armén som fienden n° 1. Antagligen behövdes det kommunister för att resa barrikader i Warszawa och försöka försvara dem en efter en. Komintern hade inte tillfälle att hylla en av de hjältar som dog där, Marian Buczek, den tidigare ledaren för de röda gardena i Lublin, f d elev vid Leninskolan. Det var sannolikt inte förrän efter kriget som Komintern upptäckte hans initiativ och, i varje fall, kunde tala om det.

Av lättförståeliga skäl tillhörde det tyska partiet ett av dem som uppvisade minst motstånd mot pakten. Willi Münzenberg, som redan brutit med Moskva, sökte stöd och erkännande av regeringen Daladier, men denna skickade honom till ett interneringsläger som för honom skulle vara liktydigt med ett dödens förmak. Franz Dahlem samlade kring sig medlemmar som var motståndare till pakten, som Gerhardt Eisler, Paul Bertz och Paul Merker²⁸, och skickade ett brev till Daladier, där han begärde att de tyska antifascisterna skulle få tillstånd att bekämpa fascismen. Något senare skulle Vichyregimen överlämna honom till Hitler.

Det italienska partiets centralkommitté publicerade den 25 augusti en deklARATION, där man hälsade pakten som ett slag mot fasciststaternas aggressiva politik, framför allt axeln Rom-Berlin. Man fastslog att i händelse av krig skulle ett militärt och politiskt nederlag för fascismen vara en förutsättning för att skapa en framtid för folken i det kapitalistiska Europa. Den 29 augusti, strax innan han blev arresterad i Frankrike, skrev Togliatti och kritiserade PSI (socialistpartiet) för att på grund av den tysk-sovjetiska pakten ha brutit överenskommelsen om kampenhet. Han försvarade pakten men tillade: ”Vi kämpar av alla krafter för att kriget ska leda till nederlag för fascismen, för att det ska leda till revolution i Italien. För att uppnå detta mål kommer vi att utnyttja alla till buds stående möjligheter, inklusive ett eventuellt inträde i den franska armén för att bekämpa fascisterna och jaga dem på flykten, precis som vi gjorde i Spanien i Guadalajara.”²⁹ Ändå såg han till att Romano Cocchi, som tagit avstånd från pakten, blev utesluten och fördömd som renegat. Bland de ledande som befann sig utomlands är det känt att Luigi Longo villkorlöst försvarade pakten ända från början, medan Mario Montagnana godtog den som en akt för fred, men ansåg det nödvändigt att ”kämpa mot

²⁶ E Fischer, *a.a.*, s. 402.

²⁷ *Ibid.*, s. 403.

²⁸ W Kiesling, ”Paul Merkers ’Unverständnis’ für den Hitler-Stalin Pakt”, *Jahrbuch für historische Kommunismusforschung*, 1993, s. 137-144.

²⁹ Material ecc. APC 1523. Det är osäkert om Togliatti verkligen är författaren.

de fascistiska angriparna”. Vid sin frigivning, i februari 1940, slöt Togliatti upp bakom Kominterns uppfattning, omorganiserade en utländsk byrå i Paris, där den majoritet som tvivlat eller vacklat beträffande pakten blev utesluten: Montagnana skulle i Mexiko återse Di Vittorio och Jacopo Berti. I juli 1940 lät Komintern upplösa PCI:s gamla organ och godkände bildandet av en byrå utomlands, ledd av Roasio i Paris, och ett ”Centrum för ideologi och omorganisering” i Moskva, tillfälligt lett av Togliatti. I Italien utsattes PCI – särskilt grupperna av deporterade – för hårda slag. Bland gruppen deporterade i Ventotene fanns några av partiets främsta ledare efter Gramscis död. Veteranen Umberto Terracini – som i augusti 1926 dömts till fängelse i tjugotvå år och nio månader men benådats och satt i husarrest – hade stöd av Camilla Rivera, som försvarade pakten och slöt upp bakom Kominterns linje. I motsats till vad som ofta skrivits tog Terracini inte avstånd från pakten. Han ifrågasatte inte krigets ”imperialistiska” karaktär, som han beskrev som ett krig mellan övermäta imperialister och utsvultna imperialister om en ny uppdelning av världen. Men han godtog inte tanken att nazismen inte längre var fienden n° 1. ”Det går inte att bortse från att en seger för nazismen skulle innebära ett slut på kriget genom en fascistisering av Europa och ett ytterst förvärrat hot mot Sovjetunionen.”³⁰ Ravera och han uteslöts i början av 1943, långt efter *Wehrmachts* angrepp på Sovjet, och på grund av andra meningsskiljaktigheter. Togliatti lät återinvälja dem 1945. Allt tyder också på att Togliatti vid återkomsten från Sovjetunionen – utan att någonsin ifrågasätta paktens roll för Sovjetunionen – hyste mycket allvarliga tvivel på korrektheten i Kominterns politik, som han identifierade sig med, men att han som vanligt, denna gång sannolikt med fog med tanke på omständigheterna, ansåg att det inte var rätt ögonblick för att ge uttryck för detta. När Italien gick med i kriget, i juni 1940, var hans inställning hur som helst att ”huvudfienden”, fascismen och Mussoliniregimen, återfanns i hemlandet.

Av det spanska kommunistpartiet kunde man knappast förvänta sig vare sig entusiasm, för själva grundvalarna rasade samman för den kommunistiska politik som förts sedan 1936, eller verkliga protester, de som befann sig i exil var i stor utsträckning beroende av Kominterns internationella apparat. Ändå framkom oenighet bland katalanerna inom PSUC, bland baskerna och de spanjorer som lyckats ta sig till Latinamerika. PSUC hade först slutit upp bakom den position det franska partiet först intagit och ändrade sig sedan inte utan höll fast vid ”kampen mot fascismen”. Ett tjugotal kadrer undertecknade en text, där man fördömde pakten och den politik den innebar. Samtliga blev uteslutna. Den katalanske ledaren Josep Miret Muste, som först arresterats tillsammans med den sovjetiske agenten Josep Blanc³¹, tog sedan över tömmarna i PSUC i Frankrike. Han hade emellertid inte full kontroll över sina egna tömmar, eftersom hans första handling under den tyska ockupationen bestod i att ge ut en bulletin, som manade till motstånd mot nazisterna på temat ”Nederlag, kamp, revolution”. Han blev en av ledarna för motståndgruppen FTP-MOI, arresterades – ”överlämnad”, enligt Pike, av Joaquín Olaso, en annan representant för den sovjetiska underrättelsetjänsten, något som franska historiker dementerat. Han deporterades till Mauthausen och hamnade därefter i en kommandogrupp. Han sårades under ett bombanfall i november 1944, varpå SS gjorde processen kort med honom. Den katalanske ledaren José del Barrio, som tillät sig att inför Manuilskij i Moskva, kritisera pakten, skickades i exil till Chile tillsammans med andra parti-medlemmar som betecknades som ”trotskister”, bl a Miquel Serra Pamiès och basken Luis Cabo Giorlà, på grund av att de ifrågasatt Komintern och Stalin. Moskvans medicin delades ut till PSUC av Joan Comorera, partiets historiske ledare: centralkommittén upplöstes och omorganiserades av honom.

För partiet i Tjeckoslovakien var pakten svår att svälja omedelbart efter det att landet styckats upp och den terror som följde på detta. Jacques Rupniks formulering är lyckad när han

³⁰ P Spriano, *a.a.*, s. 335.

³¹ AN F 714 990.

skriver: "Pakten [...] krävde öppet att kommunisterna skulle välja mellan ett uppstyckat och ockuperat Tjeckoslovakien och ett Sovjetunionen som var lierat med och medskyldigt till den tyska expansionen."³² Inga protester hördes i Moskva. Ändå var spänningarna ytterst stora i landet. Jiri Pelikan har talat om de sömnlösa nätter han ägnade åt att diskutera med sin bror, som försvarade pakten men ansåg det omöjligt att sprida de instruktioner som kom från Moskva. Pelikan talar om "övertäckning" och "ilska" för egen och sina kamraters del, när de lyssnade på Radio Moskva. "För oss var kampen mot den nazistiska ockupationen en daglig realitet och vi började ställa oss frågor om framtiden."³³ Ett radiomeddelande den 29 september från den underjordiska centralkommittén i Prag talade om "stor förvirring, även bland arbetarna, om krigets karaktär och Sovjetunionens politik". Det talade vidare om de växande antifascistiska stämningarna bland befolkningen. Gottwalds svar, ett budskap till de kommunister som stannat kvar i landet, visar att han var väl medveten om den fara dessa stämningar utgjorde för de sovjetiska allianserna och hans råd var: "Var så försiktiga som möjligt. Låt er inte dras in i förhastade handlingar. Vår tid kommer. Under alla omständigheter, hys förtroende för vårt stora fosterland."³⁴ De tjeckiska ledarna å sin sida kände av en annan fara. Den 15 april 1940 skrev de i ett telegram till Gottwald: "Låt inte Väst få ta över det tjeckiska folket inför opinionen. Utveckla [...] kampanjen mot terrorn, mot förföljelserna; sprid vår kamp för självständighet."³⁵ De kommunister som befann sig i Väst hade möjlighet att uttala sig. Den slovakiske parlamentsledamoten Vladimir Clementis, partimedlem sedan 1924, f d medlem av de internationella brigaderna, tog avstånd från pakten, uteslöts och gick in i den franska armén. I Tjeckoslovakien fortsatte Gestapo att fylla fängelserna med kommunister eller påstådda sådana.

I Bulgarien har vi inte kännedom om några protester mot pakten och har bara sett den lovsång partiets teoretiker Todor Pavlov ägnade ämnet. I själva verket ledde pakten till en märklig situation: Arbetarpartiet, kommunistpartiets täckmantel, var legalt medan de proväsliga partierna förföljdes. Vid valet 1940 fick man 10 parlamentsledamöter mot tidigare 5, hälften av hela oppositionen. Även om tsar Boris III i samband med krigsutbrottet kallat en tyskvänlig fascistisympatisör att leda regeringen förklarade sig Bulgarien ändå neutralt. Med stöd från Tyskland och Sovjetunionen lyckades man "övertyga" Rumänien att "lämna tillbaka" södra delen av Dobrudja. I augusti 1940 började kommunistpartiets ledning att på allvar oroa sig för att den av Bogdan Filov ledda regeringen började glida i tyskvänlig riktning och gick till våldsamt attack mot "den monarko-fascistiska regimen". Detta intressanta initiativ stoppades av att Tsolia Dragojtjeva blev kallad till Moskva, där hon av Dimitrov fick höra att denna kampanj ansågs olämplig på högsta nivå och att den störde den sovjetiska diplomatin. Kommunistpartiet fick i stället rekommendationen att inleda en kampanj för en allians med Sovjetunionen.

I Grekland fanns 1939 inte mindre än tre centralkommittéer i ett KKE som likviderats som organisation. Den "gamla" centralkommittén utgjordes av personer som undgått att arresteras, som Dimitris Papayannis, en gammal facklig förtroendeman, och en man som hade Moskväs öra, sannolikt medlem av underrättelsetjänsten, Damianos Mathessis, f d officer som suttit på viktiga ansvarsposter och som hans parti utan bevis snart skulle beteckna som "överste tjallare". Den "gamla centralkommittén" stod på Kominterns antikringslinje. Den var givetvis mycket svag. Ett nytt inslag tillfördes på initiativ av inrikesministern Konstantin Mandiakis, som bildade en helt ny "underjordisk" ledning för kommunistpartiet på säkerhetstjänstens kontor: "den tillfälliga ledningen", bestående av stalinistiska ledare, som ställt sig till polisens

³² J Rupnik, *a.a.*, s. 137.

³³ J Pelikan, *S'ils me tuent*, s. 28.

³⁴ J Rupnik, *a.a.*, s. 137.

³⁵ Citerat av J Pelikan, *a.a.*, s. 30.

förfogande och frigivits, två medlemmar av Zachariades politbyrå, Yannis Michailidis, tidigare inom KUTV – Zachariades hyste förtroende för honom och uppmanade honom att i fängelset på Korfu göra en deklARATION för att kunna komma ut och återuppta verksamheten, något som givetvis behagat Maniadakis, – parlamentsledamoten Michael Tyrimos, sekreterare i partiets organisation i Aten och medlem av politbyrån, samt den populära deputeraden från Pireus, Emanouel Manoleas. Dessa män gjorde på order av säkerhetstjänsten ett uttalande till partiet, där medlemmarna av den ”gamla” centralkommittén anklagades för ... att arbeta för säkerhetstjänsten och där man krävde medlemmarnas stöd för att hålla partiet vid liv. De lurade många medlemmar och på så sätt kunde polisagenter bli erkända som ledning av de medlemmar som satt fängslade i det kända koncentrationslägret Acronauplie. ”En händelse utan motsvarighet i historien”, försäkrar Stinas och fortsätter: ”Denna otroliga framgång för säkerhetstjänsten, osannolik och utan motstycke, kunde bara uppnås via ett stalinistiskt parti och de kadrer som skolats där.” En tredje ”ledning” utgjordes slutligen av några medlemmar av centralkommittén kring Siantos och med förbindelser med Komintern. I februari 1939 slog de fast att huvudfienden var ”monarko-fascismen”, dvs Metaxasregimen. Komintern korrigerade dem genom att säga att varje regering som bekämpade den italienska fascismen, inklusive Metaxas’, var en objektiv allierad. Det var också vad ”den gamla centralkommittén”, stärkt av pakten, ansåg. Och givetvis också den tillfälliga ledningen. KKE:s politik gentemot pakten kunde således betraktas som styrd av monarkins hemliga polis och av general Metaxas, som bestämde över dem i minst lika hög grad som Komintern.

I Vietnam drabbade repressionen i början av kriget trotskister och stalinister utan urskiljning: hundratals arresterades och dömdes till tunga fängelsestraff. Det indokinesiska kommunistpartiet övergav parollen om demokratisk front, förde fram parollen om enad antiimperialistisk front mellan Indokinas folk och började ”förbereda ett uppror för nationell befrielse” i syfte att ”med stöd av Sovjetunionen, världsrevolutionens fort, kämpa för att störta den franska imperialismen och inhemska feodaltherrar, återge Indokina dess självständighet och införa en Demokratisk republikansk union i Indokina”.³⁶ Programmet var inte revolutionärt, eftersom man inte heller nu talade om någon agrar revolution, men det öppnade ändå dörren till äventyret. Det skulle ske mellan den 21 november och 31 december 1940 då ett uppror under ledning av kommittén för Cochinkina startade i syfte att upprätta en provisorisk folklig regering. Repressionen från det koloniala franska infanteriet och Främlingslegionen blev grym och hela byar sveptes med. Ett hundratal av de upproriska dödades. Nära 6 000 arresterades och 221 dödsdomar avkunnades. Många av de som deltagit i upproret gick en grym död till mötes som fångar på prämar. Flera kommunistledare fängslades och likviderades, som Ta Uyen, från den regionala kommittén i Nam Ky, död under tortyr, Phan Dang Luu, medlem av det indokinesiska partiets centralkommitté, avrättad i maj 1941, Ha Huy Thap, partiledare sedan 1936, fängslad 1938, samt flera andra ledare, bl a en kvinna, Nguyễn Thi Minh Kai, som fängslats redan före resningen. Amiralen Decox, generalguvernören, förblev obeveklig inför invändningarna från sin kollega och minister, amiral Platon; man varken kunde eller fick mildra repressionen som i själva verket var en viktig politisk försiktighetsåtgärd. Mot vem? Mot ”oordning”, vilket Vichyregimens amiral skulle visa genom att skynda sig att rätta sig efter den japanska militärens order. För detta skulle han frikännas av högsta domstolen, som inte kunde uttala sig om de massakrer på den inhemska befolkningen som skett under hans styre! Förutom den direkta franska repressionen utsattes de dömda för förfärliga lidanden i straffkolonier som Poulo Condore och den inre repressionen inom partiet mot de ledare som varit ansvariga för den resning som inte varit officiellt planerad och där flera av dem dömdes till döden av partiet. Historikern Ngo Van påpekar att detta uppror, så vitt han vet, inte finns med i partihistorien, där man vill stryka det ur sitt förflutna. Episoden med det nationalistiska Viet-

³⁶ Text från 6 november 1939, citerat av Ngo Van, *a.a.*, s. 277.

minhs "återfödelse" får däremot all tänkbar plats i historieskrivningen. I oktober 1940 presenterade sig de indokinesiska kommunisterna för bödeln från Kanton, generalen Li Jishen, som patrioter i kampen mot Japan och fick stöd och skydd av såväl honom som av Guomindang.

Utanför Europa tycks meningarna ha varit mer delade inom olika partier. Flera algeriska kommunister, som blev utsatta för en attack av en handfull f d nationalister stödda av Berlin som Ben Ali Boukort, tog avstånd från pakten. Och kritik förekom i flera partier i Latinamerika.

Pakten och kommunisterna

Det är inte särskilt svårt att förstå varför pakten och den nya politik som den, enligt Stalin, innebar, blev en fruktansvärd chock för kommunisterna, åtminstone i de utvecklade länderna. Sedan den nya politiken inletts efter sjunde världskongressen med "folkfrontslinje" och antifascism, hade de tagit sig ur sin isolering som sekt i många länder, uppnått en framträdande ställning, entusiastiskt sig själva i takt med den egna propagandan och berusade av kärlek till "Spaniens sak" och hat mot "de fascistiska banditerna". Hur skulle man kunna acceptera, åtminstone inte utan stark tveksamhet, en pakt som vände upp och ned på läget fullständigt och tycktes utgöra ett förnekande av den antifascism de hållit så högt under spanska inbördeskriget? Antagligen kunde en del av dem förstå pakten som sådan som ett svar på Münchenöverenskommelsen, som svar på tal. Men det var inte lika lätt med Moskvas nya bedömning av kriget, med att Tyskland tillskrevs "fredliga avsikter", efter delningen av Polen då det också framgick att "icke-angreppspakten" också innehöll inslag av aggression. Det var rena turen för Komintern och dess partier att ingen vid denna tidpunkt kände till de skandalösa överlämnandena till Tyskland av tyska och österrikiska kommunister som suttit fängslade i Sovjetunionen, något som blev känt efter kriget genom Margarete Buber-Neumanns vittnesmål – hon var en av dem – och genom historikern Hans Schafraneks arbeten.

En av de främsta orsakerna till uppslutningen bakom de ledare som böjde sig för Moskva var repressionen från regeringarnas sida. I Frankrike förhindrade detta all diskussion i kommunistpartiets led, fick medlemmarna att sluta fronten, och inför "klassfiendens repression" tystnade meningsskiljaktigheterna. Det mest kända exemplet på hur ledare som var motståndare till Moskvas politik vägrade att ta avstånd från partiets politik utgjordes av Albert Vassart, f d partisekreterare och f d medlem av exekutiven i Moskva, som fördömt pakten inom sitt parti, men vägrade att bryta solidariteten med detta inför domare och poliser och blev dömd till fem års fängelse. Det var ett fall som skilde sig från författaren Paul Nizans. Denne bröt med PCF på grund av "pakten", blev kallad "polisagent" och skulle möta döden vid fronten några månader senare. En annan orsak var givetvis att medlemmarna var så fästa vid Sovjetunionen, något som kompletterades av misstro mot allt tidningarna skrev om det landet, två saker som fick medlemmarna att avvisa både det som var sant och det som var falskt i nyhetsrapporteringen och den tolkning som gjordes av detta. Och hur skulle någon som kallade sig kommunist utan att studsas till kunna acceptera ett tema som var vanligt i vissa landsortstidningar, att man måste gå i krig mot Nazityskland på grund av att det landet blivit "kommunistiskt", en lekball i Stalins händer? I många fall, och i alla länder, fanns det många medlemmar som "röstade med fötterna", som Lenin skulle ha sagt, dvs de lämnade helt enkelt det parti, som de inte längre kände igen, eller valde att inte återknyta de band som brutits av mobiliseringar eller partiförbud. En hel generation övergav de drömmar från den antifascistiska kamp som partiet hade närt, underhållit och förhållit. Enligt apparaten var förstås de som återstod de bästa: fångelser och läger gjorde det möjligt att omgruppera dem, "härda" dem och försäkra sig om deras totala trohet, som ju redan markerats av att de godkände politiken 1939. Från den utgångspunkten var inställningen till pakten i någon mening ett

”prov” på hur trogen och lydiga man var, också under en kommande period av helig allians och nationellt motstånd.

Under de följande åren, och till och med efter det uppstått ett helt nytt läge där kriget förvandlats till Sovjetunionens ”stora” och ”patriotiska” krig mot Hitlertyskland och med motståndsrörelsen i de ockuperade länderna i Europa, var det i själva verket påfallande vilken betydelse inställningen till Stalins politik efter pakten 1939 kom att få i urvalet av de kommunistiska fångar som fick delta i rymningar som PCF organiserade. I ett annat arbete³⁷ har vi i detta avseende riktat detaljerade anklagelser mot Giovanni Sosso, medlem av PCF och ledare för den kommunistiska motståndsrörelsen, för att han, enligt de kommunister som 1943 satt i fängelset i Saint-Etienne och som senare deporterades till Dachau, hade vägrat låta personer som ”inte var helt säkra politiskt” delta i rymningar, bl a de som 1939 tvekat att godkänna pakten. Vi har här ägnat litet utrymme åt de omedelbara konsekvenserna av det häpnadsväckande avtalet mellan Hitler och Stalin, men det utgör en tung del. Vi har här försökt ge en bild av det första slaget, allvarligt nog och avgörande, mot stalinismen själv. I Kominterns historia utgjorde det helt enkelt en av den döendes sista rosslingar.

Den underjordiska apparaten på plats

Under tiden måste den underjordiska apparaten komma på plats. Vi har långt ifrån rikliga informationer om denna operation, som var känslig i de länder där det inte fanns någon ”mottagningsstruktur”. På andra håll förenklades det hela. I Belgien kallades exekutivens representant i partiet för Denis, i verkligheten Andor Berei, ungrare som tillhört ungtkommunisterna och ungdomsinternationalen KIM, som till sin hjälp hade en liten grupp medlemmar och tekniker. Det var han, snarare än det belgiska partiet, som tillsammans med advokaten Fouteyne organiserade mottagandet och installerandet av ”Centret” för Frankrike med Evžen Fried, alias Clément, och under en tid Jacques Duclos, Giulio Cerretti och den unga och vackra – Cerretti tryckte särskilt på detta – Francine Fromond, som arbetat för Komintern sedan tonåren och åkt till Sovjetunionen där hon blivit hans ”privatsekreterare”. Fried, ”Den store”, hade i Bryssel kring sig män och kvinnor från det belgiska partiet som Sonia Leit och Edith Buch. Han stod i förbindelse med Paris via Mourre, ”en man i kulisserna”, stöttepelare inom PCF:s politbyrå medan Decaux satt fängslad, trots att han inte officiellt var medlem. Han ägnade oktober och en del av november åt att ”återknyta banden med Internationella centret” innan han blev arresterad och som gisslan likviderad utan rättegång.

Han stod också i förbindelse med London via Sam Russell, som arbetade under journalistisk täckmantel och gjorde en uppmärksam intervju med Thorez – och med Amsterdam via Daan Goulooze, medlem av politbyrån och ansvarig för det nederländska partiets underjordiska apparat, medlem av GRU, som förfogade över en bra radiosändare. Han tycks ha haft nära samarbete med Andor Berei, täcknamn Clavel, trots regeln om separation. Santiago Carrillo uppger att han och Codovilla hade vistats i Bryssel en tid och haft kontakt med folk från detta Centrum.

För Spaniens del framträdde en okänd i ledningen för de spillror av partiet som befann sig i Frankrike. Hon hade haft en betydande roll inom den centrala apparaten och vid sidan av Togliatti under inbördeskriget, varit ett slags ”spansk Mourre”. Hon hette Carmen de Pedro, det mesta tyder på att hon åtminstone samarbetat med Komintern, vilket skulle förklara de betydande poster hon innehaft under kriget, hennes snabba avancemang och att hon per radio från Schweiz kunnat stå i förbindelse med Moskva. När Francisco Anton begav sig till Moskva hade han placerat henne i den ledning som bildades 1940.

³⁷ P Broué och R Vacheron, *Meurtres au Maquis*, Paris, 1997.

Det var svårt att ha ledningar överallt. Den trojka som fått uppdraget att ansvara för Amerika; Browder, Vittorio Codovilla och Santiago Carrillo, upplöstes efter några månader utan att någonsin ha fungerat. Argentinarerna satt fängslad och de båda andra talade inte ens något gemensamt språk som gjorde det möjligt att kommunicera. Carrillo for till Kuba med Santiago Álvarez. Slutligen fick tekniken ersätta bristen på folk och större delen av tiden hanterades Moskvas förbindelser med Väst samt med de tjeckiska, bulgariska och jugoslaviska ledningarna per radio – Jacques Duclos och Fried förfogade över sändare-mottagare. Det övriga, nyheter och propaganda, skedde via Radio Moskvas utlandsspråkiga sändningar och speciella sändare som Radio Khristo-Botev till Bulgarien.

Kominterns agerande 1939-1941

Philip J Jaffe har skrivit följande skarpsinniga rader om Kominterns politik under denna period:

Även om Stalin var säker på att kriget mellan Frankrike och England å ena sidan och Tyskland å den andra skulle fortsätta, fruktade han också att kriget skulle utvidgas med nya deltagare, framför allt USA. Amerikanskt deltagande skulle kunna leda till nederlag för Hitler och därigenom äventyra Stalins möjligheter att lägga beslag på de nya områden som de hemliga protokollen stipulerade, vilket skulle riskera att dra in Ryssland i ett krig som Stalin till varje pris ville undvika. Följden blev att Komintern kom med olika direktiv, till synes motsägelsefulla, i olika länder men där målet var samma – att hålla Sovjetunionen utanför kriget. I Storbritannien innebär detta en maning till arbetarklassen att krossa bourgeoisieens klassherravälde och upprätta ett socialistiskt samhälle; i Indien handlade det om att hindra panindiska nationella kongressen under Gandhi och Nehru från att ställa upp på Storbritanniens sida i kriget; i Kina om en anti-japansk enhetsfront med Guomindang, osv.³⁸

Detta är en utmärkt kommentar som alls inte får uppfattas i den första och grova betydelsen av skenbara motsägelser: dessa fanns inskrivna i den verkliga utvecklingen och kommunistpartiernas roll. Det gäller att gå i rätt riktning och ta hänsyn till nationella eller kontinentala särdrag: var detta det enda som återstod av ”demokratiseringen” av Komintern, den s k ”själständighet” som sjunde världskongressen påstod sig ha gett sina olika sektioner? Det är tillåtet att tro det.

Kommunistpartiet i USA 1939-1941

Det går att upptäcka en av aspekterna av Kominterns linje via en sektion som hade rätt att verka öppet – USA:s kommunistiska parti (CPUS) under Earl Browder. Partiets ”frontorganisation” från folkfrontsepoken, *American League Against War and Fascism*, hade givetvis inte längre något existensberättigande. I stället för den, och med helt andra målsättningar bildades vid ett gigantiskt möte i Chicago den 2 september 1940, med 22 000 i publiken varav 6 000 delegater, Amerikanska mobiliseringen för fred. Vid denna tidpunkt hade Roosevelt blivit fiende n° 1 för USA:s kommunister, ”fascisternas bästa lärjunge” sade man. Den nya organisationen, vars generalsekreterare var Frederick Vanderbilt Field, en ”ovanlig” kommunist från en familj av miljonärer, lockade också till sig intellektuella och präster – den sorts kunder folkfronten lockat till kommunistpartiet. Man stod för en viss nivå av pacifistisk agitation, där man blandade kristna känslor med invektiv mot ”kanonförsäljarna”. Man höll ständigt vakt utanför Vita huset, ibland förstärkta av sjömän som skickats dit av kommunisten och fackpampen Joe Curran. Kommunisterna skulle dock slå bakut när Frederick V Field inledde förhandlingar med de mest reaktionära isolationisterna kring senator Wheeler. På det rent politiska planet togs kommunisterna med överraskning av Stalins politik. Det var de som vid landsorganisationen CIO:s kongress i november 1938 lagt fram en resolution till stöd för en tredje mandatperiod för Roosevelt. Från september 1939 var det förstås inte längre tal om något så-

³⁸ P J Jaffe, *a.a.*, s. 42.

dant. Men kommunistpartiets vändning underlättades av John L Lewis beslut att bryta med Roosevelt på grund av dennes arbetarfientliga politik. När Roosevelt blev omvald för en tredje mandatperiod var det givetvis en signal till förberedelser för att USA skulle gå med i kriget.

När kongressen i juni 1940 antog Smithlagen, den första åtgärd som på allvar inskränkte de medborgerliga rättigheterna i fredstid, innebar det att repressionen återupptogs mot de organisationer, som vägrade delta i den heliga alliansen: hårda straff förbereddes mot dem som, i tal eller skrift, skadade moralen inom försvarsmakten, mot alla uppmaningar att med våld störta varje lagligt vald regering i USA och även mot all propaganda och aktivitet i denna riktning. Åtgärden, som kritiserades av liberaler och CPUS, var förstås riktad mot det senare, men bara trotskisterna blev offer för den under kriget, vilket mötte entusiastiskt stöd från Stalins lärjungar. För kommunisterna i USA var resultatet givetvis negativt, men inte i lika hög grad som man kunnat tänka sig; medan den kommunistiske kandidaten fått 80 181 röster vid presidentvalet 1936 fick paret Browder-Ford 46 251 1940.

USA:s kommunistparti och det amerikanska samhället

Art Preis, som skrivit CIO:s historia, framhåller att det förekom långt fler strejker och strejkande i USA 1941 än 1939. Arbetarna kände att konjunkturen åter blivit mer gynnsam för deras krav och att regeringen med hänvisning till "ekonomin" av alla krafter motsatte sig att de skulle tillgodoseas, dvs storföretagen krävde nu att fackföreningarna skulle hållas kort. Genom försiktigt agerande lyckades CPUS bevara huvuddelen av sina ställningar inom CIO och, utan att råka illa ut, stödja två stora strejker i vapenindustrin, vid Allis & Chalmers i Milwaukee som tillverkade attackstridsvagnar och North American i Inglewood i Kalifornien. Man gömde sig bakom den enorma auktoritet John L Lewis uppbar för att rättfärdiga sin vägran att efterkomma de maningar till "upppoffringar" som Hillman och Dubinsky, Roosevelts redskap bland arbetarna, predikade och som gjort dem till öppna strejkbrytare. I en minnesvärd artikel i *Daily Worker* den 17 juni 1941 skrev kommunistpartiets ordförande William Z Foster något som han antagligen skulle ångra mycket snabbt:

När president Roosevelt skickade federala trupper mot arbetarna inom flygplansindustrin och krossade deras strejk, var det en försmak på den hitleristiska terror som kapitalisterna på Wall Street hade i tankarna för arbetarklassens vidkommande. De imperialistiska krigshetsare som dominerar Rooseveltsadministrationen har beslutat att tvinga arbetarna att gå med på sänkt levnadsnivå och minskade rättigheter som en del av deras mer långtgående planer.

Det var förmodligen bland de amerikanska judarna som kommunistpartiet förlorade mest inflytande, med medlemmar som Schachno Epstein och, mer allmänt, i form av det förtroende man åtnjutit där i samband med den "antifascistiska" politiken. Att man allmänt sett också drabbades av överdrifterna i sin "fredspolitik" framgår också av följande meningar från ett tal av Browder den 11 maj 1940: "Detta krig är ett imperialistiskt krig och det judiska folket har inget att vinna på en seger för de allierade, lika lite som på en seger för fascismen."³⁹ Officiellt bröt man alla kontakter med Komintern sedan Voorhislagen röstats igenom 1940, den skulle träda i kraft den 1 januari 1941 och syftade till att "avslöja" kommunistpartiet som "utländsk agent". Partiet ville förekomma detta och tillkännagav att man själv skurit av alla internationella förbindelser. Det amerikanska partiet skulle hur som helst hålla fast längre än något annat vid politiken från 1939. Ett slående exempel återfinns i ett tal i maj 1941 av Milton Wolff, sovjetisk agent men också ordförande för veteranerna från Lincolnbrigaden [under spanska inbördeskriget]:

Med ohederligt tal om antifascism förbereder han [Roosevelt] jakten på röda, trakasserier mot fackföreningarna, jakt på utlänningar, en väg som är riktad mot negrerna, antisemitisk och natio-

³⁹ *Daily Worker*, 12 maj 1940.

nalistisk i riktning mot fascism i Amerika; vi ställer honom till svars för detta. Genom att cyniskt stödja sig på sina egna lögnar och falska löften dra in det amerikanska folket, trots upprepade dementier, i ett allt större deltagande i den imperialistiska massakern, där vårt lands ungdom, om vi låter honom hållas, kommer att ansluta sig till de 1 000 brittiska flottisterna ute till havs, till liken av 30 000 tyskar i Medelhavet, till de blodiga och stympade liken på slagfält runt om i världen, allt till fromma för exporten och brutalt förtryck av fria folk såväl här hemma som utomlands; vi anklagar honom, Franklin Demagog Roosevelt, vi anklagar: vi kommer inte att upphöra med detta förrän folket lyssnar på oss och förstår oss. Vi kämpar mot att vårt land ska gå med i ett imperialistiskt krig, där den stora majoriteten av det amerikanska folket inte har något annat att vänta än elände, lidande och död. Vi motsätter oss ursinnigt alla initiativ från Roosevelt och krigshetsarna i den riktningen och uppmanar det amerikanska folket att organisera och ge uttryck för sitt djupa och uppriktiga motstånd mot alla försök att skicka amerikanska konvojer och insatsstyrkor.⁴⁰

En linje i långsam upplösning

I ett intressant arbete om den avgörande perioden under 1940 har Michel Narinski visat hur de franska kommunisterna först, med André Marty som talesman, höll fast vid den stalinistiska inställningen för att sedan bli mer flexibla i samband med *Wehrmachts* invasion av Frankrike då man utfärdade ”Deklaration från PCF” samtidigt som man fördömde det imperialistiska kriget: ”Vi kommer att kämpa mot vårt folks förslavande under ockupanterna, under utländska imperialister. Arbetarklassen och folket kommer aldrig att gå med på att hamna under utländskt ok.”⁴¹ Att frågor började väckas om analysen av läget i Europa och Frankrike framgår av den not där Manuïlskij föreslår att Thorez, Marty, Raymond Guyot och Arthur Ramette omedelbart skulle skickas till Frankrike för att resa folket mot den ”förrädiska” bourgeoisien. Det handlade om att skicka dem till det ockuperade Frankrike, där Komintern samtidigt oroade sig över försöken att få ockupationsmaktens tillstånd att låta *L’Humanité* utkomma, man krävde ett slut på detta och lade skulden på Jacques Duclos. Vem kan ha blivit förvånad över detta efter att ha läst en text, citerad av Narinski, där Jacques Duclos i september 1939 skrev att det krig som börjat var ett imperialistiskt krig med revolutionär antifascistisk karaktär? Han talade dessutom i denna text om möjligheten att bekämpa ”Chamberlain-Daladier” med en regering bildad av Tyskland och kommunistiska vänner!

I själva verket visar varje någorlunda noggrann granskning av diskussionerna om kommunisternas politik mellan 1939 och 1941 inte bara på att historikerna är förvirrade men att detta också hade rötter i den konkreta verkligheten. I stort sett blev ändå Kominterns politik från sommaren 1940 mycket snabbt mer nyanserad och mer antinazistisk än man alltför ofta förhastat påstår. Exempelvis kom Moskva med rådet att inte tala för mycket om gaullisterna, som trots allt var mot tyskarna, och därmed undvika att attackera dem som de reaktionärer de var. Man kämpade på två fronter, mot Vichy och mot Paris, men om man måste välja skulle de hårdaste slagen riktas mot Paris, som var mer lierat med ockupanterna.

Jacques Duclos och frågan om legalitet

Först gällde det frågan om ”legalitet”. Vi tar inte upp episoden med den idag välkända frågan om att *L’Humanité* skulle få rätt att utkomma under ockupationen. En fråga som också förstörats för att klistra fast etiketten ”förräderi” på kommunisterna i allmänhet: den var i själva verket en liten riskfylld manöver inom en vidare ram. Genom långvarigheten och dess tunga innebörd framkallade den exekutivens vrede, där Duclos direkt uppmanades att sätta stopp för det. Under tiden hade den förstört tillvaron för en av Kominterns förtroendemän, Maurice Tréand, alias Legros, som för gott sattes åt sidan efter denna händelse, där han bara följt sina

⁴⁰ Anförande i maj 1941 vid kongressen med veteranerna från Lincolnbrigaden av dess ordförande Milton Wolff, *Secret World, a.a.*, s. 369.

⁴¹ Deklaration av PCF, RTsKhIDNI, 495/&8/1321//1517.

instruktioner men förvandlades till syndabock. Jacques Duclos skulle ihärdigt anklaga honom för att ha ägnat sig åt ”sabotage” i spetsen för en ”grupp”, som också bestod av Denise Reydet-Ginollin, kaderansvarig i Parisregionen, och Jean Catelas. Ett fall där Stéphane Courtois gått igenom de motbjudande detaljerna. I Frankrike var det också Jacques Duclos, som gett partimedlemmarna order om att återvända till sina gamla hem och, om möjligt, återgå till sina arbeten. Direktivet var särskilt obligatoriskt för kommunalt eller fackligt förtroendevalda. *La Vie du parti*, som Duclos skrivit i september 1940, betonade detta: ”Agera djärvt för att partimedlemmarna åter ska kunna verka legalt, återta uppdragen i våra kommuner [...], framhålla våra verkliga ledare, kräva att *L'Humanité* får utkomma, [...] säga att polisen är rädd.”⁴²

I avsaknad av perspektiv och trots, antagligen, en del oro och rädsla skulle vanliga medlemmar och kadrer på mellan- och lägre nivå därigenom kasta sig in i vargens gap. Charles Tillon har kommenterat parlamentsledamoten Fernand Greniers skildring av återkomst till Saint-Denis efter att ha avmobiliserats, samtalen med dem han mötte på gatan, besöken hemma hos folk, organisationen i Saint-Denis som ”blev alltmer aktiv”:

Denna reorganisering, i öppen dag och mitt för ögonen på polisen från Greniers bostad, liknade reorganiseringen av partiet i Parisregionen. [...] Under tiden avlyssnade och spanade den polis som stod i nazisternas tjänst på partimedlemmarna, antecknade adresser, allt med kopior åt den tyska polisen! Grenier arresterades den 5 oktober som Mauvais och alla andra som togs på sängen. Från interneringen i Aincourt berättade Grenier: ”Vi är nästan 300 medlemmar, samtliga välkända kommunister.”⁴³

I sin *Bulletin municipal* talade polisprefekten Langeron den 21 oktober 1940 om att ”871 agitatorer” arresterats mellan juli och oktober; överallt underlättades repressionen av partimedlemmarnas återkomst, eftersom de befann sig på platser, där de var kända av alla, och med nödvändighet av polisen. En Gestaporapport från januari 1941, citerad av Halvorsen, nämner siffran 1 250 arresterade kommunister.⁴⁴ Även den politiken fick kritik av Moskva, av Dimitrov och även av Marty och Thorez: man fick inte, upprepade de, exponera alltför många kadrer. De blev inte åtlödda.

Genomskinlig underjordisk verksamhet i Belgien

Ett identiskt scenario upprepades i Belgien och det var denna legala verksamhet som José Gotovich ger den träffande beteckningen ”genomskinlig underjordisk verksamhet”, något som, skrev han, ”försvarades av det korta krigets parti”. Det gick väl långt i fallet med Julien Lahaut, nationell sekreterare i det belgiska partiet och parlamentsledamot från Liège. Den 6 juli 1940 begärde han tillstånd av *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*, som hade ansvaret för att återbörda belgare till hemlandet, att få bege sig till Frankrike för att ombesörja denna repatriering. Han beviljades detta och återkom med flera unga från Liège. Bör man följa José Gotovich när han uppmanar sina läsare att ”sätta in detta agerande i sitt sammanhang”, dvs att det var något som ”nästan hela rörelsen stod bakom” och som ser Lahaut som både naiv och fylld av illusioner, samtidigt som han var självsäker (han var ”stor i käften” skriver han) och odisciplinerad? Det gör inte vi. I maj 1941 höll Julien Lahaut, som återopade sig på sin ställning som deputerad för kommunisterna, helt problemfritt offentliga möten i Seraing. Kommunisterna agerade förvisso till stöd för protester bland arbetarna: strejker och hungermarscher. Men kommunistpartiets underjordiska tidning tvekade inte att bli fördömda ungsocialisternas ledare René Delbrouck som ”anhängare av seger för de engelska kapitalisterna” – ett direkt

⁴² *La Vie du parti*, september 1940.

⁴³ Ch. Tillon, *On chantait rouge*, s. 317-318.

⁴⁴ T Halvorsen, ”Die kommunistischen Parteien Europas im zweitem Jahr des deutsch-sowjetischen Pakts am Beispiel Norwegens und Frankreich”, *Jahrbuch für historische Kommunismusforschung*, 1995, s. 47.

angiveri åt ockupationsmaktens polis. I juni 1941 greps flera hundra partimedlemmar för att direkt skickas till läger eller tortyrkammare. Lahaut fanns bland dem. Detta bevisar dock ingenting. Tidigare hade hans politik varit till nytta, men nu var den inte längre det. Lahout-affären är ingen underordnad historia utan ett vittnesbörd om den oansvariga inställningen bland vissa ledare och förvirringen inom apparaten.

Kommunistisk "legalism" i Tjeckoslovakien

I ett bidrag vid ett kollokvium i Paris tryckte Karel Bartosek mycket på vad han kallade de tjeckoslovakiska kommunisternas "legalism" mellan 1939 och 1941. Han citerade ett brev från Gottwald om den förening mellan "inhemska revolutionärer och Röda armén", som Dimitrov talat om, och där han gav många exempel på att Tjeckoslovakiens kommunistiska parti [KSČ] ville få det att se ut som om att man för tillfället ägnade sig åt ett "revolutionärt uppdrag", vilket skulle rättfärdiga dess skenbara "neutralitet". Det krävdes exempelvis sex månader av diskussioner mellan Gottwald och Komintern för att de tjeckiska kommunisterna skulle göra sig kvitt den tjeckoslovakiska patriotismen sedan Slovakien, på Hitlers order, lämnat unionen. I maj 1941 hade Jan Osoha, den tidigare ledaren för kommunisternas organisation bland de slovakiska småbönderna och som bott tio år i Sovjetunionen, förespråkade ett "sovjetiskt Slovakien". Efter att ha betecknats som "sekteist" retirerade han slutligen. I övrigt skriver Jacques Rupnik: "Från september 1939 till dess att Sovjet kom med i kriget deltog det tjeckoslovakiska KP bara i begränsad utsträckning i motståndsrörelsens verksamhet. Man kan säga att partiets underjordiska apparat under denna period utträttade ett 'avsevärt illegalt' organisatoriskt arbete som var nödvändigt för att bevara partiet, men att det förekom ganska lite 'motståndssatser'." ⁴⁵

Kanske måste det påpekas att man var utsatt för enorm repression. Man hade redan fått ta hjälp av sina reserver, kadrer bland ungtkommunisterna, f d elever vid Leninskolan. Det behövdes erfaret folk på ansvarsposterna. Så skedde också. Där placerades Jaroslav Klivar, Emanuel Klima, Jan Černý, Ladislav Hanus, Jan Žika, bröderna Otto och Viktor Syněk. Jaroslav Klivar, en man från apparaten, f d ledande inom ungtkommunisterna, de röda fackföreningarna, internationella brigaderna – en exemplarisk karriär för dessa uppdrag – tillfångatogs den 10 april 1939. Efter elva månader i Pankrac-fängelset i händerna på Gestapo skickades han att dö i Oranienburg. Han var bara den förste centralkommittémedlemmen som döddades. Partiet avsatte också – den högsta formen av uppoffring – sina två bästa arbetarledare ute på fabrikerna, František Šiska och Ján Ziska. Förgäves. Många medlemmar och ledande kadrer satt redan fängslade. Återstod frågan om Julius Fucik: han hade tillhört de orörbara men är nu föremål för diskussion: denne hjälte som blivit berömd på 80 språk för sina *Skrifter under galgen*, som kanske delvis dikterats för honom, var han verkligen en riktig hjälte eller bara oskicklig och kanske rent av en svag person som vacklat? Debatten är i full gång.

Början till en vändning

När Dimitrov på morgonen den 22 juni 1941, hastigt inkallad, kom till Kreml var det för att få veta att den tyska armén gått till attack i gryningen. Allt skulle nu på ett brutalt sätt kastas om i Kominternfolkets universum och tillvaro. Dock med stora skillnader beroende på om de kom från nationer i väst eller från koloniala och halvkoloniala. Ska man ändå tro att det tyska angreppet mot Sovjetunionen var avgörande för vändningen och den senare kursändringen för Internationalen och dess partier? Absolut inte. I själva verket hade det runt om i världen påbörjats motståndskamp mot fiendens arméer, tyska, italienska och japanska, som ockuperade angripna länder och plundrade och undertryckte dem. Det läge som uppstått i Europa under

⁴⁵ J Rupnik, *a.a.*, s. 142.

den bruna stöveln hade redan lett till folkliga reaktioner av sådan omfattning och betydelse att Stalin för ett ögonblick funderat på att upplösa Komintern, något som han talat med Dimitrov om. Den 20 april 1941 hade han sagt till denne:

Nu kommer de nationella uppgifterna främst i alla länder. Men kommunistpartiernas ställning som sektioner i en internationell organisation underordnad Internationalens exekutiv utgör ett hinder. [...] I rådande läge underlättas bourgeoisins förföljelser av kommunistpartier av medlemskapet i Komintern, ökar deras isolering bland resten av befolkningen, hindrar dem från att utvecklas självständigt och att förverkliga sina mål som nationella partier.⁴⁶

Han förstod att han inte längre hade resurser för att fullständigt kunna kontrollera de länder som stod i lågor och att de väpnade konflikterna med ockupationsmakten riskerade att leda till en kris mellan Tredje riket och Sovjetunionen, som den senare inte önskade. Norrmannen Terje Halvorsen har kommit med tunga argument i denna debatt.⁴⁷ Han återupptar idén, som José Gotovitch gett uttryck för angående Belgien, om en vändning inom Komintern inte i juni 1941 utan flera månader innan, i januari 1941. Han framhåller strejken i Amsterdam i februari, gruvarbetarstrejken i norra Frankrike i mars, massrörelser bland arbetarna under förfärliga förhållanden, som kommunisterna engagerat sig fullständigt i.

I Norge

Terje Halvorsen går emot den traditionella uppfattningen att det norska kommunistpartiet var något av en modell i samarbetet med ockupationsmakten. Han kommer med tunga argument, bl a viktiga texter som hittats i Kominterns arkiv i Moskva. Under perioden från invasionen den 9 april tills partiet förbjöds den 20 augusti försvarade man givetvis Kominterns linje, fredspolitik och lade skulden för det imperialistiska kriget på britterna, så gott man kunde. Men den 28 juni 1940 innehöll direktiven från Kominterns exekutiv en nyhet: den dagen förordade exekutivens sekretariat en klar minskning av kontakterna med ockupationsmakten och att man skulle inleda ideologisk kamp mot fascismen och dess favoritteman som anti-semitismen och därvid börja propagera bland de tyska soldaterna. Som riktmärke för kampen för nationellt oberoende föreslog man kamp mot den Quislingklick, som nazisterna tillsatt.⁴⁸ I september började kommunistpartiet inrikta sig på fackföreningarna, som inte hade förbjudits: en av ledarna för den gamla fackliga oppositionen, byggnadsarbetarnas ledare Jens Tanger, utsåg till sin sekreterare den förre kommunistledaren Martin Brendberg och bildade därmed en kraft som kunde börja agera öppet mot den "nationella" regering nazisterna installerat.⁴⁹ Exekutiven tycks inte ha kommit med några mer direktiv i början av 1941, enligt historikern Trond Gilberg.⁵⁰ I februari ska emellertid Florin, på exekutivens vägnar, ha varnat för tendenser till kapitulation inför nazisterna, något som han fruktade att Tanger var benägen till. Nya direktiv i februari 1941 tryckte på vikten av att slå vakt om fackföreningarnas oberoende gentemot regeringen och ockupationsmakten: arbetarklassen måste ta ledningen för kampen för nationellt oberoende och inte tveka att liera sig med grupper som väntade sig att London skulle stå för räddningen.⁵¹ Nazisterna tog inte miste på vad detta innebar.

I Nederländerna

Strejken i Amsterdam i februari 1941 har fallit i historiens glömska. Det var ändå en händelse av betydelse. Dagliga demonstrationer i stadens centrum med sammanstötningar med polisen och nazisterna inom det holländska SRB. En strejk mot att arbetare blev skickade till Tysk-

⁴⁶ Firtsov, kollokviet i Chaux-des-Fonds, s. 462; Firtsov, *a.a.*, s. 26.

⁴⁷ T Halvorsen, *a.a.*, s. 32-51.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 39-40; RTsKhINDI, 4918-1322.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 40-41.

⁵⁰ Trond Gilberg, *a.a.*, s. 103.

⁵¹ T Halvorsen, *a.a.*, s. 43-44; RTsKhINDI, 495-15-61.

land. En utbredd kampanj mot ockupationsmaktens antisemitiska åtgärder. Strejk bland studenterna i Delft och Leyden mot att judiska lärare avskedats. Allt större och alltmer aggressiva grupper av arbetare mot de holländska nazisternas stormtrupper. W S Pelt skriver apropå strejken den 25 februari:

Jansen författade en uppmaning till strejk nästan helt riktad mot ockupationsstyrkorna och nazisternas antisemitiska terror. Inte ett ord i detta upprop mot den brittiska imperialismen. Medan denna proklamation i sig utgjorde en klar brytning med paktens innehåll gick den strejk man manade till längre än de gränser Komintern satt upp. Hundratusentals arbetare reste sig mot den tyska ockupationen. De allmänna transporterna var paralyserade och det förekom våldsamma sammanstötningar mellan holländare och den tyska polisen [...]; strejken, som spridit sig till alla städer runt Amsterdam, var över på två dagar.⁵²

SS ingrep brutalt och bestämt. I Amsterdam ledde det till 13 döda och tiotals skadade samt ett stort antal arresteringar. Repressionen drabbade kommunisterna särskilt hårt: José Gotovich talar om 1 000 arresterade på ett halvår, dvs i stort sett halva antalet medlemmar i partiet före kriget.⁵³ Hur förklara denna folkliga explosion och att kommunistpartiets kadrer drogs med i den? Massrörelser var inget som Nederländerna hade ensamrätten på i det av tyskarna ockuperade Europa. Men liknande explosioner ägde ändå inte rum i alla länder vid denna tid. Sannolikt får man söka orsakerna i det speciella läge som rådde inom det nederländska partiet – inget stort parti, ett par tusen medlemmar – som ju var den erkända ledningen för en mäktig rörelse bland de arbetslösa. Inom Komintern hade man på senare år haft en särställning. Ledningen hade framstått som mycket desorienterad, därefter mycket splittrad, vilket framgår av olika texter, först om paktens och framför allt om följderna av den. Pelt framhåller partiets försiktighet 1939-1940, men också en växande kampvilja bland de arbetslösa på grund av försämringarna av deras villkor. Kommunistpartiet hade för övrigt inte gått under jorden, även om man skaffat sig en mindre ledande grupp, en trojka ledd av De Groote, som enligt Pelt förväntade sig att bli kallad till Moskva varifrån han tänkte leda partiet via OMS radio.⁵⁴

Även i Nederländerna förhandlade man om att få ge ut den kommunistiska tidningen *Het Volksdagblad*. Moskva förkastade ett artikelförslag av De Groote, icke undertecknat, där han förordade en ”korrekt” hållning gentemot ockupanterna. Enligt Pelt hade det ”lett till mycket förvirring och irritation inom partiet”.⁵⁵ En vändning blev snart märkbar, som Komintern inte tycks ha motsatt sig, och som Gottwald samtidigt fört vidare till ledningen i Tjeckoslovakien. I november 1940 likställdes de båda fienderna i en artikel som sannolikt hämtat inspiration från personer inom det tyska partiet som befann sig i Amsterdam under ledning av Knöchel. Artikeln lät emellertid förstå att Tyskland var huvudfienden på grund av dess målsättning att annektera landområden.⁵⁶

De nederländska kommunisterna gick mycket längre än sina franska och belgiska kamrater i den antinazistiska agitationen, något som inte var helt problemfritt. Terje Halvorsen citerar de slagord den underjordiska *De Waarheid* kommit med i november 1940 mot ”fascismen”, mot ”antisemitism och rasism”, mot samarbete med ”ockupationsmakten”.⁵⁷ Men när Alex De Leeuw stödde tankar på ”motstånd” – allians med den probrittiska delen av den nederländska bourgeoisien – blev han utesluten i början av 1941.⁵⁸ Helt klart var ingenting enkelt. Amsterdamdagarna, en storartad kollektiv mobilisering, visade dock att de breda massorna var redo

⁵² Kollokvium i Amsterdam, W S Pelt, *The CP of the Netherlands and the Comintern*, s. 17.

⁵³ J Gotovich, *Du rouge au tricolore*, s. 141-142.

⁵⁴ W S Pelt, *a.a.*, s. 16.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Ibid.*, s. 18-19.

⁵⁷ T Halvorsen, *a.a.*, s. 49.

⁵⁸ W S Pelt, *a.a.*, s. 6-17.

att gå till handling inte bara med paroller som handlade om klasser och sociala och ekonomiska frågor utan också att skapa en egen rörelse för väpnad kamp och att detta bara kunde leda till organisering av väpnad kamp.

Gerilla i Filippinerna?

Denna period karakteriserades i det landet av den stora framgång för kommunisterna, som sammanslagningen av kommunistpartiet och socialistpartiet utgjorde. Det nya partiet, som fick kommunistpartiets namn, leddes av äkta kommunister med bl a partiets ordförande Crisanto Evangelista. Började det nya filippinska kommunistpartiet, tack vare sina kontakter bland bondemassorna, att organisera sina styrkor för gerillakrig? Det skulle vara ett väl lättvindigt svar, men man kan tänka sig det. Det enda som är känt är att man i oktober 1941 föreslagit myndigheterna att upprätta en armé för att kämpa mot japanerna, ett förslag som avvisats. Sanningen var att drivkraften för en väpnad aktion återfanns bland bondemassorna och deras organisation och att kommunisterna var uppskattade där. 20 000 fattigbönder var redan organiserade mot storgodsägarna och hade upprättat ett embryo till armé med försvarsgrupper bland bönderna på centrala Luzon. När den japanska armén slog till och arresterade dess båda främsta ledare, Crisanto Evangelista och Pedro Abad Santos, som snart blev mördade i fängelset, var det filippinska kommunistpartiet redo till den väpnade kamp som dess ”militära kommission”, som leddes av Luis Taruc, höll på att organisera.

Gerilla i Grekland?

Det hade fordrats att en grym halvfascistisk diktatur under generalen Metaxas infördes i Grekland för att den avskydda monarkin under kung Georg, och hans brittiska beskyddare, skulle kunna räddas. För att inte tala om drottning Fredrika, tidigare medlem av Hitlerjugend och barnbarn till kejsar Wilhelm II. Men misslyckandet för den italienska invasionen, som följdes av den tyska, satte stopp för det grekiska motståndet, utgjorde en ny faktor, minst lika betydelsefull som ockupanternas plundring av livsmedelstillgångarna. De tyska trupperna tågade in i Aten en söndag i april 1941. Den grekiska arméns sönderfall och det kaos som orsakades inom statsapparaten av en regering som stod i ockupationsmaktens tjänst fick två viktiga konsekvenser för den senare händelseutvecklingen och det som skulle komma att kallas ”Motståndsrörelsen”. Å ena sidan hade bönder och arbetare ofta kunnat komma över vapen som övergivits eller kastats av militären. Å ena sidan hade det tillfälliga kaoset inom den repressiva apparaten lett till hundratals rymningar, i första hand av kommunistiska kadrer som fängslats av Metaxasregimen. Följden blev att gerillaenheter bildades och började agera, framför allt i Trakien och Makedonien, där det fanns rikligt med vapen. De tycks ha lidit svåra bakslag. I övrigt bildades en ”orienteringsgrupp”, bestående av mellankadrer inom kommunistpartiet, i Aten som försökte omorganisera partiet och börja agera. Kommunistpartiet – Siantos´ centralkommitté som nu blivit erkänd – lyckades grunda EA (Nationell solidaritet), i syfte att samla in medel för offren för repressionen, och därefter EEAM (Arbetarnas nationella befrielsefront), där tre fackliga landsorganisationer ingick. Den lyckades dock inte – i varje fall inte omedelbart – övertyga de stora partierna, liberalerna och det progressiva partiet, att tillsammans med dem och mindre organisationer bilda en nationell motståndsfrent. Läget var besvärligt för Komintern, som inte hade någon representant på plats och de grekiska kommunistledare man hyste förtroende för och tillsatt, som Nikos Zachariades, satt fängslade och inte kunde ta sig ut. Vidare hade kungen och spillrorna av armén och kungliga flottan skaffat sig brittiskt beskydd i Egypten där de höll på att omorganiseras av officerare från Metaxasregimen. Grekland var en cocktail som kunde explodera när som helst och där Komintern inte visste vad man skulle göra och där man heller inte, för ögonblicket, kunde göra något. För övrigt skulle den tyska attacken på Sovjetunionen snart kräva all uppmärksamhet.

I Jugoslavien

Jugoslavien skulle det snart bli en annan sorts problem. Inte heller där hade Komintern någon representant, bara radioförbindelser via Radio Zagreb och Radio Belgrad. Där började allt med att regenten, kung Paul, lärer sig med tyskarna, sannolikt med tanke på vad attacken mot Sovjetunionen kunde ge. Men samma dag utbröt folkliga demonstrationer i alla stora städer i landet, där man fördömde hans "förräderi". Den 27 mars genomförde en grupp unga officerare en statskupp för att ändra landets utrikespolitik och installera en regering under general Dušan Simović, som inte visste det minsta om vilken politik han skulle föra. Efter noggranna konsultationer med sina allierade inledde Hitler en attack med bombningen av Belgrad den 6 april 1941. Från Moskva undrade Dimitrov om det fanns några överlevande inom centralkommittén. De fanns alla vid liv, men radiostationen i Belgrad var förstörd. Regeringen och kungen, samt de högsta militära ledarna, hade tagit till flykten per flyg och satt kurs på Storbritannien. Det jugoslaviska kommunistpartiets centralkommitté samlades i slutet av april i en lägenhet i Zagreb och beslutade att inleda väpnad kamp. Man varskodde Dimitrov per radio. Moskva svarade att jugoslaverna förde "ett rättfärdigt krig" mot Tyskland, vilket de inte tvivlade på. Alla visste att den tyska attacken på Sovjetunionen var omedelbart förestående. Det jugoslaviska folket skulle således svetsas samman av det uppror som kommunisterna aktivt förberedde, i en situation som karakteriserades av den terror ockupationsmakten bedrev mot hela befolkningen samt av det kaos, som gav fria händer åt den som ville få tag på vapen och på manskap.

I Frankrike

Claude Angelis och Paul Gillets arbeten, samt Charles Tillons, har varit tidigt ute med att peka på de två "linjer" som samexisterade inom olika kommunistpartier, först och främst inom PCF. Det är att gå väl långt. Vi känner till den som var för "ett kort krig" och "genomskinlig underjordisk verksamhet". Den andra var för väpnad kamp mot ockupanterna. Från sommaren 1940 hade givetvis kommunistpartiets ton mot Vichyregimen och marskalk Pétain blivit ytterst hård utan att för den skull upphöra med angrepp på general de Gaulle eller rikta några attacker mot nazismen. Men det fanns undantag mycket tidigt. I slutet av juli 1940 skrev Charles Tillon i Bordeaux ett direktiv till kadrerna i regionen, där han som fiender utpekade "förtryckare och utsugare, kapitalister, deras skurkaktiga hop av lakejer och de angripare som de överlämnat landets självständighet till". Bland slagorden i slutet återfanns sida vid sida "Ned med det imperialistiska och antisovjetiska kriget" och "Ned med den internationella fascismen".⁵⁹ Hur som helst var det till honom, och sannolikt helt medvetet, man anförtrodde organiseringen av "specialgrupper" (OS), som ännu inte syftade till några aktioner "mot ockupanterna", men som i själva verket skulle utgöra kärnan i detta. Det var heller ingen stor nyhet att man, före den tyska attacken, uppmanat till bildande av en Nationell front i Frankrike, även om det för anhängarna av ett Meccanobygge utgjorde en svidande dementi.

Gruvarbetarstrejken i norr och i Pas-de-Calais-regionen började i Dahomeyschaktet i Montigny-en-Gohelle den 26 maj 1941 och innebar ett uppvaknande för arbetarna som politisk och social kraft. "De svarta nyllena" gick i strejk för sina krav. Det var, skriver Roger Pannequin, "en organiserad strejk, men på grundval av en spontan rörelse".⁶⁰ Kraven var samma som för utsugna arbetare, vars arbets- och levnadsförhållanden hotade hela deras tillvaro: man ville ha potatis, bröd, riktig tvål, utökade ransoner, ökade rättigheter för de utländska arbetarna.⁶¹ Mot sig hade de bolagen, de franska myndigheterna, den franska polisen, den tyska armén och polisen, med ett kommunistparti som i regionen omorganiserats

⁵⁹ C Angeli och P Gillet, *Debout, partisans!*, s. 118-120.

⁶⁰ R Pannequin, *Ami, si tu tombes*, s. 44.

⁶¹ C Angeli och P Gillet, *a.a.*, s. 272.

av Auguste Lecœur. Bakom sig hade de den arbetande befolkningen i gruvdistriktet, vilket framgår av att 2 000 kvinnor den 29 maj demonstrerade utanför bolagens lokaler i Hénin-Liétard och då en kvinnlig partimedlem, Emilienne Mopty, tog till orda. Godtyckligt beväpnade ungdomar skyddade talarna och flygbladsutdelningen.⁶² De fick igenom sina krav och återgick till arbetet den 9 juni. Ledarna för denna strejk skulle bli ledare för den väpnade kampen under återstoden av sina korta liv: där uppstod de första kommunistiska partisanledarna med namn som Michel Brûlé, Julien Hapiot, ungtkommunist och f d Spanienfrivillig, Charles Debarge, Eusebio Ferrari. Roger Pannequin, som ingick bland dem, uppger att Julien Hapiot övertygat honom om att ”kriget skulle leda till revolution”⁶³, att han kritiserat ledningen för kommunistpartiet som attackerade Vichy utan att nämna ockupanten, och sagt: ”De inser inte att man måste skjuta på husbonden innan man skjuter på hunden.”⁶⁴

Hur som helst bör det framhållas att varken den engelska radion eller general de Gaulle i London funnit det värt att nämna de franska gruvarbetarnas strejk, vars klasskaraktär – givetvis något oroande i deras ögon – sannolikt rättfärdigade deras beslut att inte inkludera den bland exempel på ”motstånd”. *L'Humanité* å sin sida hyllade strejken som facklig kamp, inget mer. Kommunistpartiets centralkommitté skickade en speciell hälsning till gruvarbetarna i Pas-de-Calais: ”Ni gruvarbetare, som kämpat sida vid sida, stå enade och inse att vår gemensamma räddning inte står att finna i den ena imperialismens seger över den andra.”⁶⁵

Den oundvikliga konflikten

Fanns det således två strömningar inom PCF, två strömningar inom Komintern? Det tror vi inte det minsta på. Under denna svåra tid tog sig folk ofta fram på egen hand och drog olika eller identiska slutsatser vid olika tidpunkter. I grunden var det ändå läget bland massorna, inledningen till kampen mot ockupanterna och kapitalisterna på samma gång, som styrde förändringen av inriktningen i ett läge som blivit explosivt genom angreppet på Sovjetunionen, som alla väntat på. Komintern kunde inte stå för den vändningen – om inte annat på grund av att man inte var säker på att kunna kontrollera en rörelse som riskerade att störa ritningarna och Stalins politik. Den rörelse som startade på Amsterdams gator och i gruvorna i norra Frankrike förebådade en klassresning av en omfattning utan motstycke, ett förspel till en väpnad kamp som inte bara var oundviklig utan nödvändig och där den tyska attacken på Sovjetunionen och Kominterns ”patriotiska” vändning skulle ledas in på en chauvinistisk och antitysk linje. Stalinisterna i ansvarsställning insåg faran och försökte begränsa den: det är slående att det inte var efter strejken i Amsterdam utan efter den 22 juni 1941 som det nederländska partiet kallade in veteranerna från Spanien och satte i handling sina militära grupper under ledning av Jan Hendrik Van Gilse, en f d medlem av de internationella brigaderna. Lenin hade kämpat för att omvandla det imperialistiska kriget till inbördeskrig. Hitlers angrepp på Sovjetunionen skulle göra det möjligt att omvandla det internationella inbördeskrig, som man började se konturerna av, till ett ”stort patriotiskt krig”. Vi tänker här på den rapport en av Kominterns män, Joseph Epstein, skrev i mitten av juni, några dagar före det tyska angreppet. Han började med en anmärkningsvärd analys av läget i Frankrike efter ett års ockupation: ”Om Sovjetunionen någon gång skulle hamna i krig med Tyskland skulle man bakom sig ha den överväldigande majoriteten av fransmän.”⁶⁶ Förhoppningarna framgår mellan raderna, liksom i vad den unge kommunisten av italienskt ursprung, Eusebio Ferrari – en av de första partisanerna i Frankrike, ständigt upprepade: ”Sovjetunionen kan inte lämna

⁶² R Pannequin, *a.a.*, s. 103.

⁶³ *Ibid.*, s. 90.

⁶⁴ *Ibidem.*

⁶⁵ *L'Humanité*, 20 juni 1941.

⁶⁶ Återgivet i C Angeli och P Gillet, *a.a.*, s. 286-291, här s. 291.

oss i sticket.”⁶⁷ Genom angreppet på Sovjetunionen högg Hitler på sätt och vis, och under en tid, av den stalinistiska politikens gordiska knut och försonade medlemmarna av de europeiska kommunistpartierna med varandra. Den skenbara homogenitet som återfunnits löste likväl ändå inte problemen inom apparaten, dess osäkerhet, den ihärdiga långsintheten. Det var antagligen ingen tillfällighet att personer, som varit kända för att 1940 och 1941 ha varit för ”revolution och väpnad kamp”, som katalanen Josep Miret och fransmannen Julien Hapiot, dött under omständigheter som en del av deras kamrater, långt senare, omtalade som ”mystiska” och att personer från underrättelsetjänsten, eller som misstänktes tillhöra den, anklagades eller misstänktes för att ha angett dem.

I detta ögonblick då man tycktes vilja göra sig av med element som ansågs bräckliga lyfte man i stället fram män – eller kvinnor – som var ute efter att få tillhöra eliten inom det heligaste av det heliga: personer som Springhall i Storbritannien, Arthur Dallidet och Pierre Villon i Frankrike, Carmen de Pedro i Spanien. De utgjorde pelarna i ett nytt byggnadsverk, den centrala apparatens långa arm i de partier som nu måste byggas upp.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 281.

34. Det ”Stora fosterländska kriget”

Den 16 oktober 1941, klockan elva på förmiddagen, berättar Valentin Beresjkov att tjänstemännen i utrikesministeriet, där han arbetade, blivit informerade om att en evakuering var omedelbart förestående. ”I den stora väntsalen på Kazanstationen fanns många resande. Bland dem en grupp anställda inom Komintern med D Z Manuilskij i spetsen. De skulle också lämna Moskva. Ingen tid hade angetts för ombordstigning. Resenärerna gick omkring i hallen och diskuterade gruppvis de senaste händelserna. Jag gick fram till Manuilskij.”¹ Komintern höll på att lämna Moskva. Man skulle aldrig återvända dit och vad Stalins gamle tolk beskriver är en scen som på samma gång var historisk och banal.

Den sista ”omorganisationen”

Den 22 juni 1941 hade man vid ett extra möte med Kominterns exekutivkommitté beslutat att bilda en krisledning, bestående av trojkan Dimitrov, Manuilskij och Togliatti, för att leda Kominterns dagliga arbete. Natten mellan den 18 och 19, samtidigt som de tyska trupperna hotfullt närmade sig Moskva, fattades beslut om att evakuera exekutiven till Ufa – och inte till Kujbysjev, där Dimitrov befann sig av okänd orsak. Om detta skriver Eleonora Satjnazarova:

Följande organisatoriska strukturer fungerade där: exekutivkommitténs sekretariat, apparaten inom exekutivkommitténs sekretariat (de politiska assistenterna till exekutivkommitténs sekreterare, de politiska rådgivarna och konsulterna), delegationerna från kommunistpartierna i Österrike, Bulgarien, Tyskland, Spanien, Italien, Turkiet, Frankrike och Tjeckoslovakien, personalavdelningen, avdelningen för press och propaganda, redaktionskommittéerna på radion, den avdelning som bildats för att sköta samarbetet mellan organen för internationella kontakter, samt avdelningen för exekutivens skötsel.²

På kvällen den 22 hade sekreterarna avrest till Kujbysjev, det gamla Samara, ”dit regeringen skulle bege sig”, meddelar Ceretti. Huvuddelen av de anställda hamnade i Ufa, på 50 mils avstånd. Det fanns för övrigt knappast längre något Komintern. Det förefaller som om det var Manuilskijs och Dimitrovs respektive sekreterare, ungraren Ernö Gerö och bulgaren Stepanov – som båda varit i Spanien – som skötte de löpande uppgifterna, snarare ett avslutande av de löpande uppgifterna, även om Komintern fortfarande fungerade som mellanhand för viktiga frågor. I Ufa hade många av dem som varit inkvarterade på hotell Lux intryck av att ha hamnat längst ner på samhällsstegen, med bristfällig utrustning från geofysiska institutet, med stora kollektiva sovsalar där man fick ligga på golvet utan madrass. De mest betydande representanterna kom dock i åtnjutande av den relativa komforten på hotell Basjkirija: det gällde Dimitrov, Manuilskij och Lebedeva, när de överhuvud taget fanns på plats – tämligen sällsynt, och hela tiden Ercoli, den ende i trojkan på plats i Ufa, Boris Ponomarjov, Anna Pauker, Dolores Ibárruri, André Marty, Koplenig, Klement Gottwald, Pieck, Ulbricht och Geminder. Också Leninskolan, nu kort och gott Kominternskolan, hade flyttats till Ufa, till enklaven Kusjnarenkovo. Lärare och elever tillhörde samma värld, i bland samma familjer, som de som varit på Institutet och hotellet. Wolfgang Leonhard har skildrat studierna och tillvaron på denna skola.³ Vlahović, från det jugoslaviska partiet, var inte där.

Historiens ”mekanik”

En del historiker tror att allt är enkelt och mekaniskt, att allt kommer till uttryck i motsägelser, att kommunisterna gripit till vapen för att man måste försvara Sovjetunionen. Men i historien, som i tillvaron i allmänhet, handlade det inte bara om ”kommunister” och ”Sovjetunionen”, det handlade också om klasser, företagare eller direktörer som ville slå vakt om och säkra sina

¹ *J'étais interprète de Staline*, s. 113.

² Adibekov och Sachnazarova, ”Reconstructions of the Comintern organized Structure”, *The International Newsletter of Historical Studies*, 1994-1995, II, n° 5-6, s. 33.

³ Wolfgang Leonhard, [Revolutionens barn](#).

profiter, om militära ledare som var redo att offra hundratusentals män för att få en marskalkstav, och även om miljoner som varken ville eller kunde leva som de var tvungna till, folk som hellre dog stående än levde på knä. Allt detta måste man ha klart för sig för att kunna förstå vad som skedde såväl bland ”kommunisterna” som inom ”Komintern” från 1941. Det som framför allt inträffade, i ett visst antal länder, var att en bondegerilla startade. Kommunisterna ”låg inte bakom” den, som vissa skriver, den föddes genom att deras paroller omsattes i handling, där de mötte gensvar, och genom deras sätt att organisera sig, när de skaffat viss erfarenhet. Ibland var de tvungna att så gott det gick försöka grensla en rörelse, som startat utan dem, och ibland behövde de bara arbeta i en terräng som redan var fördelaktig för att allt skulle falla in i den ram de förberett. Och ibland drogs de med så långt från utgångspunkten, att de inte var i stånd att känna igen sig själva.

Grekland: ”misstag” från starten

Den 1 juli 1941 samlades det grekiska kommunistpartiets nya centralkommitté i Aten. Den hade bildats veckorna innan genom koopteringar med utgångspunkt i kärnan kring Siantos. Bland medlemmarna fanns några kända och erfarna kommunister som Dimitris Glinos – som stått för kontakterna med de andra partierna – Petros Roussos och Andreas Tzimas. Vid mötet förklarades att det tyska angreppet [på Sovjetunionen] ändrat krigets karaktär och att det omvandlats till ett folkens progressiva krig mot ”det fascistiska barbariet”. Författaren till *La Résistance grecque*, historikern André Kedros, skriver:

De grekiska kommunisterna hade inte blivit särskilt omskakade av den tysk-sovjetiska pakten. Deras verkliga ledare var personer med folkligt ursprung, med nära band till massorna, mycket stridbara och inte i avsaknad av insikter i analysen av inrikespolitiken. Men bara ett fåtal av dem hade, i likhet med Zachariadis, fått möjligheten att gå på högre partiskolor i Sovjetunionen. Dessa personer, med en stålhård karaktär, hade aldrig varit utomlands och dessutom varit avskurna från omvärlden genom fängelse och deportation. På grund av detta lämnade deras teoretiska skolning och allmänbildning ofta en hel del övrigt att önska. Följden var att många av dem var alarmerande okunniga om internationella frågor, närmast allergiska mot allt sådant. Denna allergi [...] hade skyddat ledare och medlemmar mot den kris som uppstått inom kommunistpartierna i Västeuropa efter undertecknandet av den famösa pakten.

Framställningen avslutas pekpinnevässigt, det går inte att komma ifrån, och något oväntat med att ”bristen på erfarenhet av internationella frågor gjorde att de ledande kommunisterna saknade den förmåga till överblick, som kännetecknar riktiga statsmän, och fick dem att begå flera allvarliga misstag, som skulle bli dyrköpta för partiet, motståndsrörelsen och slutligen hela det grekiska folket”.⁴ Det är en veritabel intellektuell helomvändning som här genomförs av denne allmänt sett hederlige historiker. Från korrekta utgångspunkter kommer han fram till den djupt felaktiga slutsatsen att ge de som ledde det grekiska kommunistpartiet 1941 den historiska skulden för vad som egentligen var Winston Churchills och Stalins fel, för att nu bara nämna de som man då kallade ”de Stora”. Till råga på allt var det under detta möte, som Kedros kommenterar på ovan citerade sätt, som ledarna för de grekiska kommunisterna – och deras rörelse med dem – började kana iväg i en riktning som fick Stalin och de underdåniga ledarna för Komintern att anklaga dem för de två ”allvarliga misstag” de kan beskylas för ur stalinistisk synvinkel.

Det första var att man när det gällde frågan om bildande av en provisorisk regering hade formulerat partiets uppgifter på följande vis: ”Dess uppgift blir att återupprätta de demokratiska rättigheterna för folket, att se till att det har arbete och bröd, att inkalla en nationell konstituerande församling och att försvara Greklands integritet mot varje imperialistisk makt.”⁵ Med dessa rader hade ledarna sannolikt gett uttryck för de grekiska kommunisternas vilja och i djupare mening det grekiska folkets, som avskydde monarkin och dess brittiska ”beskyddare”,

⁴ A Kedros, *Histoire de la Résistance grecque*, s. 104.

⁵ *Ibid.*, s. 105

men de hade därvid samtidigt tagit ställning mot och satt upp ett hinder för Stalins utrikespolitiska allianser, vilka i förpliktelse mot Churchills regering inte fick hota eller komma åt ”de brittiska beskyddarnas” intressen och också måste respektera monarkin, ett av redskapen för denna dominans. Samma deklaration fick ett återfall, på ett mer allmänt plan förvisso, när de i motsats till Stalin och Komintern hävdade att det gällde att ”organisera folkets uppror för nationell och *social* befrielse av Grekland”.⁶ Det var att gå alldeles för långt, och det för tredje gången. För vår del föredrar vi att säga, att de grekiska kommunisternas enda misstag den 1 juli 1941 var att inte ha insett vad stalinismen och dess politik handlade om.

Masskampens utveckling i Grekland

Den 27 september 1941 bildades Nationella befrielsefronten, EAM, till vilken flera mindre partier, däribland det socialdemokratiska partiet, snart anslöt sig. Dess program – som förvisso inte innehöll något om ”social frigörelse” eller ”imperialister” – innehöll dock resten av parti-programmet, nationellt oberoende och konstituerande församling. I uppropet riktade sig EAM till hela folket och kommunisterna nämndes på samma plan som småbourgeoisien och hantverkarna. Vi anser att André Kedros har fel när han hävdar att parollen om ”en regering under EAM” var något som oroade eventuella allierade. Det stora problemet var parollen om konstituerande församling, som gick på tvärs mot Churchill och följaktligen också Stalin. Svar på tal kom också i form av en annan organisation av frontkaraktär, EDES, grekiska nationella demokratiska unionen, styrd från exilen av den republikanske generalen Plastiras och vars starke man var generalen Napoleon Zervas. Men EAM var en oerhört välorganiserad massorganisation och massorna vände sig till den: den 26 januari demonstration med 6 000 krigsinvalidier omgivna av sjukvårdare från EAM, en ny demonstration av krigsinvalidier den 17 mars, mängder av möten den 25 mars 1942 på nationaldagen, strejk av 50 000 statstjänstemän mellan den 12 och 21 april, där man fick igenom sina lönekrav, strejk vid konstgödsel-fabriken i Pireus i augusti, välordnad demonstration med 4 000 bönder på Peloponnesos och slutligen strejker och demonstrationer den 20 och 21 december mot terrorn – 40 000 strejkande i Aten och Pireus – och som kulmen en verklig ”massresning” (det är André Kertos´ uttryck) mot den obligatoriska arbetstjänsten i februari 1941 med enorma demonstrationer och strejk bland statstjänstemännen i mars 1942. Alla dessa aktioner utgjorde en oerhörd hjältedikt, den vackraste bland Europas arbetare under ockupationen. Och, något helt unikt, inför detta motstånd som inte gick att knäcka valde den tyska regeringen att avstå från att införa STO (obligatorisk arbetstjänst i Tyskland) i Grekland.

Den väpnade kampen i Grekland

Sommaren 1942 bildades de första grupperna av *andartes* [motståndskämpar]. Den första gruppen kom till stånd under ledning av *kapetanios* Athanassas Klaras, som senare skulle heta Aris Velouchiotis. Han var 37 år, tidigare medlem av det grekiska kommunistpartiet, ledare för ungtkommunisterna, hjälte från den antimilitaristiska kampen, fängslad flera gånger under tredje periodens äventyrligheter, förvandlad till *dilosias* (avfalling) när han 1939 oväntat undertecknade en deklaration om att han ångrade sig, något som skulle förfölja honom resten av livet och där det är oklart under vilka omständigheter den kom till stånd. Aris, en populär och fruktad folkhjärte, blev ändå mycket snabbt huvudfiguren inom ELAS (Folkets nationella befrielsearmé), EAM:s militära gren. Hans militära framgångar var oräkneliga, först mot italienerna och sedan mot tyskarna eller samarbetsmännen. Men hans viktigaste insatser låg på det politiska planet. När hans män dök upp i byarna åtföljdes det av en verklig ”revolutionering”. För att mobilisera bönderna mot ockupanten mobiliserade man dem främst mot deras naturlige fiende, de rika jordägarna, borgarna och gendarmerna. Under beskydd av Aris´ män utsåg byborna på stormöten kommunala råd, direkta sovjeter som utövade makten lokalt, inklusive ”folklig rättvisa”. I en rapport från *Abwehr* i november 1942 hette det: ”I Trikala-Karditsa är

⁶ *Ibidem*.

vissa distrikt helt i händerna på gängen, vilket lett till att befolkningen åtlyder ledarna för gängen.”⁷ Det berodde på att exemplet från Aris och hans mannar snart spritt sig. André Kertos skriver: ”I samma rapport talas om mängder av attacker mot gendarmeriposteringar, prefekturer och stadshus. *Andartes* brände officiella dokument, avrättade förrädare och *V Männer* (tyska agenter), lade beslag på spannmål som tvångsrekvirerats av regeringen och distribuerade dem bland befolkningen, som uppmanades att göra uppror.”⁸

Mer och mer, och på ett naturligt sätt, blev Sovjetunionens ”stora fosterländska krig” till ett inbördeskrig i Grekland. EAM angrep ordningsmakten, i första hand de fascistiska organisationerna – exempelvis lyckades man spränga den nationalsocialistiska grekiska organisationen, ESPO, lokaler och avrättade ledarna för två andra liknande organisationer, EEE och OEDE. Samarbetsmännen inom den grekiska bourgeoisien och tyskarna svarade med att bilda förmenta ”motståndorganisationer”, som de helt kontrollerade, överste Grivas’ ”organisation X”, PAO, som EAM-ELAS lyckades krossa. Dessa grupperingar fick inte stöd bara av ockupanterna och den regering dessa tillsatt, utan även av den kungliga exilregeringen och av vissa allierade underrättelseorganisationer. Det förekom sammanstötningar mellan ELAS’ gerilla och grupper kring Zervas, som stod långt mer till höger än det EDES han representerade. Det var i samband med detta som Aris i början av 1943, och trots de risker detta innebar för honom, kallades till Aten av Siantos, som blivit generalsekreterare för det grekiska partiet efter sin rymning i september 1940. Siantos begärde att Aris skulle se till att han inte upprepade sina ”misstag”, som när han trängt in på EDES’ territorium i jakten på desertörer från ELAS, eller vissa ”överdrifter” – som massakern på familjemedlemmarna till kollaboratörer, något som för övrigt skett i hans frånvaro.

Inget tyder på att Aris motsatt sig detta. Enligt Kedros verkar det som om han då blev återinvald i det grekiska partiet och att han återvänt upp i bergen i syfte att tillämpa de nya direktiven. Uppgiften var inte enkel. Den nya idé generallöjtnant Myers, chef för den brittiska sabotageorganisationen SOE i Grekland – och den som såg Aris som huvudfiende – hade var att systematiskt stödja sig på vad han kallade ”nationella opolitiska grupper”, som han lovade att finansiera och beväpna. Napoleon Zervas anslöt sig omedelbart för att dra nytta av denna manna. Myers hade satsat på överste Saraphis, en officer inom den moderata vänstern, ledare för en organisation av antityska officerare, AAA, som just börjat med gerillakrigföring. Men Aris och hans män rövade bort honom och förde honom till sitt högkvarter, som han lämnade med en deklARATION att han anslutit sig till ELAS, som utnämnt honom till överbefälhavare för sina styrkor. Detta tycks ha varit inledningen till ett oemotståndligt uppsving för ELAS, vars trupper i februari och mars befriade först Karditsa och sedan en stad som Gverena. Zervas, som anslutit sig till kungen och exilregeringen, framställde sig som representant för ordningen och de allierade mot ”revolutionärerna” i form av Aris Velouchiotis’ ”banditer”. Grekland var på väg mot inbördeskrig. Man kan gissa sig till vad Sovjet tyckte om detta, för i samma ögonblick var de i färd med att lugna ner det missnöje som jäste i Egypten inom den kungliga grekiska armén och flottan där mot de Metaxasofficerare som förde befälet över dem. Bristen på erfarenhet bland den hopplockade ledningen för det grekiska kommunistpartiet, de grekiska arbetarnas och böndernas vilja till ”social befrielse”, karaktären och den vacklande inställningen hos ledare som Aris Velouchiotis gjorde att Grekland hotade att bli ett allvarligt stridsäpple mellan briter och ryssar och, på sikt, en revolutionär härd, som Moskva inte alls ville veta av.

Vi förfogar inte över några dokument från Komintern för att bekräfta detta intryck. Men de vi har sett beträffande Jugoslavien lämnar inga tvivel om sanningshalten i det. Från början av motståndskampen i Grekland hade de grekiska kommunisterna gått för långt. De följde den stalinistiska linjen bara på en punkt: den grymhet med vilken partiets kadrer från början till slutet organiserade systematiska massakrer på ”trotskister” – ”över 800” skulle Phanis

⁷ *Ibid.*, s. 131.

⁸ *Ibidem.*

Bartzotas skryta med –, f d oppositionella som systematiskt dödades, även när de ledde enheter inom ELAM som Stavros Gakis och andra som varit aktiva i kampen mot ockupationsmakten, som Assimidis och flera andra.⁹

Aris Velouchiotis (1905 –1945)

Resning i Jugoslavien, ingen revolution

Den 22 juni 1941 fick världen veta att Hitler angripit Sovjetunionen. Samma dag skickade ”Farfar” – enligt Dedijer vad Dimitrov brukade underteckna sina meddelanden med – ett telegram till det jugoslaviska kommunistpartiet:

Tysklands förrådiska attack mot Sovjetunionen är inte bara ett slag riktat mot socialismens hemland, utan också mot alla folks frihet och självständighet. Försvaret av Sovjetunionen är på samma gång också ett försvar av de folk som ockuperats av Tyskland. Möjligheten öppnar sig för folken i Jugoslavien att inleda en total kamp för befrielse från den tyska invasionen. Det är livsnödvändigt att vidta alla åtgärder för att underlätta det sovjetiska folkets rättfärdiga kamp. Det är livsnödvändigt att skapa en rörelse under parollen nationell front och mycket snabbt en internationell kampfront mot de tyska och italienska fascistiskurkarna för att skydda alla folk som hamnat under fascismens ok. En sådan bedrift är oupplösligt förenad med seger för Sovjetunionen. Betänk att den

⁹ A Stinas, i sina *Mémoires*, s. 268-269, räknar han upp några av de mest kända.

nuvarande fasen handlar om befrielse från den fascistiska ockupationen och inte om någon socialistisk revolution.¹⁰

Samma dag beslutade politbyrån i det jugoslaviska kommunistpartiet, vid ett möte i en förort till Belgrad, att svara genom att inleda ett uppror och utfärdade en proklamation, som visade vilket förebildligt kommunistparti man var:

Proletärer i alla delar av Jugoslavien, var redo, i första ledet. Slut leden kring er förtrupp, Jugoslaviens kommunistiska parti. Var och en på sin post! Utan tvekan och disciplinerat; gör er proletära plikt. Förbered omedelbart den sista och avgörande striden. Tiden är inne att ta till vapen och försvara friheten mot de fascistiska angriparna. Gör er plikt i kampen för frihet, under ledning av det jugoslaviska kommunistpartiet. Sovjetunionens krig är ert krig, eftersom Sovjetunionen slåss mot era fiender. Uppfyll er plikt som proletärer. Låt inte det hjältemodiga sovjetiska folket ensamt gjuta sina barns dyrbara blod [...]. Mobilisera alla krafter för att hindra vårt land från att bli en försörjningsbas för de fascistiska horder, som likt galna hundar angriper Sovjetunionen, vårt älskade socialistiska fosterland, vårt hopp och vår ledstjärna, som all världens lidande arbetare har sina blickar riktade mot.¹¹

De första aktionerna ägde rum den 23 juni 1941. Den 27 omvandlade centralkommittén upprorshögkvarteret till högkvarteret för Partisangrupperna för nationell befrielse, under ledning av partiets generalsekreterare Josip Broz, senare känd under namnet Tito, och där alla medlemmar av politbyrån ingick. Vid hans sida fanns veteraner från Spanien, förvisso, men även folk på hemmaplan som Djilas, Kardelj, Ranković och andra som varit i Moskva som Zujović. Rörelsens emblem blev den jugoslaviska flaggan med den femuddiga stjärnan i mitten. Den första operationen utgjordes av en samordnad attack av ungdommunister, med ett hundratal smågrupper i spetsen, för att förstöra kollaboratörernas tidningar. Tre ungdomar arresterades och avrättades. Två dagar senare återupptogs samma aktion. Ett nytt telegram från Farfar, den 1 juli, angav de mest brådskande uppgifterna:

Tiden är inne för kommunisterna att inleda öppen kamp mot angriparen. Organisera, utan att låta en minut gå förlorad, partisanavdelningar och starta ett partisankrig mot fiendens bakre linjer. Sätt eld på krigsfabrikerna, depåerna av brännbart material (olja, bensin och annat), flygplatser; förstör och demolera järnvägarna, telegraf- och telefonnät. Stoppa transporter av trupper och ammunition, av krigsmateriel i största allmänhet. Organisera bönderna för att gömma säd och föra ut boskapen i skogarna. Alla medel måste användas för att sätta skräck i fienden; för att inge honom känslan av att befinna sig i ett belägrat fort. Bekräfta att dessa direktiv mottagits och meddela uppgifter som visar att de blivit utförda.¹²

Den 4 juli färdigställdes en plan för att förankra partisanavdelningar runt om i landet. I Bekla Crvka dödade Zikica Jovanović, f d Spanienfrivillig, två gendarmer, som försökte arrestera honom när han var i färd med att tala inför en folksamling i syfte att få dem att ansluta sig till partisanerna. Krig hade förklarats.

I första hand göra sig kvitt trotskisterna

Dessa lärjungar till Stalin fann det nödvändigt att först göra sig kvitt ”trotskisterna”. Det skedde genom en rad mord, där det mest kända ägde rum i Belgrad på montenegrinen Slobodan Marculić. En del av dem som slunkit undan fångades in några månader senare. Zivojin Pavlović, vän till Gorkić och ledande i partiet i årtal, hade i Paris skrivit ett arbete om *Le bilan du Thermidor stalinien* (Bokslut över stalinismens Thermidor). Utpekad som ”polisagent” torterades och avrättades han i Uzice i november 1941. Milovan Djilas, som pekat ut honom i *Kommunist* och personligen medverkade i förhöret, framhårdar efter att själv ha uteslutits ur partiet med att beteckna honom som agent för kungliga hemliga polisen! Trotskisternas främste

¹⁰ Citerat av M Drachkovitch, ”The Comintern and the insurrectional activity of the CP of Yugoslavia in 1941-1942”, *The Comintern: historical Highlights*, s. 184-213, här s. 192.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

ledare, Nikola Popović, f d ledande inom ungtkommunisterna i Serbien, lyckades först undkomma sina förföljare, men de skulle få tag på honom och avrätta honom 1945. Efter att ha säkrat de bakre leden spred ledningen ut sig efter att i kommunisternas led ha skapat offer som ”det mekaniskas förvaltare” föraktar så mycket. Det är en hållning, det måste medges, som in i det sista funnit nya försvarare, som man trodde ha gått in i den definitiva tystnaden. De första partisangrupperna om fem man framträdde, skaffade sig vapen så gott det gick genom att angripa polisposter eller enskilda tyska militärer. I Montenegro hade stora vapenlager inom armén gömts i samband med nederlaget. De skulle komma till användning i juli mot planen på att Montenegro skulle annekteras av Italien. Två italienska divisioner avväpnades då.

Partisanledaren Josip Tito 1942

Vänstergir

Detta exemplariska stalinistiska parti skulle emellertid avvika från linjen under de många veckor då den tyska arméns *Blitzkrieg* skar av förbindelserna mellan Moskva och Zagreb och under de stämningar av blodigt krig som rådde i landet. En orsak till radikaliseringsen var att en rivaliserande ”motståndsgrupp” framträdde. Överste Draza Mihajlović, en av männen bakom statskuppen i samband med pakten, hade tagit sig ut i skogarna och kring sig samlat flera enheter, som utgjorde kärnan i vad som kom att kallas serbiska tjetniks. Mihajlović’ politiska program gick ut på att återställa Jugoslavien till den status landet haft före kriget. Han erkände kungens auktoritet och förordade att avvakta och undvika aktioner mot ockupanterna. Under tiden upprättade partisanerna högkvarter i varje provins och en högsta generalstab, gav order om utvidgning av de befriade områdena med upprättande av nationella befrielsekommittéer för att ersätta myndigheterna samt omgruppering av partisaner i större enheter, om möjligt i bataljoner. Till att börja med tryckte de jugoslaviska kommunisterna på att dessa kommittéer var av tillfällig karaktär. Kardelj skrev: ”De innehar idag, om än temporärt, den verkliga makten. För deras uppgift är att utöva sina funktioner i befrielsekampens intressen, till det ögonblick då fienden jagats bort från vårt land och vi kan ta itu med att organisera upp staten.”¹³

”Republiken i Uzice” höll ut i över två månader mot den första seriösa tyska motattacken. Natten mellan den 2 och 3 november hade man blivit angripna av tjetniks, som slagits tillbaka, jagats och slutligen omringats vid berget Radna-Gora. Enligt Dedijer var det just då han på Radio Moskva kunde höra en kraftfull hyllning till Mihajlović som ledare för motståndet i Jugoslavien. Tito blev omedelbart informerad och gav, med följande kommentar, order om att skicka ut förhandlare för att undvika alla sammanstötningar med tjetniks: ”Vi måste noga

¹³ *Ibid.*, s. 199.

undvika att störa Sovjetunionen i dess utrikespolitik.”¹⁴ I slutet av 1941, då Uzicerepubliken fallit för de tyska styrkornas attacker, fanns cirka 80 000 partisaner, fördelade på 92 avdelningar, i Jugoslavien.

Konflikt med Komintern: förspelet

Relationerna med Moskva blev alltmer spända. Den jugoslaviske kommunisten Dedijer, gammal partisan, skriver:

Konflikten låg redan latent mellan vår nationella befrielseörelse och Stalin. Denne hade svårt att tåla att vi infört en ny form av makt, mot hans vilja. Han var helt klart för att främja kampen i Jugoslavien, men bara i syfte att störa den tyska arméns förflyttningar. Han önskade definitivt inte se någon progressiv rörelse uppstå med egna rötter, som stödde sig på nationella krafter och inte bara förlitade sig på att Röda armén skulle befria landet.¹⁵

I slutet av 1941 tvingades Tito av den dubbla nödvändigheten att kämpa både mot ockupanten och mot tjetniks att skapa elittrupper, de proletära brigaderna, som skulle vara hans tyngsta vapen och den militära styrka som skulle göra partisanerna kommunistiska. Med mellan 800 och 1 100 stridande och en fana med hammaren och skäran på skulle detta möjliggöra den ”Långa marschen” då huvuddelen av trupperna förflyttades till västra Bosnien. Den 9 februari 1942 skrev Tito med uppenbar glädje till Kardelj och Ivo Lola Ribar, att partisanerna sedan två veckor hade direkt kontakt med Moskva, en ”storartad kontakt” sade han, och att han överlämnat all tänkbar information om partisanernas verksamhet. Men svaret från Moskva, efter viss betänketid, handlade inte om några gratulationer. Den 13 februari kom ett telegram från Farfar – och det hade tonen hos en skollärare:

Partisanhögkvarteret bör, på det jugoslaviska folkets vägnar, i ett kort uttalande vända sig till folken i de ockuperade länderna, framför allt dem i Tjeckoslovakien och Frankrike. Detta uttalande bör trycka på den kamp ert folk bedriver för sitt oberoende och uppmana befolkningen i andra länder att upphöra med att tillverka krigsmateriel och sluta lägga råvaror och livsmedel i Hitlers blodiga händer. De ockuperade länderna måste med alla medel knäcka fiendens krigsmaskineri och själva utvidga motståndskampen mot ockupationen, inte sky någon ansträngning för att utdela ett fullständigt nederlag för denna dödsfiende till Europas folk, den germano-fascistiska imperialismen. Vi kommer att ge största möjliga spridning åt detta uttalande via press och radio.¹⁶

Komintern anklagar

Den 5 mars lade Kominterns budbärare i Moskva korten på bordet och riktade sig utan omsvep till ledningen för partisanerna:

I ljuset av de informationer ni skickat förefaller det som om Storbritannien och den jugoslaviska regeringen har goda skäl att misstänka partisanrörelsen för att ha en kommunistisk karaktär och syfta till en sovjetisering av Jugoslavien. Varför exempelvis bilda en proletär brigad? För ögonblicket är den viktigaste och omedelbara uppgiften att slå samman alla antinazistiska strömningar, krossa angriparna och fullborda er nationella frigörelse.

Hur kommer det sig att Storbritanniens vänner just bildat väpnade enheter för att bekämpa partisanavdelningarna? Finns det verkligen inga andra jugoslaviska patrioter, förutom kommunisterna och deras sympatisörer, som ni skulle kunna gå samman med för gemensam kamp mot angriparen? Det är svårt att gå med på att den jugoslaviska regeringen och den i London skulle stå på samma sida som förtryckarna. Det måste röra sig om ett stort missförstånd. Vi ber er uppriktigt att noga överväga er taktik, era handlingar, och försäkra er om att ni verkligen gjort allt som står i er makt för att bilda en nationell enhetsfront med alla fiender till Hitler och Mussolini och med det

¹⁴ V Dedijer, *Tito parle ...*, s. 177.

¹⁵ *Ibid.*, s. 182.

¹⁶ *Ibid.*, s. 188.

gemensamma målet att driva bort angriparna. Om det fortfarande går att göra något åt detta, vidta då nödvändiga åtgärder och meddela oss.¹⁷

Dimitrov var helt öppen:

Ta hänsyn till att Sovjetunionen har fördrag med kungen av Jugoslavien och hans regering, att öppet ta ställning mot dem skulle skapa nya svårigheter för det gemensamma kriget och för relationerna mellan Sovjetunionen å ena sidan och Storbritannien och Amerika å den andra. Se inte frågorna enbart ur er egen nationella synvinkel, utan också ur den internationella brittisk-amerikansk-sovjetiska koalitionen synvinkel. Visa lite politisk flexibilitet och förmåga att manövrera samtidigt som ni gör ert bästa för att stärka de ställningar som uppnåtts i den nationella befrielsekampen. Er heroiska kamp fyller oss med entusiasm och vi gläder oss av hela vårt hjärta över era framgångar. Vi anstränger oss för att göra er sak känd i alla länder och den stärker entusiasterna bland de folk som kämpar mot fascismen och tjänar som exempel på folkligt motstånd för andra ockuperade länder. Vi önskar att ni modigt klarar av de hinder ni står inför och hemför nya framgångar.¹⁸

Beträffande förslaget till ”uttalande” krävde Komintern stora förändringar. Framför allt måste följande mening bort: ”Leve alla förslavade europeiska folks uppror mot angriparen”¹⁹ och allt som bara utgjorde hyllningar till Sovjetunionen. I stället föreslogs ett stycke som ”hyllade den mäktiga koalitionen mellan Amerika, Storbritannien och Sovjetunionen till vilken alla folk som törstar efter fred ansluter sig”.²⁰

Frågan om materiell hjälp

Besvikelsen var djup i Foca, dit telegrammen anlände, och särskilt som ledningen för partisanerna begärt av Moskva att få mediciner, ammunition och automatvapen, vaccin mot tyfus, skor, uniformstyg. Mosa Pijade fick vänta länge på den plats som var bestämd för fallskärms-sändningarna. Svaret var *Njet*. Den 29 mars kom ett telegram från Farfar: ”Vi gör allt vi kan för att hjälpa er med vapen. I själva verket är svårigheterna enorma. Vi kommer inte att kunna klara av dem inom någon snar framtid.”²¹ I slutet av april meddelade Dimitrov att jugoslaverna inte kunde vänta sig att få någon ammunition eller några automatvapen och uppmanade de stridande att snåla på dem man redan hade! En soldat inom de proletära brigaderna hade inte mer än fem patroner när han gick ut i strid. Vlado Dedijer, Titos kommunistiske historiker, skriver: ”Av den kungliga regeringens arkiv framgår tydligt att skälen till Moskvas ovilja att hjälpa partisanerna 1942 var politiska och inte tekniska.”²² Under samma period föreslog Moskva att materiel och en militär delegation skulle skickas till tjetnikerna. Åter ställde Kominterns ledare sina lögnen i tjänst åt Stalin. Och partisanerna kunde hålla ut ett år till tack vare italienarnas kapitulation och de vapen man kom över vid det tillfället. I förbigående bör följande hemska episod framhållas: Pinerolodivisionen begärde att få ansluta sig till motståndsrörelsen; den avväpnades. Medlemmarna av den övergavs och dog av svält och köld.

I viss mening kan de jugoslaviska kommunistledarna framstå – men var det på eget initiativ? – som mer offensiva på det politiska planet. I ett brev till sina kroatiska kamrater 1942 tog Tito ytterligare ett steg genom att fastslå: ”Kort sagt, sluta upp med att framhålla den tillfälliga karaktären av den makt som utövas av folkets befrielsekommittéer, framhåll dem i stället som maktorgan och som embryon till det framtida folkliga styret.”²³ En av de mest respekterade jugoslaviska kommunisterna, Mosa Pijade, skulle senare skriva följande angående befrielsekommittéerna och deras utveckling vid denna tid:

¹⁷ *Ibid.*, s. 189.

¹⁸ M Drachkovitch, *a.a.*, s. 207.

¹⁹ Citerat i V Dedijer, *a.a.*, s. 189.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibid.*, s. 187.

²² *Ibid.*, s. 189-190.

²³ Citerat i M Drachkovitch, *a.a.*, s. 200.

De baserade sig helt klart på erfarenheterna av sovjeterna. Deras namn stämde överens med villkoren för vårt uppror och kriget. Våra ledares förtjänst bestod inte bara i att anpassa denna form utan också i att de insåg att kampen för att befria landet bara kunde lyckas om man också samtidigt rev ned den gamla maktapparaten och ersatte den med en ny revolutionär maktform.²⁴

Ändå skulle ledningen retirera än en gång i samband med AVNOJ-affären, ett initiativ från partisanerna för att definitivt upprätta sin egen makt gentemot Mihajlović. Den 12 november 1942 skrev Tito i ett telegram till Dimitrov: ”Vi kommer nu att upprätta något som liknar en provisorisk regering och den kommer att kallas Nationella kommittén för Jugoslaviens befrielse (AVNOJ). I den kommer att ingå representanter för alla nationaliteter i Jugoslavien.”²⁵ I Dimitrovs svar upprepades linjen: ”Bildandet av en Nationell kommitté för Jugoslaviens befrielse är helt nödvändig och av utomordentlig betydelse. Glöm inte att ge kommittén en pan-nationell jugoslavisk och antifascistisk karaktär med alla partier. [...] Ställ den inte mot den jugoslaviska regeringen i London. Dra inte i nuvarande läge upp frågan om monarkins avskaffande. För inte fram parollen om republik.”²⁶ De jugoslaviska ledarna tog hänsyn till alla rekommendationer från Komintern, åtminstone formellt. Sedan AVNOJ bildats gav Tito en redogörelse för Dimitrov:

Vi är överens med de råd som framförts i ditt telegram och vi kommer att ta hänsyn till dem. Men jag måste också upplysa om att de civila som ingår i rådet och samtliga närvarande har fördömt den jugoslaviska regeringen som förrädare. Även om vi inte betraktar AVNOJ:s exekutivkommitté som något slags regering kommer den likväl att försöka reglera alla frågor som har med staten och kriget att göra och detta med stöd av folkets befrielsekommittéer i de befriade områdena och på andra håll. I Jugoslavien finns ingen annan offentlig maktinstitution än de kommittéer och den militära makt som leder kampen. Detta möte har inkallats av Nationella befrielsearméns högsta generalstab och Jugoslaviens partisanavdelningar, som åtnjuter en oerhörd ställning i hela Jugoslavien.²⁷

Konflikten upphörde inte med Kominterns upplösning, men detta är en helt annan historia.

Bulgarerna på väg mot uppror?

Bulgariens kommunistiska parti hade, i egenskap av ”Dimitrovs parti” och efter att ha gjort sig av med motståndarna till ledaren för Komintern, blivit något slags modellparti. Dess ledare hade uppenbarligen utan problem gått med på de små korrigeringar deras politik utsatts för, som exempelvis sommaren 1940. Precis som i Jugoslavien verkade allt börja på morgonen den 22 juni 1941. Partiets tre främsta ledare, Traitsjo Kostov, Tsola Dragojtjeva och Anton Ivanov, som fått veta nyheten av Radio-Sofia på morgonen, befann sig nu i en av partiets hemliga lokaler, där de lyssnade på Radio Moskva. Därefter författade de ett flammande upprop till det bulgariska folket:

Historien har inte upplevt något mer brottsligt krig, mer imperialistiskt, mer kontrarevolutionärt än det som fascismen inlett mot Sovjetunionen och det har aldrig förekommit något mer rättvist krig, mer progressivt än det sovjetiska folkets mot det fascistiska angreppet och världens öde hänger på det [...].

Vi står inför den kolossala uppgiften att hindra vårt land eller vår armé från att bidra till den tyska fascismens brottsliga planer. Vår uppgift är att på alla sätt hjälpa det sovjetiska folket i dess svåra kamp. Inte ett vetekorn, inte en kant bulgariskt bröd åt de tyska fascisterna och plundrarna. Inte en enda bulgar i deras tjänst. Envar på sin post!²⁸

Samma natt kom det första direktivet från Dimitrov per radio med order om att ”vidta alla åtgärder för att bidra till det sovjetiska folkets kamp, att motsätta sig den bulgariska reaktionens

²⁴ *Ibid.*, s. 200-201.

²⁵ *Ibid.*, s. 209.

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ M Drachkovitch, *a.a.*, s. 211-212.

²⁸ J D Bell, *The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Jivkov*, s. 58.

antisovjetiska planer, att bygga en enad folkslig front för kampen mot fascismen.”²⁹ På kvällen den 24 juni beslutade ett utvidgat möte med politbyrån att förbereda att med våld störta den ”monarko-fascistiska” regimen. Man bildade en allmän militär kommission på sex medlemmar knuten till politbyrån. Dess uppgift var att organisera ”avledningsaktioner längs vägar och på de telefon- och telegrafledningar som hitleristerna använde, spränga järnvägsnätet, tunnlar och broar för att skapa oordning i tyskarnas bakre linjer och hindra transporter av trupper och materiel till östfronten, [...] organisera ekonomiskt sabotage, framför allt inom de industri-grenar vars produkter exporterades till Tyskland”. Resolutionstexten tillade: ”Motstånd-aktionerna måste spridas till landsbygden för att där väcka opposition mot att de hitleristiska styrkorna konfiskerar boskap och skördar; om inte detta är möjligt måste skördarna brännas; förstöra höstackarna på fälten samt maskinerna, förstöra trädgårdsprodukterna.”³⁰ Men Bulgarien var inte Jugoslavien. Det bulgariska partiet var inte samma som det jugoslaviska. Man tycks ha varit tveksam inför denna typ av åtgärder – de väpnade aktionerna hade stått partiet dyrt – och demoraliserad av bakslagen för Röda armén. Dragojtjeva har skrivit att det bulgariska folket kanske inte lidit tillräckligt under tyskarna, i varje fall inget som kunde jämföras med det jugoslaviska, och Tito anklagade ledningen för att helt ha förlitat sig på att Röda armén skulle garantera segern.

För de bulgariska kommunistledarna gjorde Moskva de stora ansträngningar man förvägrat Tito: radiosändaren ”Khristo Botev” installerades med inriktning på Bulgarien, man skickade dit 58 militära experter av bulgariskt ursprung, antingen via fallskärm eller med ubåtar. Samtliga blev angivna av en rysk radiosändare och arresterade, med undantag för Tsvjatko Radojnov – f d Spanienfrivillig – som lyckades ta sig till Sofia, där han övertog ledningen för den militära kommissionen. Men det värsta återstod. Chefen för Division A – den politiska polisen – Nikola Getjev hade lyckats infiltrera apparaten och sparat upp Georgi Mintjev, medlem av den centrala militära kommissionen (CMC), som han övervakade och följde efter i flera veckor. Efter att ha arresterats och utsatts för grym tortyr berättade han om allt och alla. Den 4 mars 1942 lyckades polisen lägga vantarna på 46 av ledarna inom centralkommittén och centrala militära kommissionen, bl a Radojnov och Anton Ivanov, samt några dagar senare även Trajtjo Kostov.

Taktisk vändning

Med två gigantiska rättegångar på sommaren försökte den bulgariska regeringen överträffa verkligheten. Vid den mot de 27 som Moskva skickat ”i fallskärm” dömdes 18, bl a Radojnov, till döden och avrättades samma dag. Den andra, kallad ”rättegången mot de 62”, handlade om personer ur apparaten och i synnerhet den centrala militära kommissionen. Fem dödsdomar avkunnades, bl a mot Anton Ivanov och Georgi Mintjev, och avrättningarna skedde omgående i en plats i en tunnel under kasernerna. De övriga dömdes till fängelsestraff som varierade mellan livstid och 15 år samt några lättare straff. Kostov, som en vän hade bett om nåd för hos tsar Boris III, slapp undan med livstids fängelse, men framstod på grund av detta som suspekt i mångas ögon.

I slutet av 1942 hade det inte bara tagits ett enda steg mot uppror, dessutom hade över ettusen politiska och militära kadrer inom partiet och ungdomsorganisationen blivit arresterade. Ledningen vidtog en omorganisering och upptog två nya medlemmar, Jordan Katrandjijev och Dimitar Ganev. Emil Markov utsågs att leda en ny militär kommission. Denne bestämde sig för att satsa på individuell terrorism. En ”kampgrupp för specialuppdrag”, med cirka 15 medlemmar utvalda bland de bästa, specialtränade och under ledning av Metodi Sjatorov och Slavko Radomirski, inledde 1943 en jakt på de främsta ledarna inom regimen och dödade general Lukov, chef för den fascistiska Legionen, och överste Pantev, ordförande för militär-

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibid.*, s. 59.

domstolen i Sofia. Men denna kommandostyrka av mördare, som så ofta är fallet i liknande situationer, stod snart utanför all kontroll. Markov dödades. Vid upplösningen av Komintern beslutade CMC att övergå till en kamp kopierad på den som bedrevs i Jugoslavien. Bulgariska historiker uppger att man då kunde räkna till ett fyrtiotal grupper i landet med sammanlagt 600 stridande.

Svårt läge i Polen

Läget var långt ifrån enkelt i Polen, efter den tornado som 1937 inneburit slutet för så många partimedlemmar och grymheterna under den sovjetiska ockupationen och de massakrer NKVD ägnat sig åt och som drabbade befolkningen i den zon som ockuperades av Röda armén. Själva ordet ”kommunist” var djupt misskrediterat, även bland arbetarna. Alla försök att ombilda ett kommunistparti i samband med den tysk-sovjetiska pakten stötte på bestämt motstånd från Komintern. Men de växande tysk-ryska spänningarna och krisen inom pakten under andra hälften av 1940 satte frågan på dagordningen igen. Den 1 december 1941 hölls en konferens i Saratov med tidigare medlemmar av det polska partiet under ledning av Wanda Wassiliewska, vilket ledde till bildandet av en Union av polska patrioter. Dimitrov skickade ut en av sina medarbetare till de orter i Polen, där tidigare kommunister sagt sig vara villiga till ett nytt försök. Fem valdes ut och skickades till Moskva för specialutbildning. De återvände under beteckningen ”förberedande gruppen”, som då slogs samman med den initiativgrupp som bildats i Paris 1938. I januari 1942 tillkännagavs bildandet av det ”nya” partiet, PPR, polska arbetarpartiet, ett namn som Dimitrov valt. Det leddes av tre personer, varav två släppts ned i fallskärm i det ockuperade Polen från sovjetiska flygplan. De tre var partisekreteraren Marcelli Nowotko, hans närmaste man Pawel Finder och Boleslaw Molojec, som samarbetat med bulgaren Ivanov vid utrensningen av polacker i väst i samband med att partiet likviderades och även i själva Polen i samband med detta. Att åtminstone en av dem tillhörde den sovjetiska säkerhetstjänsten hindrade inte den nya ledningen från att försäkra: ”PPR är ingen sektion inom Komintern och heller inte av någon annan internationell organisation. Det grundar sig emellertid på marxismen-leninismens doktrin, som lär oss att nationell befrielse bara är möjlig om den kopplas till social befrielse.”³¹

Partiet hade en egen väpnad kår, Folkgardet, vars första militära operation skedde i mars 1942. Man specialiserade sig på attentat mot klubbar och kaféer, även mot tyska sjukhus. Det växte snabbt och hade i början av 1942 4 000 medlemmar i hela landet, över 7 000 i slutet av 1942 och 8 000 i början av 1943. Många detaljer i dess historia är okända. Vi vet att man vid bildandet tryckt kraftigt på att relationerna med London inte fick störas. Nowotko tycks ganska ofta ha varit irriterad över detta. Men nästan allt är okänt om den tragedi som drabbade PPR i november 1942: Nowotko mördades av en annan medlem av ledningen, Molojec dödad av sina partikamrater. Vi vet inte vad orsaken var. Vi får nöja oss med att peka på att Nowotkos efterträdare, Pavel Finder och hans hustru Malgorzata Fornalska arresterades kort efteråt. Ledningen för PPR övergick därefter till Wieslaw, arbetaren Wladyslaw Gomulka, medlem av det ryska partiet, och en annan polsk kommunist, ”som sluppit undan utrensningen genom att sitta fängslad”, en man från Komintern som i Prag just avtjänat sju års fängelse, Boleslaw Bierut. Det var obestridligen så att det nybildade polska partiet inte utgjorde något hot mot Kominterns auktoritet. Det utgjorde för övrigt heller inget hot mot vare sig den tyska ordningen eller samhällsordningen.

Tragedin i Tjeckoslovakien

I Tjeckoslovakien var läget tragiskt. Där förekom ingen offensiv, inget organiserat motstånd. Den förfärliga repressionen, de terrorräder som inleddes så snart Reinhard Heydrich, denne oförliknelige polis med en mördares sinne, anlant till Prag och som fortsatte sedan han mördats av personer som London släppt ner i fallskärm, krossade all vilja till motstånd. Ett exempel får

³¹ Citerat i Dziwanowski, *a.a.*, s. 162.

räcka: 1940 hade Gestapo lagt vantarna på Jan Pestuka, 35 år och kaderansvarig inom partiet. Heydrich lät döda honom omedelbart efter kungörelsen av den undantagslag han krävt i september 1941. Reinhard Heydrichs beslut att låta avrätta alla kommunister som suttit fängslade vid hans ankomst innebar början till en ständig åderlåtning och inga yttre händelser tycktes kunna ändra på sakernas tillstånd. Historien om den underjordiska centralkommittén utgörs av en lång serie tragedier. Medlemmarna av de två första grupperna ersättare dödades eller dog i deportation. En hel generation förgicks, blomman av förkrigstidens kommunistiska ungdom som Jan Černý, f d kaderansvarig i Albacete, Karel Elsníć, den gamle muraren Klivar, läraren Emanuel Klima och bröderna Syněk som skulle dödas tillsammans. Läderarbetaren Jan Zika hoppade ut genom ett fönster för att inte gripas. 1943, det år då motståndsrörelsen verkligen började komma igång på andra håll, försökte man organisera den tredje ledningen sedan ockupationens början. Man vände sig till en ung kvinna, f d ledare för spartakistscouterna, den 32-åriga Josefa Fajmanová, som på ett år gått från att ha arbetat åt den första centralkommittén till att bli fullvärdig medlem av den andra. Hon hade ägnat fem år åt ”skolning” i Moskva, varav två på Leninskolan. Hon dödades samma år. Byråkraten Benada skulle överleva fyra år i Manthemsenlägret.

1942 och de första månaderna 1943 hade arbetaren Anton Sedlacek från Zilina, skraddaren Josef Kostalek i södra Böhmen, läraren Alexander Markus i Karpaterna, fräsaren Ladislav Exnar och Albin Grznar och flygaren Ludovit Kukurelli i östra Slovakien, fullgjort början på sitt uppdrag och förankrat väpnade grupper i de slovakiska bergen. Men ingen av dessa män, som skulle dö hjältemodigt, var någon Tito eller ens någon Aris. 1943 tog man itu med att bilda den fjärde underjordiska centralkommittén kring Frantisek Šiska, en arbetare som arbetat kvar på fabriken fram till 1938. Ansvariga för det kulturella arbetet som Dvorak dödades. Av denna generation återstod bara sådana som, i likhet med Dostal, befunnit sig i Moskva i rätt ögonblick.

Italien nära uppror

I Italien försämrades det ekonomiska läget med prisstegringar och sänkt levnadsstandard, vilket ledde till de första tecknen på missnöje bland arbetarna och de första tecknen på kris för fascistregimen. Ur den synvinkeln innebar 1941 inte bara en vändning i kriget och den tyska attacken på Sovjetunionen. Från det året visar de polisrapporter Paolo Spriano studerat på stigande missnöje bland arbetare och de unga och en politisering kopplad till kriget, motståndet, och därefter de första framgångarna för Röda armén. Milano, Turin och Rom var nervcentra för detta missnöje. Gamla aktivister blev åter aktiva, tog kontakt med ungdomarna. 1941 och 1942 framträdde en hel flora av arbetargrupper, som ofta betecknade sig som kommunistiska utan att ha någon som helst relation till PCI, talade samtidigt om ”revolution” mot fascismen och om Stalin, som i deras ögon utgjorde symbolen för det antifascistiska kriget. I Rom inledde en av dem, *Scintilla* – Gnistan, en blinkning åt Lenins *Iskra*, som leddes av bl a den unge Felice Chilanti, väpnad kamp under ledning av Ezio Malatesta. Numerärt var den utan jämförelse den största av grupperna, inklusive PCI.³² I Turin var ”integralisterna”, som gav ut *Stella Rossa* (Röda stjärnan) under ledning av Pasquale Rainone och Themistocle Vaccarella – anhängare till Bordiga – när halva 1943 gått lika stora som ”de officiella”. En av dem, Mario Acquaviva, skulle snart bli känd.³³ Nämnas kan också gruppen kring bröderna Carlo och Mauro Venegoni, med tidningen *Il Lavoratore*,³⁴ och deras kontakter med gruppen kring Bruno Fortichiari och Luigino Repossi, även de från den ”gamla” tiden.³⁵ Dessa grupper var inte antistalinistiska. Tvärtom förhärligade de i allmänhet denne, som de identifierade med Sovjetunionen och Oktoberrevolutionen. Men ordet ”röd” återfanns alltid i rubriker och på

³² A Peregalli, *L'altra Resistenza. Il PCI e le opposizioni di sinistra 1943-1945*, s. 16-19.

³³ *Ibid.*, s. 244.

³⁴ *Ibid.*, s. 295-301.

³⁵ *Ibid.*, s. 312-315.

fanorna och de var för revolution, för världsrevolution, som de trodde att Stalin förkroppsligade.

PCI blandar sig i

Det låg en risk i detta. Den 1 augusti 1941 fanns partiets utsände, Umberto Massala, på plats för att upprätta ett inre centrum och bygga upp PCI. Samtidigt började byrån utomlands att i sydöstra Frankrike samla de partimedlemmar som flytt eller lyckats undgå Vichypolisen; alla dessa, däribland ”spanjorerna” [f d Spanienfrivilliga], trognast av de trogna, var redo att återvända till Italien på första tecken från partiet. Från Moskva svarade Radio Milano Libertà, under ledning av Giulio Ceretti, för den allmänna propagandan. Partiet måste återuppbyggas och samtidigt försökte det underställa sig, eller rent av bilda, de första väpnade grupper, som börjat framträda vintern 1942-1943. Klockan klämtade för fascismen i och med att rädslan upphört; symboliskt i form av att sirenerna på Fiats fabrik Mirafiori i Turin klockan 10 den 5 mars 1943 tillkännagav att strejk inletts. Nu var det arbetarna som massivt skulle ge sig in i striden. Pendeln hade svängt tillbaka. Allt hade förberetts minutiöst av den nationellt ansvarige Umberto Massola och den ledande kommunisten på fabriken, Leo Lanfranco. På Fiat-Mirafiori delades ut ett flygblad. Där sades allt på ett språk alla kunde förstå: man krävde ”mer bröd, mer kött, mer matfett”. Avslutningsvis hette det:

För bröd och frihet!
 Mot 12-timmarsdagen och det förbannade kriget!
 Vi kräver att Mussolini lämnar makten!
 Kamp för fred och vårt lands oberoende!
 För höjda löner och att de betalas ut!
 Handling, strejk, kamp är de enda vapen vi har, enda vägen till räddning.
 Strejk, strejk, strejk!³⁶

Början till en revolutionär kris?

De maktavande tvekade, slog inte till hårt. De närmaste dagarna spred sig strejken till fabrikerna i regionen. Den 15 mars tillkännagav myndigheterna att en bonus skulle betalas ut och några kommunistiska aktivister arresterades. Strejken avslutades, men då började något annat. Arbetarna i Milano tog över stafettpinnen från den 23 mars. På basplanet stod man inte ut längre. Högst upp började man att inte förmå längre. Ledargarnityret började gräla inbördes. Mussolini hävdade att polisen ”saknade bett”. Många kritiserade honom för att ha struntat i de sociala problem som låg bakom strejkerna. En del råttor började överväga om det kanske inte var dags att lämna skeppet. Chefen för *carabinieri* upprepade gång på gång: befolkningen var på väg att vända sig mot fascismen och *Il Duce* begrep inte detta. Marskalk Badoglio tog kontakt med en ledare för den demokratiska oppositionen och sade att man måste undvika att ”Mussoliniregimens sammanbrott skulle gå för långt till vänster”. Alla underjordiska partier var nu redo till diskussioner med det italienska kommunistpartiet. För första gången sedan 1939 stod arbetarklassen i ett land av betydelse i första ledet av den sociala och nationella kampen. För första gången skakades en fascistregim inifrån av arbetare, som kommunistpartiet kanhända inspirerade, i varje fall delvis, men som man inte kontrollerade.

Frankrike på efterkälken

Inget riktigt nytt inträffade i Frankrike efter den stora gruvarbetarstrejken i norr, i varje fall inget som liknade utvecklingen i Grekland, Jugoslavien eller ens Italien. Det tog lång tid för kommunistpartiet att på något avgörande sätt kunna inrikta sig på väpnad kamp. Det hade börjat med några militära aktioner och därefter sabotagehandlingar i Nord-Pas-de-Calais-regionen och Parisområdet, där en handfull unga kommunister utmärkte sig. Däremot var partiet snabbt redo att slå till mot dem som kallades ”renegater”, men som inte alltid var det,

³⁶ P Spriano, *a.a.*, band IV, s. 1270.

via en aktionsgrupp med Fosco Focardi och, enligt en del, Pierre Georges, alias Frédo, båda f d Spanienfrivilliga. Men det var först i oktober 1941 som OS (Organisation Spéciale) blev en enad militär apparat ledd av en Nationell militär kommitté med Charles Tillon, fackföreningsaktivisten Eugène Hénaff, de f d Spanienfrivilliga Jules Dumont och Rebière, ungtkommunisten Ouzoulias och den underjordiska apparatens man Georges Beyer. Orsaken till att man dröjde så länge med att ta till vapen tycks ha haft att göra med trögheten inom det ”gamla” kommunistpartiet. Den lilla gruppen ungtkommunisterna och f d Spanienfrivilliga under ledning av Pierre Georges – den blivande överste Fabien, ansvarig för attentatet i Barbès i Paris som blev startskottet – fick partiet att steg för steg göra detta. Det verkar som om det under en tid bara varit de omtalade utländska kämparna från MOI (Main-d’œuvre immigrés, invandrad arbetskraft) som var redo att slåss med vapen i hand. Och även att det på viktiga poster inom partiapparaten fanns svaga personer, rent av skumma, som Marty påpekat tio år tidigare. Det var antagligen också orsaken till att repressionen blev så oerhört effektiv. Det var en person från kaderkommissionen, Armand (Edmond Foeglin), för övrigt specialist på kampen mot provokatörer och ”trotskister” och ansvarig för de ”svarta listorna, som skaffat ”gömställen” åt Félix Cadras och Gabriel Péri, som båda greps och avrättades, vilket inte hindrade ”Armand” från att överleva sedan han ingått ”en deal” med partiet och medgivit att han angivit Péri.

Repressionen blev också oerhört kraftfull. Man har inte alltid noterat det stora antal fackliga ledare som ingick bland den gisslan som avrättades som hämnd för de första attentaten: Jean-Pierre Timbaud (metallarbetare), Jean Poulmarch (kemisk industri), Charles Michels (läder och skinn), Jean Grandel (posten), som vi stött på i Spanien. Tusentals kommunisterna arresterades under razziorna 1941. I december avrättades två ledare, som också varit journalister på *L’Humanité* och tillhörde de mest populära inom partiet; Lucien Sampaix och inte minst den tidigare nämnde Gabriel Péri. I januari och februari 1942 höll den centrala apparaten på att slå sönder, när ett hundratal viktiga kadrer arresterades. Ledningen i egentlig mening klarade sig bara på grund av det hjältemod Félix Cadras och Arthur Dallidet uppvisade under tortyr. De kände till alla kontakter men teg. De nya organisations- och kaderansvariga greps i sin tur i maj. Det fanns helt klart gott om svagheter i den underjordiska organisationen. I mars 1942, efter Stalins dagorder från den 23 februari samma år, publicerade den underjordiska *L’Humanité* en kommentar där fransmännen uppmanades till ”befrielsekamp”: ”Patrioter måste överallt bilda grupper av partisaner och krypskyttar med uppgift att göra tillvaron sur för ockupationsmakten och inleda ett gerillakrig som, från demarkationslinjen ända ut i de mest avlägsna hörnen av landet, inte ger fienden någon frist.”

Denna nya linje, som syftade till att omvandla den handfull – ett hundratal – stridande som OS – specialorganisationen – förfogade över till kadrer i en verklig partisanarmé, stötte på direkt motstånd, som slutligen kunde övervinnas, även om de franska kommunisterna på detta område släpade långt efter. Historikerna har hittills inte kunnat klargöra rötterna till detta. Det var i detta läge som två betydande historiska ledare, Julien Racamond och i synnerhet Marcel Cachin, tog avstånd från ”enskilda attentat”. Mer oenighet skulle visa sig: exempelvis förankrade läraren Georges Guingouin sitt manskap ute på landsbygden, där de, utan att vara medvetna om det, arbetade på jugoslaviskt eller kinesiskt vis bland bönderna i Limousinområdet; han blev mycket snabbt betraktad som suspekt och, tycks det, fördömdes.³⁷ Innebörden av en del affärer är fortfarande dunkel. Till exempel är det svårt att tro på polisen när man påstår att André Heussler, en av de mest berömda franska Spanienfrivilliga, skulle ha dödat 1942 av sina egna kamrater för att ha gjort sig skyldig till ”förräderi” och ”angiveri”. Den versionen verkar oförenlig med denne partimedlems förflutna, den eloge – mycket sällsynt – han fick av André Marty, som utsett honom till politisk kommissarie vid XI:e internationella brigaden i Spanien. Den tystnad som ledningen för PCF iakttagit om denna historia är lika slående som den i fallet Foeglin, som erkänt att han ”angivit” Péri. Och det är inte på grund av att en del

³⁷ Se M Taubman, *L’Affaire Guingouin*.

välinformerade kollegor i korridorsamtal vid kollokvier påstår att de ”känner till sanningen” som frågan är avgjord om jämförelsen mellan det öde som drabbade Heussler respektive Foeglin. Det var också under samma period som affären Iltis inleddes. Han var en tysk kommunist, f d elev vid Leninskolan, som för Gestapos räkning infiltrerat den kommunistiska motståndsrörelsen i Frankrike, där han skulle ange hela ledningen för Sydzone.³⁸ Bildandet av rörelsen av krypskyttar och partisaner, med ursprung inom OS och Ungdomsbataljonerna och omgivna av tidigare Spanienfrivilliga under ledning av Charles Tillon, innebar inte någon kvalitativ förändring av den franska motståndsrörelsen.³⁹ I åtskilliga franska regioner – som le Dauphiné – leddes de väpnade aktionerna enbart av medlemmar av FTP-MOI. Två av de mest berömda ledarna för FTP var jugoslaven Ljubomir Ilic, alias Louis, och brasilianaren Apólonio de Carvalho, alias Edmond, både f d Spanienfrivilliga. Hjältarna där utgjordes, tillsammans med den tidigare Spanienfrivillige Fabien, av de invandrade arbetarna Langer från Toulouse och Manouchian från Paris. Inte heller där fanns något som liknade läget i Jugoslavien. Målet för de franska kommunistledarna var, i enlighet med den allmänna linjen, ingalunda att gå emot ”regeringen i London”, utan snarare att få erkännande av den. Att medlemmarna drömde om revolution är en annan historia, som bl a skildrats av Claude Angeli, Paul Gillet och Roger Pannequin. Den sistnämnde citerar det sista brevet från Julien Hapiot, f d Spanienfrivillig och en av ledarna för gruvstrejken: ”Jag har inte skytt någon möda för att bidra till avskaffandet av den kapitalism som alstrar krig och elände. I mitt samvete känner jag att jag burit min tegelsten till bygget av ett nytt samhälle, som kan frigöra vårt land socialt.”

Fallet Belgien

Belgien var onekligen ett fall för sig. Det belgiska partiet, som i realiteten styrdes direkt av en av Kominterns män, Andor Berei, såg ut att stå fast vad gällde principer och perspektiv, men det minsta man kan säga är att det var tämligen originellt på det praktiska planet. Analysen av läget och den politiska inriktningen var helt klar efter ett cirkulär från partisekretariatet i mitten av juli 1941, undertecknat Jean-Pierre, enligt José Gotovich sannolikt organisationssekreteraren Constant Colin. I skrivelsen hette det:

Den kamp Sovjetunionen för närvarande bedriver är ett nationellt försvarskrig mot det fascistiska barbariet. Det rör sig således inte om en kamp mellan två samhällssystem, socialism och kapitalism, utan om en kamp för att krossa fascismen och hindra Hitler från att förverkliga sina planer på erövring och världsherravälde. Alla andra tolkningar, allt prat om världsrevolution, kan bara tjäna hitleristernas propaganda, som är ute efter att organisera ett korståg mot kommunismen.⁴⁰

Här gick man, under Bereis direkta kontroll, ytterst försiktigt fram när det gällde att etablera någon partisanorganisation. Denna leddes av Joseph Leemans, arbetare, f d Spanienfrivillig, medlem av politbyrå och ansvarig för kaderkommissionen, samt Paul Nothomb, en person som gick utanpå det mesta, son till en bankir, f d officer, f d spanare inom André Malraux´ flygflottilj i Spanien och en av figurerna i dennes roman *Förtvivla ej*.⁴¹ Man siktade in sig på fabriker, höladorna, vedlager, broar, elskåp och snart järnvägsvagnar, lok, företags- och gruvcentra, järnvägsmateriel. En tysk domare får uppskattning av Gotovich för att ha kunnat ”tyda kommunisternas strategi”: ”Åstadkomma oro i en viktig industriregion, främja motståndet i Belgien, skapa oordning inom ockupationsmaktens administration och framför allt, genom alla sådana aktioner, hjälpa Sovjetunionen i kriget.”⁴² Här förekom inga militära operationer, bakhåll, attacker mot militära posteringar eller enskilda bilar och lastbilar. I detta arbete satte Berei in de medarbetare från Komintern han förfogade över, bl a Gaston Yernaux, radiotekniker inom OMS, som dödades i april 1943. Enskilda attentat förekom, ”avrättningar”: man dö-

³⁸ Jfr ovan.

³⁹ C Tillon, *Les FTP*.

⁴⁰ J Gotovitch, *Du rouge au tricolore*, s. 146.

⁴¹ *Ibid.*, s. 158-159.

⁴² *Ibid.*, s. 167.

dade ”samarbetsmän” och särskilt farliga poliser. José Gotovich går in lite mer i detalj på en av de allra första grupper som specialiserade sig på sådana uppdrag, den som leddes av Jean Dehareng, gjutare från Liègetrakten, tidigare medlem av ungsocialisterna, och som blev dödad i april 1942.

Men i motsats till vad som skedde i Frankrike vid samma tid förekom inga enskilda attentat mot tyska soldater. Todor Angelov, den respekterade och inflytelserike ledaren för MOI, var emot det. Han hade samarbetat med tyska kommunister i ett läger i Spanien, trodde på den tyske arbetaren och vägrade vad han kallade ”jakten på uniformer”. Berei har bekräftat för Gotovich att många partisaner var av samma uppfattning.⁴³ Var detta synsätt mer utbrett än man trott? Denna ”första kommunistiska motståndsrörelse i Belgien” var snart på vippen att falla samman; stora grupper blev dödade från och med januari 1943. Bastien och Angelov arresterades i januari och den senare avrättades i november. Prévot, ansvarig för säkerhetsbostäder, arresterades i mars. I april dödades Yernaux. Efter att ha arresterats den 13 maj lättade Nothomb åtskilligt på munnen. Därefter arresterades ”de fyra” – Relecom, Leemans, Van den Boom och Pierre Joye – som ingick en ”kompromiss” med den tyska polisen, SIPO, som partiet bestämt skulle ta avstånd från: de gick med på att ”tala ut” om de tre partisanledare som anhållits, vilket ledde till att de som ännu var på fri fot kunde arresteras, mot att polisen lovade att inte avrätta någon.

De nya engelska svartfötterna

I Europa var det nu bara det brittiska kommunistpartiet som inte upplösts eller gått under jorden. Efter att i samband med den tysk-sovjetiska pakten ha utmärkt sig genom sitt verbala våld i försvaret av den, visade man nu klorna i en total och orubblig krigsiver. Harry Pollitt, som tillvällt sig rätten att tala på arbetarnas vägnar och kräva deras rätt att offra sig, skrev: ”Jag hävdar att, i ett folkkrig, ett krig av det slag vi för sida vid sida med Sovjetunionen för alla fria folks själva existens, [...] industriarbetarna har samma rätt till uppoffringar som grabbarna inom försvarsmakten.”⁴⁴ Kommunisten Jack Owen skrev en bok, där han förklarade olika sätt att höja produktiviteten samtidigt som lönerna sänktes, något som enligt honom krävdes i ett land indraget i krig. Vid ett tal på partikonferensen 1942 utropade samme Pollitt, efter att ha hyllat en hamnarbetare som lämnat ett stormöte för att gå och lasta en båt som armén hade behov av: ”Detta är inget strejkbryteri. Det är att ge fascismen ett lika hårt slag som killarna inom Röda armén idag riktar mot fascismen. [...] Trotskisterna och ILP [Independent Labour Party] anklagar oss, partiet och i synnerhet mig själv, för att vara strejkbrytare. Vi kan lugnt möta anklagelser från folk vars politik går ut på att medvetet främja fascismens utbredning.”⁴⁵ Juristen D N Pritt, en advokat som gått i god för Moskvarättegångarna, grävde fram texter från de mest reaktionära regeringar för att göra det möjligt att åtala strejkande, exempelvis Trade-Unions Act från 1927, som det brittiska kommunistpartiet då betecknat som en åtgärd som var ett steg på vägen mot fascism i Storbritannien.

Kommunistpartiet stödde nu reservationslöst Winston Churchills regering: ”Regeringen Churchill representerar den nationella enigheten för att förverkliga den anglo-sovjetiska pakten. En försvagning av Churchills regering skulle innebära en försvagning av den nationella enheten. [...] Vårt politiska mål måste vara att stärka regeringen Churchill.”⁴⁶ Man stödde till och med regeringen mot koloniernas krav och, sedan oroligheter brutit ut i Indien i början av 1942, förklarade i tidningarna via Harry Pollitt: ”Vi beklagar att Kongresspartiet till och med kan tänka sig att använda sig av civil olydnad om dess förslag avvisas. En sådan inriktning skulle vara rena självmordet för den indiska självständighetens sak och kan i nuvarande läge bara

⁴³ *Ibid.*, s. 179.

⁴⁴ *A Call to Arms*, 1941, citerat i R Black, *Stalinism in Britain*, s. 165.

⁴⁵ R Black, *a.a.*, s. 171.

⁴⁶ Nationell konferens maj 1942, *The Way to Win*, s. 152.

gynna Axelmakterna.”⁴⁷ Indierna hade således bara att vänta till kriget var över och sedan fick man se, ett resonemang som man kunde få höra från vilken liberal eller konservativ partikongress som helst. I ett brev till Churchill, fortfarande med Pollitts penna, framhölls att konflikten mellan Storbritannien och Indien var onödig, eftersom ”det är en konflikt mellan parter som också bekämpar fascismen”.⁴⁸ I boken *Britain in the World Front* gick Palme Dutt ännu längre: han klagade över att den brittiska regeringen inte använde sig bättre av de rikliga reserver den förfogade över, dvs det som kommunistpartiet kallat ”kanonmat”, de indiska folkmassorna:

”Det indiska folket och alla kolonialfolk utgör en gigantisk reservoar för de demokratiska antifascistiska krafterna. Deras frihetslängtan, deras förmåga till kamp och uppostringar, som visats i den nationella kampen, skulle kunna få en betydelsefull roll för den gemensamma fronten och den gemensamma segern. [...] Men hittills har man nått och jämt mobiliserat en bråkdel av denna kraft och dessa resurser. I Indien består armén för närvarande av 1 miljon man av en befolkning på 400 miljoner, rekryteringen är minimal och man avvisar massorna från rekryteringsbyråerna.”⁴⁹

Man kan med all rätt ställa samma fråga som Robert Black, författare till *Stalinism in Britain* och som vi hämtat åtskilliga citat från, för sin del redan besvarat: var inte det brittiska partiets politik när allt kom omkring mer värdefull för den härskande klassen i Storbritannien än för försvaret av Sovjetunionen?

Oro i den brittiska armén

Medlemmarna av det brittiska kommunistpartiet skulle snart i Afrika komma till regeringens och generalstabens undsättning. En särskild byrå hade upprättats inom armén för att ge tydligt demoraliserade soldater en idé om ”varför de kämpar”. Det handlade främst om att visa fascismens skadlighet och demokratins välgörande effekter, samt det goda med fri debatt. Det visade sig mycket snart att öppenheten i diskussionerna mellan soldater var genuin, trots officerarnas missnöje med detta ”bolsji-beteende”.⁵⁰ Iver att visa det parlamentariska styrets överlägsenhet ledde till att man ordnade olika former av parlamentsval, regeringsbildningar, sammandrabbningar mellan olika politiska program. Trotskisterna gick försiktigt fram men skulle snabbt spåras av sina gamla fiender. I Kairo låg de bakom ett ”Labourparlament”, som beslutade att förstatliga bankerna. I armétidningen lyckades de få in en artikel som kritiserade USA-ambassadören Davies bok *Mission to Moscow** för att utgöra en apologi för Moskvarättegångarna. Trotskisten Arthur Leadbetter utsågs till premiärminister i ”Benghazi-parlamentet”.⁵¹ Givetvis förflyttades de soldater som låg bakom snabbt och isolerades. Protester från soldater som sympatiserade med kommunistpartiet hade ofta fått de säkerhetsansvariga att reagera. Experimentet var över.

Krigsentusiasm, strejkbryteri och fångleveranser

De år då USA stred på samma sida som Sovjetunionen var en enastående tid för kommunistpartiet, som lyckades fördubbla antalet medlemmar, 1944 hade man 80 000. Partiet, som hade varit en tämligen klumpig försvarare av freden, riktat anklagelser mot kapitalistiska profitörer och Rooseveltadministrationens repression mot strejkande skulle, till skillnad från de andra partier vi studerat under samma period, brutalt kastas från en åsikt till den motsatta, vilket framgår av den text av Foster som citerats tidigare och som publicerades dagen innan man skulle börja hävda motsatsen. Partiet hade därefter blivit en glödande anhängare till att USA skulle gå med i kriget, men fick vänta några månader, fram till angreppet på Pearl Harbor, innan man kunde få delta i den nationella enighet man drömt om för att försvara Sovjetunio-

⁴⁷ Uttalande 9 augusti 1942, *ibidem*, s. 165.

⁴⁸ R Black, *a.a.*, s. 165-166.

⁴⁹ R Palme Dutt, *Britain in the World Front*, citerat *ibidem*, s. 166-167.

⁵⁰ H Ratner, *Reluctant Revolutionary*, s. 51.

* Boken finns i svensk översättning: Joseph E Davies, *På uppdrag i Moskva* (1942)

⁵¹ *Ibid.*, s. 52.

nen. Browder var förstås en lycklig kommunist. Han hade blivit frigiven som en försoningsgest från Roosevelt, vilket också innebar en politisk trevare. Browder hade inget att frukta från det Komintern han ledde i hela världsdelen. Det var inga svårigheter att tolka hans linje, som först och främst gick ut på intervention i kriget och sedan den mest våldsamma krigsentusiasm, förbud mot strejker och hårdhänta takter mot förrädarna: så länge som kriget pågick, så länge som ryssarna förlitade sig på allians med USA och bistånd därifrån och fruktade alla former av fjärande eller frostigare förbindelser, hade han inget att frukta, tvärtom allt att vänta sig av Moskva. Kommunisterna i USA låg i selen i krigsansträngningarna, redo att offra sig själva om de bedömde det nödvändigt. Det var kommunistledaren Milton Wolff, vars utfall mot Roosevelt i maj 1941 vi redan omnämnt, som några månader senare skulle förhandla om att kommunister, härdade i partisaner, skulle ställas till förfogande för OSS, föregångare till CIA, och för SOE, med rötter i underrättelsetjänsten, ett agerande som till och med gjorde Dimitrov förfärad. Irving Goff och hans gamla vänner från Spanien var alltså på plats hos general Donovan, när Wolff bad dem att ställa de specialkunskaper de förvärvat i Spanien under Orlov i tjänst hos OSS, som var i oerhört stort behov av ”proffs”: detta gav utmärkta möjligheter att spionera på och ange de italienska trotskisterna, något de inte skulle missa. Minneapolisaffären är ett bra exempel på deras politik. I samband med att fackbyråkraten Daniel Tobin var ute för att göra upp räkningen med trotskisterna i Minneapolis och New York passade Roosevelt, som befann sig mitt i en valkampanj, på att göra det möjligt med juridiska åtgärder mot arbetaraktivister – däribland den kommunistiske veteranen James P Cannon. Det skedde med hjälp av Smith Act, som ursprungligen varit riktad mot medlemmarna av USA:s kommunistparti, som då fördömt den som en ohederlig repressiv åtgärd mot arbetarna. De åtalade dömdes till långa fängelsestraff. Men långt ifrån att protestera mot den första tillämpningen av lagen valde kommunisterna att åter stämma upp den förtalsmelodi, som de redan sjungit i samband med Moskvarättegångarna, ställde sig högljutt bakom rättegången och användandet av Smith Act, förklarade sig solidariska med ”kampen för att eliminera trotskisternas femte kolonn från landets karta” och protesterade till och med mot att domstolen betecknat trotskisterna som revolutionärer och inte som ”fascistagenter”. Trotskisterna hamnade i fängelse tillsammans med sina fackliga kamrater.

Kommunistpartiet utvidgade för övrigt sina mål genom att framställa John L Lewis som nazist och kandidat till posten som USA:s *Gauleiter*, anklaga honom för att ”i minst två år ha verkat inom den nazistiska femte kolonnens led i syfte att få till stånd en förhandlingsfred med Hitler och göra USA till en nazistisk lydstat” samt beteckna CIO och AFL, tillsammans, som delaktiga i ”en konspiration mot kriget”! De utnyttjade också regeringens beskydd för att skaffa sig fackliga poster, som gjorde det möjligt för dem att gå emot alla strejker och erövra ställningar i ett kommande klassarbete där strejker skulle bli olagliga. Och skulle inte partiledaren William Z Foster, hjälte från flera stora strejker, rent av deklarerat att han i en krigssituation var ytterst stolt över att vara strejkbrytare? I sin propaganda ansträngde man sig för att likställa strejker och ”förräderi”, strejker fördömdes som ”ett brott mot den nationella enheten” och en av deras paroller löd ”Aldrig mera strejk”. Vissa av de amerikanska kommunisternas ställningstagande var förbluffande genom sina överdrifter. Exempelvis hävdade Browder att arbetsgivare som inte ville sträva efter högre vinster skulle tvingas till det. Beträffande de svartas kamp betecknade partiet alla som motsatte sig att kampen för lika rättigheter skulle avbrytas under kriget – dvs alla representativa svarta organisationer – som sabotörer av krigsinsatsen, ”en hjälpande hand åt nazisterna”. Det var inte bara så att det inte längre fanns något socialistiskt perspektiv i det språkbruk som USA:s kommunistiska parti använde sig av, det var fallet även i alla andra länder, utan man förhärligade också en skönmålad kapitalism. 1942 skrev Browder: ”Kommunistpartiet har helt och hållet underställt sina egna idéer det ekonomiska och sociala system som är det bästa möjliga för vårt land [...] för den nödvändiga uppgiften att ena hela nationen, inklusive de allra största kapitalisterna. [...] Vi för inte fram några socialistiska förslag för USA:s räkning eftersom det skulle kunna skada den nationella

enheten.”⁵² Man kan undra över varför denne kommunistledare ansåg ett kommunistparti behövas. Men det skulle vara rena hyckleriet av oss, eftersom han, som bekant, slutligen också föreslog USA:s kommunistiska parti att upplösa sig självt.

Earl Browder (1891-1973), generalsekreterare i USA:s KP 1934-45, utesluten i februari 1946.

Indien och kriget

Det var givetvis de brittiska kommunisterna som fick uppdraget att ange kursen för de indiska kommunisterna när det tyska angreppet mot Sovjetunionen inleddes. I september 1941 skrev Rajani Palme Dutt i *Labour Monthly* för dem och för några andra: ”Det indiska folkets framtid, liksom det irländska och alla koloniala folks, är nära lierat med att folken besestrar fascismen, absolut och ovillkorligt, och inte blir beroende av löften eller eftergifter från parlamenten.”⁵³ Men precis som 1939 var det inte så enkelt och inget kommunistparti verkar ha varit med om så långa och bittra diskussioner som det indiska under det halvår som följde på *Wehrmachts* angrepp på Sovjetunionen. Å ena sidan förde partiledningen och de kadrer, som hölls internerade i koncentrationslägret Deoli i Ajmer-Merwara, fram parollen om ”folkkrig” med perspektivet på en nationell union som medel för att försvara Sovjetunionen. Det var i stort sett också Kominterns linje, även om vi inte vet om denna nått fram till Deoli, från vilket däremot ”teserna” spreds i hemlighet. De texter som vi har kännedom om härrörande från de utspridda kommunisterna som verkade under P C Joshis nominella ledning var mer påverkade av lokala förhållanden. Givetvis ifrågasatte ingen av de partimedlemmar som befann sig i frihet att man skulle kämpa för det hotade Sovjetunionen, men samtliga ansåg att krigets mål nu var långt mer omfattande och att det handlade om ”folkets seger i internationell skala”. En text citerad av Overstreet och Windmiller gör till och med gällande följande: ”Detta innebar inte något artigt stöd åt den brittiska och amerikanska hjälpen åt Sovjet, utan en oupphörlig kamp för att avslöja de styrande britterna och amerikanerna och isolera dem samt mobilisera folket för att ta makten.”⁵⁴ Så löd i varje fall den mycket radikala hållning som kommunisterna öppet försvarade: omedelbart efter konferensen med studenter från Punjab fastslog Hirendranath Mukerjee, en av deras talespersoner, att ”allt måste göras för att uppnå landets frihet”.

⁵² E Browder, *Victory and After*, citerat i Coser och Howe, *a.a.*, s. 425.

⁵³ R Palme Dutt, *Labour Monthly*, XXIII, september 1941, s. 381.

⁵⁴ Overstreet och Windmiller, *a.a.*, s. 196.

Det var i november-december 1941, efter långa och tekniskt svåra meningsutbyten som det underjordiska indiska partiet slöt upp bakom den fängslade politbyrån. Kommunisterna och deras sympatisörer – bland de främsta tycks Krishna Menon ha ingått – ansträngde sig för att uppnå att CPI blev legalt igen och en frigivning av ledarna. I mars-april 1942, i samband med besöket i Indien av den delegation som leddes av den tidigare medlemmen av Labours vänsterflygel, sir Stafford Cripps, deklarerade Kongresspartiet att Churchills förslag var otillräckliga, kommunistpartiet däremot uttalade sig för att acceptera det. I likhet med strejkbrytarna bland kommunistpartierna i västvärlden försäkrade man att myndigheterna inte behövde vara oroliga för strejker om kommunisterna bara tilläts hjälpa dem. I juli 1942 beslutade de brittiska myndigheterna till sist att återge kommunistpartiet dess legala status och frige de partimedlemmar som fortfarande satt fängslade eller i läger. Ett speciellt uppdrag väntade partiet.

”Quit india!”, Folkets revolt

Sir Stafford Cripps hade med sig ett förslag till indierna från regeringen Churchill: att efter kriget göra Indien till en dominion med en konstituerande församling och där varje provins skulle ha rätt att välja fritt. Gandhis kommentar var frän: Churchill kom med ”en ogiltig check i en bank som gått i konkurs”. När förhandlingarna misslyckats bestämde sig Gandhi för att lansera parollen: ”Quit India!” mot britterna och starta en gigantisk kampanj av civil olydnad. Den 7 augusti 1942 antog Kongresspartiets panindiska kommitté, trots invändningar från många håll – bl a från Jawaharlal Nehru, Gandhis förslag: indierna tog det på allvar. Det gjorde britterna också och den 9 augusti kunde hela världen se vilken uppfattning Winston Churchills regering hade om demokrati i detta krig: Gandhi, Nehru och alla ledare inom Kongresspartiet arresterades. Det ledde till en explosion inom ett helt folk, vilket Gandhi följde upp med en tre veckors hungerstrejk i protest mot det våld som de som krävt hans frigivning utsatts för. Resningen blev startskottet för enorma protester som skakade det brittiska väldet i dess grunder. Även om arbetarklassen i vissa områden – exempelvis Bombay – intog en försiktig hållning eller om det hela på andra håll, som i Jamshedpur, inskränkte sig till ekonomiska krav, ledde strejkerna på sina håll till demonstrationer och även väpnade strider. I städerna var småbourgeoisien redo till strid, studenterna gick från fabrik till fabrik och talade till demonstrationstågen. Snart var också bönderna på fötter och bildade partisangrupper, som i månader skulle kämpa med stöd i byarna. En veteran berättar:

De stred praktiskt taget med sina bara händer och dödades. Hundratals människor sköts ned på gatorna, som hundar, dussintals byar sattes i brand, hundratals kvinnor blev våldtagna och barn spetsades på bajonetterna.

Kampen var isolerad i utspridda motståndsfickor och kunde varken samordnas eller centraliseras: ändå fortsatte man att kämpa och bildade *Bidyut Bahinis* (spaningsavdelningar, dödspatruller) och *Patri Sarkars* (parallella regeringar) [...]. Flera fångelser stormades och politiska ledare fritogs.⁵⁵

I ett annat vittnesbörd heter det:

Från och med måndagen den 10 augusti började rörelsen sprida sig från provins till provins. Enorma revolutionära energireserver vällde fram överallt, planlöst och oorganiserat. I Bangalore, i Mysore, utgjorde studenterna spjutspetsen i attacken mot det indiska feodalväldet och den brittiska imperialismen; arbetarna på fabriker, i gruvor och verkstäder i Mysore stödde aktivt de småborgerliga massorna och inledde en rad attacker mot den indiske furstens regering och den brittiska Raj; de drevs tillbaka av beväpnade trupper och polis. Åtskilliga blev dödade och många sårade. [...] Kerala i söder hade stått vid sidan av (det var kommunistpartiets bastion), men även där började massorna ansluta sig till kampen och stalinistiska möten och demonstrationer upplöstes av våldsamma folkmassor.⁵⁶

⁵⁵ Citerat i P Broué, ”Notes sur l’histoire des oppositions et du mouvement trotskyste en Inde”, *Cahiers Léon Trotsky*, n° 21, 1985, s. 33.

⁵⁶ Rupsingh, ”Le combat d’août 1942”, *ibidem*, s. 92-93.

Oron för att skada försvaret av Sovjetunionen och i synnerhet trycket från kommunisternas organisationer och de fackliga ledare man kontrollerade förmådde hindra strejker eller leda till en plågsam återgång till arbetet. Den spontana resning som hade inslag av folkuppror lyckades bara mobilisera en del av landets arbetare och de insatser för att söndra som CPI, en direkt inre fiende under inledningen av denna revolution, ägnade sig åt ända från början tog kål på kamp-lusten. Resten stod polisens repression för. Det framgår att man gick särskilt hårt fram mot oppositionella inom CPI. Soumyendranath Tagor, f d medlem av CPI och grundare av RCP (*Revolutionary Communist Party*), satt fängslad sedan tre år tillbaka och skulle få göra det ytterligare tre. Gour Pal, som rymt men infångats igen, misshandlades efter händelserna i augusti och blev kvar i fängelse ytterligare tre år. Jayaprakesh Narayan, ledare för socialisterna inom Kongresspartiet, hindrades under lång tid från att sova, den unge trotskisten Kamallesh Banerji satt fängslad från september 1942 till oktober 1945. När dessa personer åter var på fri fot hade en stor del av den unga generationen dött i strid eller den efterföljande repressionen och då hade de politiska förutsättningarna förändrats rejält med de pessimistiska vindar, som följer på nederlag man inte är i stånd att förstå orsakerna till: Indien var nu de religiösa motsättningarnas land, med upplopp av religiös karaktär, krav på delning med sikte på att bilda Pakistan, kort sagt en långt mer reaktionär situation än som varit fallet mitt under kriget.

Patriotisk gerilla i Vietnam

Ho Chi Minh (1890-1969) – foto från 1946

I maj 1941 registrerade det indokinesiska kommunistpartiets centralkommitté att Viet-minh bildats och syftet med detta: ”Jaga bort de franska och japanska fascisterna och upprätta fullständigt oberoende för Vietnam tillsammans med de demokratier som kämpar mot fascism och angreppspolitik.”⁵⁷ Efter tyskarnas angrepp klargjordes programmet i ett manifest; ”Enhet mellan alla samhällsklasser, samarbete med antifascistiska grupper i Frankrike, krossande av kolonialismen och den franska imperialismen.”⁵⁸ I november bildades ett första nätverk under Vo Nguyen Giap, en liten väpnad grupp som betecknades som ”kärna till nationella befrielsearmén”. I oktober 1942 räckte Viet-minh ut ”en broderlig hand åt gaullisterna i Indokina”. Men

⁵⁷ Citerat i Ngo Van, *a.a.*, s. 297.

⁵⁸ *Ibid.*, s. 298.

när han var ute för att skaffa vapen blev Nguyễn Ai Quốc, som nu kallades Ho Chi Minh, arresterad av Guomindang, som skulle hålla honom inspärrad i nära två år: alliansen hade ännu inte gått in bland alla allierade. Ändå uppstod ingen massrörelse i Indokina. Sannolikt var spåren djupa efter den repression som upproret i Cochinkina lett till. Amiral Decoux´ regim, den marina järnhand som var Vichyregeringens representant, utsatte också landet för direkt terror.

Bondegerilla i Filippinerna

Hade de filippinska kommunisterna tagit lärdom av sina kinesiska kamrater? Gerillan är förvisso det vapen som leder till makten, men för ögonblicket var det framför allt ett försvarsvapen mot invasionsmakten, de japanska ockupanterna och deras medbrottslingar bland de styrande. Men det var just dessa böndernas försvarsorganisationer, som växt och spritt sig, under ledning av kommunisten Luis Taruc, som mycket snabbt skulle skapa Antijapanska folkarmén, på tagalog *Hukbong Bayan laban san Hapo Hukbalahap*, eller mer kortfattat *Huks*, som officiellt bildades 1943. Efter Bataans fall i april 1942 bestämde sig de filippinska kommunisterna för att direkt övergå till väpnad kamp, till gerillakrigföring. Ockupationsmaktens och de inhemska myndigheternas agerande var förmodligen den avgörande faktorn. Japansk och filippinsk polis hade mycket snart inriktat sig på att skära av huvudet på rörelsen och flera av dess ledare dödades: i december 1942 hamnade två viktiga ledare i deras händer. Crisanto Evangelista, den kommunistiske pionjär som dog torterad av japansk polis 1942, blev ett av de första offren kort före Pedro Abad Santos, som dödades i samma fängelse. Men deras unge kamrat Luis Taruc hade blivit *El Supremo*, högste befälhavare för gerillan. *Huks*, som leddes av de filippinska kommunisterna, gjorde anspråk på att från 1942 ha genomfört 1 200 aktioner mot den japanska armén och dödat 24 000 japaner. Deras kamp var i full gång när upplösningen av Komintern inträffade: *Huks* tappar därmed intresse för vår framställning, men vi tillåter oss att framhålla att krigets stora segermakt, amerikanerna, fick göra stora ansträngningar och satsa mycket pengar på att eliminera dem – och att de i detta syfte inte mötte något stöd eller ens några lojala informatörer. Även där var mord den viktigaste metoden: till att börja med på bondeledaren Juan Feleo, kidnappad och mördad 1946 av hantlangare åt det amerikansk-filippinska styret. Det verkar troligt att de kinesiska och sovjetiska underrättelse-tjänsterna var rivaler med varandra inom partisanrörelserna i Asien: koreanen Kim Il-sung var GRU:s man, medan hans landsman Mu Chong var lierad med kineserna. I Malaya var Maung Thein Pei lierad med både briter och Mao. Kinesen Ong Viet ledde en politisk-militär skola i de filippinska bergen.

Politiken i kriget

Den amerikanske historikern Gabriel Kolko har i sin omtalade bok *Politics of War*, som behandlar världsläget 1942-1943 lyft fram tre nyckelfrågor, där den första var hotet om revolution. Han skriver: ”Framför allt fanns frågan om vänstern eller, vilket är samma sak, sönderfallet av de system som funnits före kriget och uppkomsten av revolutionära rörelser och möjligheter till subversion i hela världen.”⁵⁹ I sina memoarer gör Giulio Ceretti ett utkast till förklaring av upplösningen av Komintern genom att peka på Roosevelts påtryckningar mot Stalin i början av 1943, vid en tidpunkt då Sovjet krävde en ”andra front” för att minska trycket på dess arméer. Han skriver:

Sedan flera månader utövade den amerikanske presidenten Roosevelt påtryckningar på Stalin för att dennes kapitalistiska allierade skulle erhålla garantier, garantier för världsfred. Hans huvudargument: hans folk hade svårt att gå med på att man ingått en vänskapspakt med en nation som inhyste ‘ett center för internationell subversiv verksamhet som Kommunistiska internationalen’. Churchill sparade inte på krutet och mer än en gång hade han energiskt gett sitt stöd till Roosevelt.⁶⁰

⁵⁹ G Kolko, *Politics of War*.

⁶⁰ G Ceretti, *a.a.*, s. 299.

I maj hade den gamle ambassadören Joseph Davies kommit till Moskva, en konservativ person och stor beundrare av Stalin. Han hade med sig ett personligt brev från Roosevelt. Givetvis hade en person som Ceretti skäl att förklara upplösningen av Komintern med krav från de allierade och med ett slags utpressning om en andra front. Obestridligen förekom sådana påtryckningar och de ingick bland andra frågor som vid denna tid upptog Stalins intresse: uppsvinget för revolutionära rörelser i olika länder i ett läge då Axelmakterna började gå mot sammanbrott med alla de konsekvenser detta innebar. Det är känt att Stalin var bestämd motståndare till allt som riskerade att skapa problem för hans allians med väst. Det var av detta skäl som han slutligen godtog Roosevelts argument, men utifrån sina egna utgångspunkter, och gick med på hans enträgna förslag. Men det måste upprepas; det var varken på 10 Downing Street eller i Vita huset och inte heller i Kreml som en av de stora vändpunkterna i historien utspelades, utan på Atens gator, i gruvområdena, på Fiatfabrikerna i Turin, i de bosniska bergen och genom risken för att städer och arbetarmassor, liksom landsbygdens fattiga i hela världen snart skulle kunna resa sig, och soldater göra myteri.

Ett tecken på att detta hot återuppstått var att 1942, mitt under brinnande krig mot Japan, Mao-Stalins propagandaapparat, under ledning av Wang Ming och Kang Sheng, gick till attack mot Wang Shiwei, som inte bara kritiserades för sitt "trotskistiska förflutna", som var helt reellt, utan också texter där denne angrep byråkratiseringen, uppkomsten av en ny privilegierad klass i Yenan samt Moskvarättegångarna. Han dödades i fängelset. Samma var orsaken till de jugoslaviska kommunisternas jakt på trotskister, jakten på Kusovac, infångad ... 1948, och mordet på Vlada, Živojin Pavlović. Den tyske trotskisten Walter Held, medarbetare till Trotskij i Norge, hade flytt till Sverige. Försedd med amerikanskt pass tog han oförsiktigt nog tåget genom Sovjetunionen för att från Vladivostok kunna ta sig till USA. Han arresterades i Saratov och fördes tillbaka till Moskva. Han stod emot alla påtryckningar och tvingades bevittna hur hans fru och barn avrättades innan det blev hans egen tur. I själva verket hade kriget åter blivit fullt av risker för makthavarna och i synnerhet fanns risk för revolution. Det är kanske detta som skulle leda till dödsdomen mot Komintern. Den befann sig redan, det vet vi, sedan länge i dödskamp. I detta sammanhang är det därför helt naturligt att vi nu övergår till frågan om dess upplösning, som utgör slutet på vårt arbete, men inte på den historiska utveckling som denna akt också var tänkt att sätta stopp för.

Lästips

Många av de frågor som rör den kommunistiska politiken under 2:a världskriget behandlas i Fernando Claudíns arbete [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2](#). (se särskilt kapitel 1) Se även Ernest Mandels: [Vad Andra världskriget egentligen handlade om](#)

Italien:

Pierre Broué: [Det italienska kommunistpartiet, kriget och revolutionen](#) (behandlar åren 1942-45) och [Hur trotskisterna konfronterade Andra världskriget](#) (handlar bl a om Grekland)